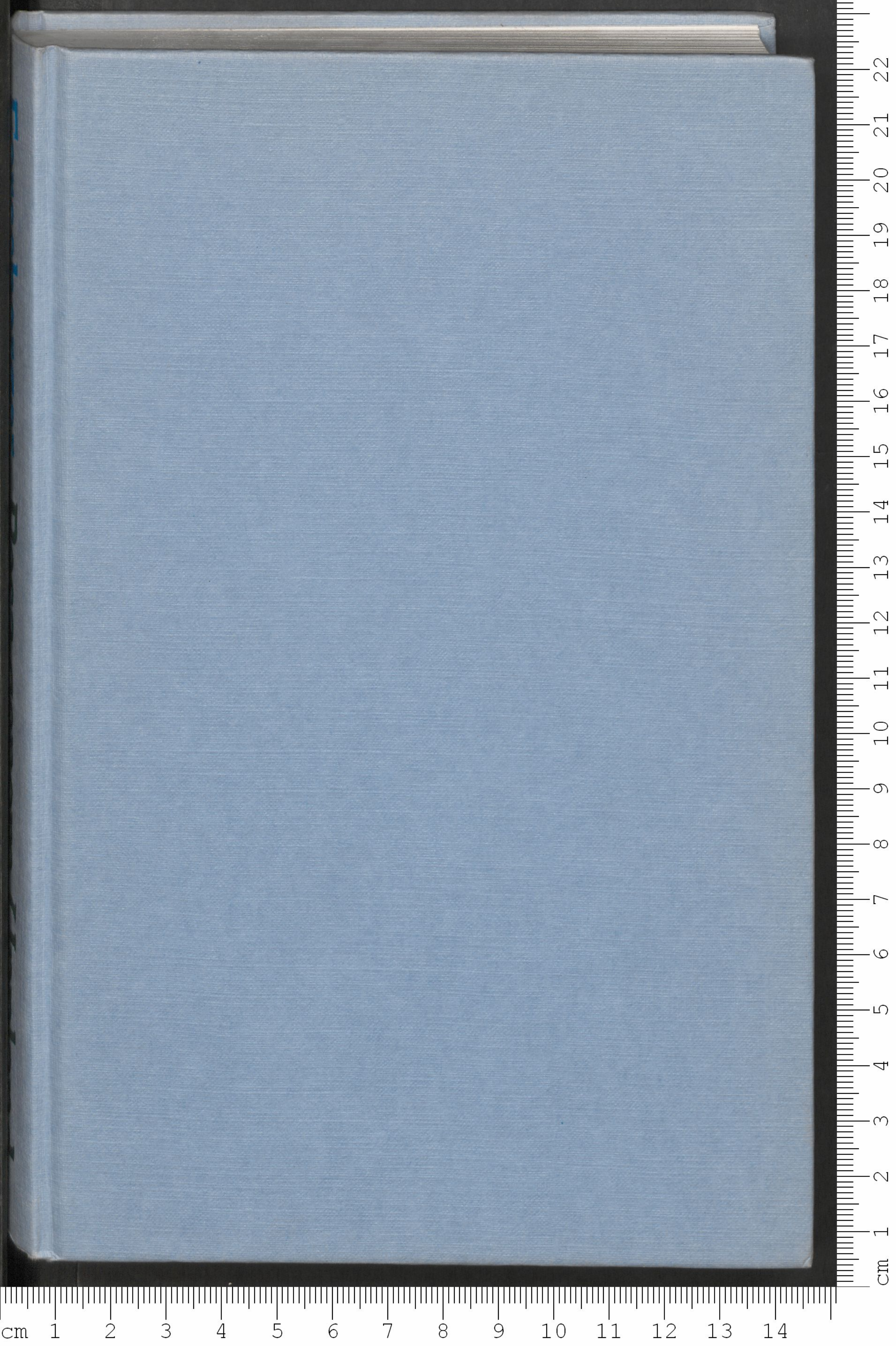
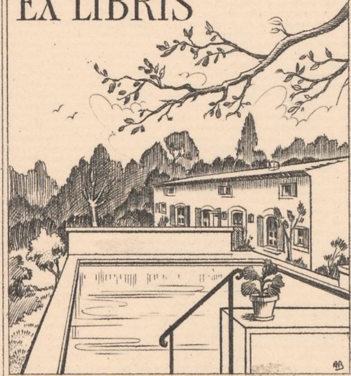
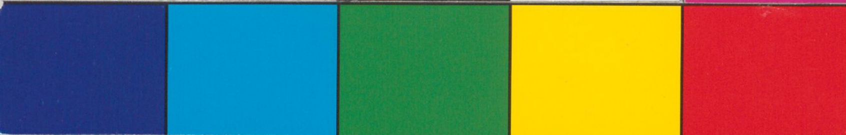
Forssberger Resa genom Uppland

EX LIBRIS
Guillaumot Gr.

Annalisa Forssberger

Resa genom Uppland

Rabén & Sjögren

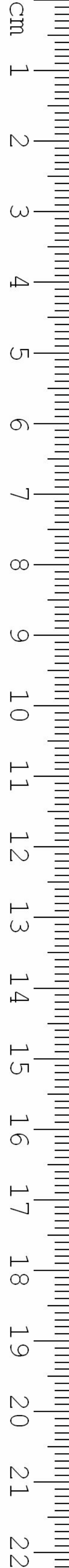

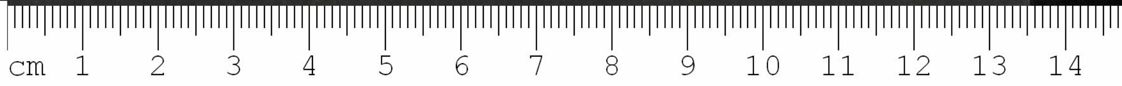

KF

Omslag Nils Stödberg
Tryckt hos Tryckeri AB Aurora, Ystad 1976
ISBN 91 29 46949 x

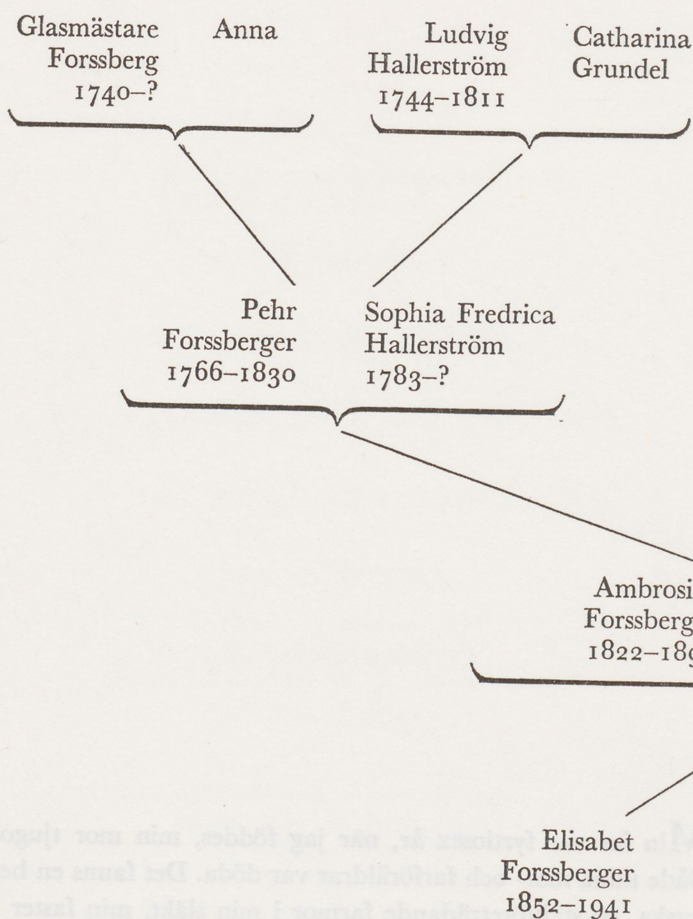
Annalisa Forssberger har tidigare utgivit:
Barmhärtighetens tempel 1934
Uvertyr 1936
Vardag 1936
Högt över oss är hyttan 1939
Resa om natten 1941
Mörk idyll 1948
Flykt till våren 1949
Eva hör musik 1953
Breven till Sefine 1955
Det förvandlade bruket 1957
Brandgatan 1959
Enid och Eros 1960
Ekon och speglingar 1961
Svavelkällan 1967
Torgspelet 1968
Ett fönster mot Siena 1974

Min far var fyrtiosex år, när jag föddes, min mor tjugosex. Både mina mor- och farföräldrar var döda. Det fanns en berätterska, en ställföreträdande farmor i min släkt, min faster Elisabet, född 1852. I hennes bokskåp förvarades bland kalendrarna Nornan och Svea, Dorés bibel, Andersens sagor även ett album i kvartoformat med bruna läderpärmar och mässingsspänne.

Jag hade inga syskon. Genom albumet steg jag in i min fasters barndoms- och ungdomsvärld åren omkring 1860 och –70. Jag kunde från treårsåldern namnen på dem som befolkade det, de blev levande för mig. Där satt prosten Rhén i Älvkarleby med sin svarta kalott över det fjunvita håret och händerna

knäppta kring Nya testamentet, högra armbågen vilande på det gamla. Där stod bruksförvaltare Forssenius på Söderfors rak som en soldat vid sitt bord, mot vilket han lätt stödde den ena knytnäven. Krinolinerna brusade, lösflätor och hårklädslar reste sig som torn eller fladdrade som vimplar. Där log Anna Grell och Hildur Thedenius emot mig.

Johan Hyckert 1718–1783 — Elisabet Ahlm 1725–1783 — Cornelius Nannings 1759–1809 — Dorothea Görges 1762–1800

Anders Hyckert 1770–1826 — Gertrud Nannings 1786–1869

Lovisa Josephina Hyckert 1824–1901

Gustaf Forssberger 1860–1927

Huvudnerven i berättelsen

Några av albummänniskorna var från Gävle, några från Uppsala och Stockholm, men de flesta från bruken emellan dessa städer. Deras öden och egenskaper inpräntades i mig genom min fasters berättelser.

Mellan min farfars födelseår och mitt låg nära hundra år. Därför fanns varken hans mor eller far med i albumvärlden, de

dog före fotokonstens debut i Skandinavien. Jag minns heller aldrig att min faster berättade något om sina farföräldrar, bara om mormodern på Ytterboda. Män sätter sig väl förresten sällan ned och berättar om det förgångna för sina barn som mödrar och – i farmödrars ställe – fastrar.

Det blev en viss slagsida mellan mina sysslingar och mig, närmare släktingar fanns inte på min fars sida. De befann sig i fyrtioårsåldern när jag föddes. I vilken generation hörde jag hemma? Jag har aldrig riktigt stigit ut ur det gamla albumet, jag har fortsatt att umgås med människorna i det. Då och då har Gertrud på Ytterboda i Uppland eller Thea på Fjällgatan i Stockholm gjort sig hörda i mina böcker. Sen jag fann deras brev bland mitt övriga pappersarv, blev de nästan påträngande levande för mig.

Här agerar de på nytt, men nu utan masker, förklädnader. Jag har försökt ge dem deras verkliga öden och ansikten tillbaka. Och det har måst ske på en grundval av predikningar, riksdagsprotokoll, auktionsprotokoll, brev, jul- och nyårshälsningar, meddelanden om lyckliga förlossningar, tacksägelsetal vid begravningar – på denna grundval sen ett bygge av litteratur, kyrkoarkivalier och annat arkiverat material.

Medan jag arbetat med boken har jag tyckt mig följa, inte enbart *min* släkt, utan en typisk svensk brukssläkt med inslag av sjöfarare och främlingar. Inte ägare av bruk, men anställda. Tjänade de inte Gud, så tjänade de i allmänhet Patronen. Och vem vet om inte Gud också var underställd patronen.

På mina barn
MAJT, MARJA, KARIN och ANDERS
har jag särskilt tänkt under arbetet med boken.

Annalisa Forssberger

Glasmästarens son

Vad jag vet om honom – några data. Han föddes 1766 på Lövstabruk, blev student 1783 och prästvigdes 1791. Faddrar vid dopet var Olof och Stina Westin, Anders och Margareta Tillbom. Av de femton nyfödda på den sida i kyrkboken, där hans namn finns antecknat, dog sex strax efter födelsen. Hans mor hette Anna, hans fars förnamn är oläsligt. I ärkestiftets herdaminnen omnämns han rätt och slätt som glasmästare Forssberg vid Lövstabruk.

Glasmästarens son överlevde spädbarnsåldern, barnaåldern. Efter prästvigningen tjänstgjorde han först på Söderfors bruk som vice pastor och kom sen som adjunkt till Enköpings-Näs. Där gifte han sig med kyrkoherdens dotter, Sofia Fredrika Hal-

lerström. Med henne fick han fem söner och tre döttrar. Den yngste av sönerna, min farfar, lät vänta på sig till 1822. Då var Pehr Forssberger sen sju år tillbaka komminister i Börstil, en befattning han innehade till sin död.

Han avancerade aldrig längre än, från vice pastor och nådårspredikant, till komminister. Han höll under studietiden några påsk- och julpredikningar på Lövstabruk, men inledde sin egentliga gärning med ”Tal vid Ungdomens Confirmation” på Söderfors bruk, 1792. Jag har ärvt hans predikningar, en gråluddig pappersbunt. Tjugosexåringens tal till konfirmanderna är finmaskigt präntat och teologiskt mönsterstickat. Det förekommer understrykningar. Angav de ett forte för predikaren, medan de mellanliggande partierna framfördes mer piano?

Jag kan inte riktigt föreställa mig honom på predikstolen. Det finns inget porträtt av honom, han var ingen så märklig kyrkans man att han målades. Men altarskåpen i de olika kyrkor, där han predikade, har jag studerat, hans blick måste då och då under gudstjänstens gång ha vilat vid knubbiga keruber och gyllene solar. Björkar och lindar tryckte sina lövmassor mot fönsterrutorna.

Jag har lättare att föreställa mig honom under altartjänsten, med ryggen mot församlingen, vid högtidliga tillfällen iförd mässkruden. Han kräver i den ställningen inget ansikte, sammeten och guldet som står för sig själv kräver knappast hans kropp, benen är dolda av altarringen.

Glasmästarens son fick eller tog sig, i samband med prästvigningen, en knorr på sitt namn, ett er som var i paritet med andras ius. Namnteckningen beredde honom därefter en del bekymmer. Det namn som fram till hans tjugofemte år så tryggt hade slutat med ett g, gav sig nu ut i det ovissa. Han tränade och tränade på den. Det var som om han fått en ny identitet. Skulle han avsluta med ytterligare en knorr uppåt, från r:et, eller med en kraftfull och bestämd nedåtsväng? Han tränade och tränade i kanten på de luddiga häftena, ibland skrev han

tvärs över texten i dem.

Genom predikotexterna urskiljer jag inte hans ansikte, men i den förälskade upprepningen av namnet, i lusten att ikläda sig en ny kåpa, inte utslätande som mässhaken. Han prövar och prövar, med litet p och litet f, små begynnelsebokstäver, en drill över de två tyska, långsträckta s:en, en självsvåldig, elegant namnteckning, en sorts slängkappa han axlar. I den vandrar han fram över sitt vardagsjag: den strängt tuktade och hukande bibeltexten.

Ändå är själva präntandet av predikningarna ett konstverk i sig, varv efter varv av små bokstavsmaskor. Munkcellers, munksamhällens sysselsättning. På sin protestantiska kant stickar han vidare på textväven. Han antecknar i marginalen årtal och plats för sina framträdanden. Han upprepar bara i undantagsfall en predikan på samma plats, men han utnyttjar den med få undantag flerfaldiga gånger: Aspö 1807, Näs 1809, Ekeby 1811, Bladåker 1813, Forsmark 1816, Börstil 1819. I Hökhuvuds kapell håller han 1823 en pingstpredikan som han tidigare hållit i Öregrund. Hans församlingsbor i Börstil fick den till livs tre gånger, 1818, 1823 och -28.

Ur bokstävernas galler sliter sig då och då hans namn. Att han inte blandade in det i texten: ”David var nu icke i glada omständigheter. Trängd på alla sidor av en ond och ogudaktig pehr forssberger.” På ett häfte är baksidan fullklottrad. Där upprepar han, omväxlande med sitt eget namn, ett annat: Jacob Adiel. Vilket daterar dessa anteckningar till omkring 1807, då den andre sonen i ordningen föddes.

På en annan baksida står det: Lärer få förslag – och så prövar han den nya titulaturen: Pehr Forssberger, comminister i Ekeby-Bladåker. Här har han satt segel på begynnelsebokstäverna p och f, svepande segel, som driver fram hela namnteckningen.

Om hans hustru Fredrika vet jag intet. Hon förde inga anteckningar, i varje fall har inga bevarats. Men hon följde sin

man på hans seglats mellan pastoraten. De strandade vid kusten, i Börstil, där ryssarna ett århundrade tidigare hade härjat. Men kyrkan var inredd på nytt efter förstörelsen, bostadshusen var uppbyggda.

I de luddiga häftena finns här och där profana anteckningar, skrivna på tvären, i marginalen eller på de tomma slutsidorna. "Hos apotekaren på kredit tagit: 1/4 gummilacka, ett qvarter sprit, 1/2 skålpund sandel. Lånt 1 skålpund bröd." På ett annat ställe redovisas en utgift på 1 riksdaler, 39 skilling. Den tycks ha räckt till: Sill, en låda strykstickor, ett stop salt, en mark ljus, en och en halv mark smör, 1/4 skålpund socker, Påttaska, 2 tum spik. Dessutom fick Carin en slant för att hon "gick efter mjölk och tvättat tallrikar".

Jag trodde en tid att det var anteckningar som min farmorsmor efterlämnat; en lista på livets fundamentala förnödenheter: smör, sill, strykstickor, salt. Skrivna på det papper som var helgat mannens predikningar. Men ett närmare studium har avslöjat klottraren: sonen Karl-Ulrik som så småningom blev snickarmästare och schatullmakare i Östhammar.

Till komministerns egna, halvt profana anteckningar får väl räknas en lista på litteratur, som bör inhandlas: Läsning i blandade religionsämnen, 4 band. Nödig underrättelse om de allmänna hästsjukdomar, skriven av professor, docent A. H. Florman i Lund. Ett koncept till en inbjudan följer omedelbart på en påskpredikan: "Bror täckes tillika med Din fru och dotter samt Olof spisa middag, d. 29 oct. i Rista, hos Forssberger." Han har strukit och putsat på formuleringen, börjat med Din fru och barn men sen specificerat de senare till dotter och Olof.

Vid högtiderna var han iförd mässhake. Sammet omslöt honom, änglar slog sig ned på hans rygg. I Börstil kunde han välja mellan florentinsk purpursammet från 1400-talet och turkisk brokad i guld, vitt och körsbärsrött. Guld flöt från altartavlans inramning, från nummertavlorna, från predikstolens akantusornament. Blå druvklasar hängde från predikstolstaket,

mognade i en ständig sol. Svävande keruber omgav altartavlan, sänkte sig över predikaren, till och med på timglasen hade en förgylld putto slagit sig ned.

När prästen predikade stod han under Jehovasolen. Vid femtioåtta års ålder blev han far. Kanske hade den glänsande solen på himmelsblå botten sin andel i det. Han mognade som druvan, spändes av liv. Hans Fredrika var sjutton år yngre och mottog hans saft i sig.

Glasmästarens son borde ha haft tillgång till speglar. En hög gustaviansk mellan salsfönstren. Jag tror att han gärna speglade sig i den. Glaset var delat, men oanfrätt av ålder. Polisongerna gjorde hans annars smala, markerade ansikte bredare. Rockkragen gick klädsamt högt i nacken. Han var lång. Min far var lång, min son är lång. Varför skulle inte min farfarsfar ha varit lång och haft min sons och min fars markerade ansikte?

Fredrika levde sitt liv i sitt hem. Bakom henne i släktkedjan radade sig kyrkoherde- och komministerbostallena. I Dannemora, Viksta, Börje. – Om hennes farfar, Per Ludvig Hallerström i Dannemora, upplyser ärkestiftets herdaminnen: ”Han var en ganska rå och ohyfsad man.” Morfadern, komministern Olof Grundel i Börje, slipper lindrigare undan det granskande ögat: ”Vid sin prästexamen förklarades han av Cons. vara af grundeliga profecter in Hebraicis.” Mormodern har bara sitt namn, Brita Christina Keysberg, i annalerna.

Den råe Per Ludvig, som i sin tur var kyrkoherdeson, var gift med Brita Catharina Edin. Tre av sönerna blev präster, en länsman. Av de två döttrarna, Fredrikas fastrar, gifte sig den ena med tracteuren vid Österby bruk, Abraham Agrivillius, den andra med Hertigliga Hingstridaren Söderström.

På glasmästarsidan sjönk släkten i dunkel strax bakom glasmästargenerationen. Bruksarbetare och bönder förenar sig utan större åthävor med jorden, de arbetar nära den, böjda i förtid. Deras felsteg och förtjänster är överantvardade åt glömskan.

Samtida till Pehr Forssberger presenteras utförligare än han i *Ärkestiftets herdaminnen*. Många har haft alkoholproblem, några har kämpat mot fattigdomen, misshandlat hustru och barn och församlingsbor, några har frälst sig genom flykt in i sjukdomen.

Om Per Daniel Lundström, född 1762 och kyrkoherde i Danderyd, skrivs det: "I början av sin tjänstetid var Lundström ordentlig och god i både lära och leverne, men förföll betydligt. Med sin hustru ärvde han en ansenlig förmögenhet och levde i början av pastorstiden i gästfri välmåga. Genom sin fallenhet för muntra och glada sällskaper samt sitt ledamotskap i många av huvudstadens ordnar, glömde han sparsamhet, tjänst och åkerbruk, och fattigdomen infann sig. Så länge sonen levde hade han i honom en god hjälpare, i alla avseenden, men efter dennes död lämnades fria tyglar för all oefterrättlighet. Lundström fick icke mera utöva sitt ämbete och krökte flitigare på armen inom sin kammare, där han lekte med porslinsbitar, som han fästade i taket och på väggarna. I trädgården hade han tvenne ställen, som han kallade, det ena fröjdesalen och det andra jämmerdalen, här satt han om sommaren i rusigt tillstånd i fröjdesalen, men när våtvarorna saknades, i jämmerdalen. Genom gräligt och satiriskt lynne kunde han icke leva i enighet med komministrar och adjunkter och hängde in effegie några förmän i träd på utmarken."

Om Jacob Lenholm, som tillhörde generationen före Lundström och var komminister i Alsike, sägs att han var allvarlig, hushållssam och aktad, men "något egen och bestämd". En gång under samspråk med en mycket förnäm man fann sig denne föranlåten påminna Lenholm om med vem han egentligen talade. "Jag vet", svarade Lenholm, "att jag talar med en

konungens högtbetrodde man och tjänare, men jag får påminna att *jag* också är en konungs tjänare, nämligen Konungars konung." Hans predikningar var också präglade av hans egenart. Komministerbostället hade t.ex. andel i en äng, Långhammarsängen, och Lenholm ansåg att de andra andelsägarna slarvade med inhägnaden av den. Så avslutade han en söndag sin predikan med denna bön:

"Förbannad vare den
som ej håller hägn och stängn
kring Långhammars ägn.
Amen."

Huvudet högre än de flesta ämbetsbröder avtecknar sig på 1600-talet kyrkoherden i Bro och Lossa, Anders Schonfelt. "Hans längd och tjocklek var så ovanlig att kyrkodörren i Bro för hans skull måste utvidgas. När han besökte sjuka, som skedde till fots, emedan ingen häst kunde bära honom, måste dessa utbäras på gården, emedan han ej kunde ingå uti rummen. Uti ett mål åt han alltid en hel kalvstek, och därjämte ett tjog hårdkokta ägg. Hans knäband, som den tiden brukades, var så stort, att det tjänade hans komminister E. Arenius till gördel, ehuru han ej heller var någon mager man. Kung Carl XI skall även en gång med förundran betraktat honom. Han avled 1702."

Till dessa resar eller avvikande hörde nu inte Pehr Forssberger. Han följde det vedertagna mönstret. Nog satt han om sommaren i sin berså, han rökte sina pipor som lättade det teologiska trycket under arbetet med söndagstexten. Nog drack han sitt hembrända brännvin, men med måtta. Han hängde inga överordnade i träden. Ändå hann han under tiden i Börstil nästan tjäna tre.

Kyrkoherde Nils Petter Beckmarck dog ungefär samtidigt med den nye komministerns tillträde. Han hade först vigt sitt liv åt matematiken, undervisat både vid Cadett Corpsen i

Karlskrona och vid krigsakademin på Karlberg. Vid fyrtio års ålder överlämnade han det så åt Gud. Hans efterlämnade skrifter består av föreläsningar i algebra och aritmetik, uppskattade och omtryckta flera gånger.

Efterträdaren Henric Gustaf Helledaij hann bara verka i Börstil under två år. Han hade anknytningar till hovet, dels egna, han var en tid förordnad till e. o. hovpredikant, dels genom hustrun, Fredrika Wesschau, som var änka efter hovpredikanten Ståhlén och dotter till kungliga köksmästaren August Wesschau.

Efter hans död, 1818, kom Jacob Emanuel Arpi, ännu en man med icke prästerlig bakgrund. Visserligen prästvigdes han i tjugofemårsåldern, men studerade därefter medicin. Efter tjänstgöring som sjukhusläkare vid reservarmén mot Norge 1813–14 kunde han till sin medicine doktorsgrad även lägga kirurgie magister. Därefter slog han om, blev batteripredikant vid andra livgardet och, 1819, kyrkoherde i Börstil. Hans hustru, Johanna af Bjerkén, var dotter till "ÖfverFältLäkaren, Förste Lifmedicus och Ridd. Doctor Pehr af Bjerkén".

Hur redde sig glasmästarens son mot den bakgrunden och i det sällskapet? Han som utan omvägar, genast efter studietiden, överlämnat sig åt Herran? Han tjänade sin gud, den teologie gud som framställts för honom vid magister Låstboms kollegium i Uppsala. Han förde kyrkböckerna, fyllde sidorna med den klara, rediga stil, som ännu efter etthundrafemtio år känns trofast och redbar att dröja vid.

Komministrarnas ställning inom pastoraten var väl inte särskilt gynnad. De fungerade som hjälppräster åt kyrkoherden, prosten, och avlönades dels av denne, dels av församlingen. Deras löner tycks ha vilat på lösan grund, d.v.s. tämligen godtyckligt

ha skiftat från pastorat till pastorat.

Vid 1800-talets ingång fanns i ärkestiftet lika många kommi- nistrar som kyrkoherdar eller c:a 160 av vardera. Många av de förra levde i armod. Efter ryssarnas härjningar längs Upplands- kusten steg klagorop även från kyrkoherdarna. Värst utsatt bland dessa tycks ändå kyrkoherden på Söderfors bruk, Jonas P. Rosling, ha varit. Bruket hade ekonomiska svårigheter under krigsåren och bruket skulle ensamt avlöna kyrkoherden. Präs- terskapet i Tierp, dit Söderfors hörde, behöll nämligen rätten att utföra kyrkliga handlingar vid bruket, alla gåvoinkomster vid begravningar, bröllop, konfirmation skulle tillfalla dem.

Rosling var bondson från Österfärnebo och han skrev i en inlaga till brukspatron C. Gyllenstedt, år 1718: "Jag tänkte aldrig, när jag ovärdig steg till detta ämbete att det jämte and- ra svårigheter ock skulle hava en så stor fattigdom med sig. – Sedan jag kom hit har jag intet kunna förvärva varken guld, silver eller pengar, som nu behövdes hjälpa sig fram med, utan är jag nu så meddellös att jag intet äger några daler att köpa mig ett öre lärft för till hushållet. Kläder för hustru och barn hjälpa intet omtala, man är intet god för att fly sig vammal, fast mindre det som bättre och hedersammare och borde vara efter ens stånd och värde."

Börstil var, hundra år senare, när det återhämtat sig efter ryssbesöket, ett gott pastorat. I husförhörslängden redovisar bå- de nuvarande prosten och förre prostens änka ett hushåll om- fattande ungefär lika många personer som herrgårdarna. Hos komministern, Pehr Forssberger, befinner sig utom de egna barnen också en fosterson och en fosterdotter, sju drängar, sju pigor, en barnhusflicka från Stockholm, i allt ett hushåll på tjugofem personer. Bondgårdarna visar upp ungefär samma antal.

Genom husförhörslängderna får man också en klar uppfatt- ning av församlingsbornas sammansättning. I vissa byar och på öarna mest båtsmän och fiskare, i det inre av landet mest bön-

der. En och annan herrgård reser sig bland bondgårdarna. Torpare och "nybyggare" skymtar, båtbyggare, salpetersjudare, några gruvarbetare. I Börstils by bor både prosten, postmästaren, änkeprostinnan och komministern. Naturligtvis också kyrkvaktaren Pehr Gräs och orgelnisten Anders Lindgren.

Varje gård har sitt uppslag i husförhörsboken. Och de sidor och årgångar Pehr Forssberger står för har noggrant angivna rollistor i marginalen. Där står: bonden, hustrun, dottern, svärmodern, dess svåger, ibland också stjufdottern, sen pigan ett och två och drängen och barnhusflickan, sist inhyseshjonet. Till herrgårdarnas rolluppsättning kommer trädgårdsmästaren, trädgårdsdrängen, fogden och dejan, hushållerskan, demoisellen. De barnhusflickor från Stockholm som förekommer här och där på gårdarna har sällan födelseår och efternamn. Men flickan i komministergården har åtminstone efternamn, hon heter Sofia Ulrika Lundin.

Båtsman Våghals och båtsman Kruslåk och kyrkvaktare Grähs får genom de ovanliga namnen mer karaktär och liv än de Mattsöner socknen annars tycks vimla av. Men alla prövas de i katekesen, Lutheri och Svebilii. Kolumnen för omständigheter och seder står oftast tom. Nån gång kommer ett omdöme, som om en faderlös dräng att han är "ärlig, beskedlig". "Stilla, ärbar" förekommer också. I katekeskunskapen skymtar på ett ställe "god och försvarlig", på ett annat "oredig". I omständighetskolumnen förekommer också "sjuklig, halt, utfattig".

Och över sidorna i kyrkboken drar doften av hallonfall i sol, skogsdoft och saltstänk från havet. En kust och ett inland, jordens åkrar och havets. De som slet hårdast med dem fick minst i utbyte mot slitet. Och i kyrkan speglades samhället. Först könsklyftan längs mittgången, män till höger, kvinnor till vänster. Sen klassklyftan på tvären utmed bänkraderna.

Den sista bänkindelningen i Östhammars kyrka gjordes t.ex. 1856. Borgmästare och prästerskap placerades längst fram. Sen kom rådmän, doktor, stadsfiskal och apotekare, folkskollärare

och skolgossar, kyrkvärdar och "stadens fiskerskap" med söner, skeppare och sjömän, handelsbetjänter. Efter dem handlande, fabrikörer, på trettonde bänken mästarnas söner och på de följande tre bänkarna mästarna själva. Därefter kom hantverkare, som inte var mästare, gesäller och stadsarbetare, stadens lärgossar och på den tjugoandra stadens drängar. Allt speglat av hustrur och döttrar och skolflickor och tjänsteflickor på kvinnosidan. Den tjugotredje och sista bänken var avsedd för besökare från andra församlingar.

Man betalade för bänkplatserna. På läktaren var dessa dyrare än nere på kyrkgolvet. Men komministern och klockarens fru fick sitta där gratis, om de ville. På läktaren släpptes inga ungdomar upp, de placerades också framför de äldre inom respektive klassfållor. Man ville ha dem i ögonsikte.

Mellan Östhammar och Börstil fanns gammal rivalitet beträffande kyrkobesökarna. Börstilborna kom i mitten av 1700-talet i flockar till Östhammar för att höra komminister Anders Gawelholm predika. Han var mycket omtyckt och vårdade sig, enligt herdaminnena, både om sitt ämbete och den prästgård han bebodde: "För kyrkornas reparerande sörjt, om prästgårdens åbyggnad och iståndsättande sig bemödat. Skötte sitt kall med eftertryck och höll en allvarsam kyrkotukt. Vårdade sig om de fattiga och inrättade ordentliga kyrkböcker med prydligt textade titlar." Men kyrkoherde Klint i Börstil som såg sin kyrka stå så gott som tom söndag efter söndag tolkade församlingsbornas stadsbesök på sitt eget sätt: "Allmogen gavs tillfälle att i Östhammar förnöta sabbaten med dryckenskap, svordom och slagsmål."

Östhammar tillhörde i kyrkligt avseende i flera hundra år Börstils församling och innan staden själv fick kyrka hade stadsborna bänkar i Börstil. 1675 stod stadskyrkan färdig och från 1740 fick staden rätt att ha egen komminister. Kyrkoherden var däremot gemensam för dem. Och han hade sin rymliga bostad, åkrar och ängar, hästar och nötkreatur i Börstil.

Vid ungdomens konfirmation i Söderfors, 29 april 1792, stod han framför ringen av allvarliga konfirmander. Ung, lycklig att ha fått ett förordnande. Tjugosexåringen tilltalar dem "kära barn" och utgår från Pauli ord i första korintierbrevet: Låter allting ärliga och skickeliga tillgå.

"I dag, kära barn, då I viljen offentligen förnya det förbund, som blivit upprättat med Gud i dopet är det visserligen en av edra dyraste plikter att tänka på edert döpelseförbund, och att anställa en uppriktig prövning av eder levnad. – Av räta stammar växa icke sällan krokoga grenar och av fromma föräldrar födas stundom vanartiga barn, vad vanart ofta är en frukt av deras underlåtenhet, som fött och uppfött denne."

Vid skriftermålet aftonen före har han dröjt vid och betonat Jesu gudom. "Gud var i Christo – bodde uti honom lekamligen med all sin fullhet och fullkomlighet. Gud var Jesus Christus själv och uti denna Jesu person gick omkring på jorden, botade sjuka, hjälpte nödlidande, tröstade bedrövade och gjorde väl mot alla – men blev tillika överallt föraktad och bespottad, bemött med gensägelse och förföljelse. Gud i Christo blir av sina egna fängslad, falskeligen anklagad, gruvligen slagen och sargad, oskyldig dömd till korsets död. Gud själv lider och dör en försmädlig, en plågsam och fasansfull, en förbannad död, på ett kors mitt ibland ogärningsmän. Si, en Gud i människogestalt, en slagen och blodig Gud, en korsfäst och dödad Gud!"

Om ungdomen det året konfirmerades i den nya kyrkan eller i en tillfällig gudstjänstlokal är ovisst. I september 1792 invigdes den nya brukskyrkan, som helt bekostats av bruksägaren Adolf Ulric Grill. Den lilla korskyrkan vid herrgården hade några år tidigare brunnit ned.

Invigningen förrättades av ärkebiskopen, Uno von Troil.

Präster från grannförsamlingarna officierade vid altaret. Brukets egen kyrkoherde Pehr Kjellström predikade, klädd i en ny "av högädla fru patronessan Anna Johanna Grill själv förfärdigad och till kyrkan skänkt mässhake". Före och efter altartjänsten sköts en salut på 64 skott.

Den nya kyrkan – korskyrkan på planen framför herrgården brann ned 1789 – rymde 650 personer och var vid invigningen fylld till trängsel. På herrskapsläktaren mitt emot predikstolen satt bruksägaren med hustru, på främsta bänkarna nere på kyrkgolvet bruksbetjäningen, det vill säga tjänstemännen, därefter ankarmästare, smeder. På orgelläktaren, som förövrigt saknade orgel till 1873, satt torpare och drängar.

Den unge vicepastorns roll i själva invigningsakten var säkert blygsam. Skrudarna blänkte i septembersolen, det förgyllda korset på altaret omslingrades av sin törnekrona. Hans händer var slutna kring bibeln eller psalmboken. Upplevde han inför prakten – tyngden och nåden i det kall som låg framför honom? Han var också en invigd. Hans händer skulle sluta sig kring kalken av silver, kring spadhandtaget av trä. Livet och döden skulle kalla på honom.

Fann han nåd inför bruksherrskapets ögon och öron? De ställde sina krav på församlingens präster. En tidigare adjunkt hos Kjellström flyttades på brukspatronens önskan till "ett mindre grannlaga ställe, där han kunde åstadkomma större nytta". Hans ämbetes gåvor nådde inte riktigt upp på den nivå, som kunde tillfredsställa "det här ofta vistande herrskapet, hos vilka ej sällan flera med stor grannlaga urskillning begåvade främmande sig infinna".

Historieskrivarna säger inget om hur ärkebiskop, landshövding och övriga honoratiores utspisades efter invigningsakten. Men för de vanliga församlingsborna hade brukspatronen sörjt också med lekamlig undfägnad. Sex fat öl, om sammanlagt 360 kannor, stod uppställda i bruksförrådet. Dessutom bjöds brännvin, skorpor, tobak och till tobaken långpipor. Bruks-

drängar och gossar fick litet sparsammare ranson än de äldre, men tilläts istället dansa några timmar på kvällen i vagnshuset.

Jonas Daniel Åkerberg, som verkade i Söderfors först som skolmästare, från 1835 som kyrkoherde, lär ha författat en bruksbön som varje söndag lästes från predikstolen:

"O Herre Gud, giv brukets rörelse välsignad drift och fortgång, avvärj eld och vattunöd och all annan olycka. Välsigna arbetet och indrägten. Välsigna arbetaren och hägna honom för skada och allt ont. Under hans tunga och jämna arbete, led Du honom på en jämn väg och behåll hans hjärta vid det ena, att han ditt namn alltid fruktar. Amen."

En annan predikant, Sacharias Westbeck, sen 1726 kyrkoherde i Österlövsta, och misstänkt för "noviteter i läran" och dessutom åtskilliga gånger anmäld för "anstötliga ordasätt" – vänder sig i en likpredikan över en kollega till en bestämd grupp bland sina åhörare: "Du bonde och kolare, du sotiga och svettiga hammarsmed, helgedagen instundar, eller du blir buden till ett Kongligt bröllop, ack hur fägen och glad är du att du får avskölja ditt sot, söl, sura och salta arbetssvett, bortkasta din stela skjorta och din slokoga baddehatt och sedan sitta munter, snygger och glad med de andra. I döden slipper man synden i evighet och slipper alltså även därmed de hårda, spotska och fossa Exactores, plågare, exekutionskarlar och pockande krävjare, som här gruveligen oroa och göra alltför mycket bryderi och bekymmer."

Arbetarens ansikte inringas av predikanten, han erinrar om fundamentet till bruksbyggnaden. Annars dröjde man väl mest vid ägarna till den.

Grillska eran på Söderfors varade mellan 1748 och 1809.

Släkten var ursprungligen italiensk och kom i början av 1600-talet till Sverige. Claes Grill köpte det gamla ankarbruket, dit det inte ens fanns väg. Malmtransporterna gick vintertid genom skogarna och över isarna, om somrarna per båt. Han lät bygga vägar, dammar, broar, bostäder åt de anställda. Alléer planterades, herrgården renoverades, två flyglar byggdes till. Den ena av dem användes till förvaltarbostad, den andra till kontor.

Han efterträddes av sonen, Adolf Ulric, som liksom fadern var gift med en Anna Johanna. För att skilja patronessorna åt fick de epiteten den äldre och den yngre. Det unga paret bosatte sig först i Stockholm, men bodde sedan större delen av sin livstid på bruket. De fick ett enda barn, en son som dog vid fyra års ålder. De upptog då en släkting, en tredje Anna Johanna med efternamnet Tham, i sitt hus.

Adolf Ulric var en skicklig bruksledare och särskilt under 1780-talet upplevde bruket en högkonjunktur. Släktens intresse för vetenskap och konst präglade också honom, båda makarna utövade och omhuldade musik. I deras hem vid Stortorget i Stockholm anordnades ofta kvällskonserter. Vid familjeaftnarna på Söderfors spelades klaver, violin och violoncell.

1786 lät han bygga ett museum för sitt naturaliekabinett, som börjat med en uppstoppad taltrast men redan 1788 hade utökats till att omfatta fyrtiofem däggdjur, tvåhundraåttiofem fåglar och femhundrasextiosju olika snäckor. Mot en uppstoppad älg lyckades han byta till sig sextio sällsynta fågelarter. Vetenskapsakademin inhyste sedan, på grund av bristande utrymme och malrisk, sina uppstoppade däggdjur där.

En park anlades som nödhjälpsarbete efter missväxtåren 1795. Ett grekiskt tempel, uppfört på mörkgrön slaggrund, finns fortfarande kvar, ett kinesiskt med spelande klockor försvann 1910. Bruksägaren var inte ensam om sydliga anor. Hans smeder bar namn som Gelotte, Douhan, Marteleur, Mineur –

Masugn och ankarsmedja låg närmast herrgården, ankarver-

ket var placerat på andra sidan kanalen. Kyrkan låg i fonden av den långa bruksgatan, mellan de låga, vitrappade arbetarbostäderna nalkades man den. Skiftlagen var två och man bytte klockan sex om morgonen och sex om aftonen. Fötterna klampade, småpojkarna försökte förgäves hålla takt med de äldre.

Ur sotet, sölet och svetten uppstod den vitskimrande herrgårdskulturen. Den vilade på slaggrund, som de doriska pelarna i parktemplet.

För Pehr Forssberger var bruksmiljön, när han kom till Söderfors, välkänd och hemvan. Den stränga planeringen med bruksgator, kantade av låga arbetarbostäder, skuggade av lindar och lönnar fanns inbyggd i honom sedan barndomen. Över lönnarna reste sig de två patronernas byggnader: herrgården och kyrkan. Styrkeförhållandet mellan de två potentaterna var vacklande, än hade den ene övertaget, än den andre. Men de hade ingått ett oupplösligt förbund: patronen och den gammaltestamentliga patriarkguden.

1633 övertog holländaren Louis de Geer arrendet av Lövstabruk. Han lät inkalla smeder från Belgien och installerade dem utom på Lövsta även på sina andra bruk: Österby och Gimo. Järntillverkningen tog, under deras skickliga händer, ny fart och kvalitén på järnet höjdes.

Louis de Geer efterträddes av sonen Emanuel. Under hans tid nådde bruket positionen som landets största. Av arbetarna var, enligt en mantalslängd från 1694, åttio av hundra valloner. Brorsonen Charles fortsatte hans verk under en särskilt prövande tid. Ryssarna brände ned bruket, herrgården, kyrkan och förövrigt det mesta inom socknen. Charles lät bygga upp det på nytt. Den nya brukskyrkan stod färdig omkring 1720.

Tio år senare övergick fideikommisset till ännu en brorson, Charles de Geer, som utom bruksdriften hade vetenskapliga intressen, speciellt entomologi. Han var, om man nu räknade alla hans småbruk och egendomar vid sidan av Lövsta, sin tids störste fastighetsägare. Han lät också återuppbygga den eldhärjade herrgården i sitt ursprungliga, gammalkarolinska skick.

Lövstabruk var på den tiden kanske inte bara Sveriges utan också världens förnämsta bruk, förmodar Joel Godeau i sin bok *Baronernas Leufsta*. Gustaf III besökte det en gång som kronprins och skrev om besöket till sin mor, Lovisa Ulrika, att han sett Skåne och alla andra trakter där hon varit, ”men jag vågar säga, att min kära mor ingenting sett i Sverige, om hon inte ser Leufstad”.

Denne Charles de Geer var den förste av släkten som gifte sig med en svenska, Catarina Charlotta Ribbing. Det dröjde också generationer innan invandrarna inom arbetarleden gifte sig med svenskar eller svenskor.

Sonen i det blandäktenskapet, Charles de Geer, övertog bruket. Med honom kom politiken in i bilden. Han var en av ledarna för adelns opposition mot Gustaf III och hamnade av den orsaken en tid i fängelse tillsammans med Axel von Fersen och sjutton andra upproriska adelsmän.

Det var under dessas, Charles den äldres och den yngres regeringstid, som Pehr Forssberger växte upp. På bruket fanns utom de egentliga järnbruksarbetarna en hantverkarstam, dit hans far glasmästaren hörde. Där fanns kakelugnsmakare, urmakare, bälgmakare, sadelmakare, hovslagare, snickar- och murarmästare, skräddare, skomakare –

På ett bruk som Lövsta måste glasmästaren ha intagit en ganska betydelsefull position. Där utbredde sig ett vidsträckt glasrike. Kyrkan, herrgården, orangerierna bestod till stora delar av glas. Från den långa huvudgatan, som på ena sidan hade herrgårdsområdet, på den andra kyrkan och kontoret inkilade bland envåningslängorna, skar tvärgator upp mot andra bo-

stads- och magasinbyggnader.

Till arbetarlängorna hörde rejält tilltagna uthus, byggda delvis av sten, delvis av trä. De höll under vintern värmen åt de kor, grisar, höns, får som härbärgerades i dem. Varje länga var avsedd för två familjer, ingångarna var vända mot uthusen, den obrutna fönsterraden mot gatan.

Enligt en uppgift hos Godeau skulle brukslängorna ursprungligen ha fått den gula färgen – som avviker från den på andra bruk vanliga vita – därför att de inflyttade arbetarna önskat det så: Den påminde dem om ”förfädernas bostäder i Belgien, uppförda av den gula kalkstenen”. Enligt en annan och troligare utsago var det ägarna själva som, utifrån samma förutsättningar, avgjorde att ”gula som i hemlandet skulle deras boningar vara”.

Hur upprinnelsen än var, så spred sig vallonfärgen som en sol över bruket, den lyste från herrgården med flyglar, från brukskontoret, kyrkan, prästgården, från magasinen och från grindstugorna i var sin ände av huvudgatan. Den upphörde på ett bestämt avstånd från denna. Utmed de yttersta tvärgatorna övergick rappningen i falurött. Rödmålade en- och tvåvåningshus stod som utposter mot åkrarna och skogen.

Mellan Lövsta och Söderfors låg Uppsala och studieåren. Där reste sig gudshuset till skön och imponerande höjd. Men slottet på åsen dominerade ändå staden. Gator och gränder rann självsvåldigare än på bruken emellan dem.

Byggnaderna han oftast besökte låg skockade kring domen. Jag ser honom streta genom höstblåsten. Kom han från den stadsdel Johannes Sundblad kallar Uppsalas Quartier Latin? Utmed Övre slottsgatan – den tidens utkanter – bortom Johannesgatan bodde många av ”de fattigaste och tarvligare studen-

terna. Där kunde de leva mera obemärkta. Utstyrseln kunde vara så tarvlig som helst, det fanns ändå inga vackra ögon som öppet eller förstulet betraktade dem och – framför allt – här kunde man opåtalt tillåta sig det självsvåld, som studenten kanske mer än andra älskar. Så såg man ej sällan de unge ämnessvennerna helt obesvärat vandra Slottsgatan framåt, utstyrda i nattrock, tofflor och rökmössa. Vanligen gällde den lilla trippen en bekant, stundom också någon liten handel i närmaste bod, framförallt hos bagaränkan Åberg där de köpte ett par limpor eller något annat till mjölkskvätten, som utgjorde den frugala frukosten och kvällsvarden."

Sundblads minnesbilder är från 1840-talets Uppsala, men förhållandena var väl knappast bättre femtio år tidigare. När han låter oss titta in på något av studentrummen i kvarteret, gläntar han säkert också på dörren till äldre tiders studentrum, "tarvliga" kammare, bara utrustade med det absolut nödvändiga: ett bord att arbeta vid, en säng att sova i, en skänk för de från hemmet medförda matvarorna. Kläderna hängde på spikar bakom ett skynke. Där arbetade den flitige studenten från tidiga förmiddagen till långt in på kvällen. Han gjorde ett avbrott för middagen, som intogs i något matlag. Kakelugn fanns, men han hade inte råd att elda särskilt ofta i den. När mörkret föll lyste han sig med ett talgljus. På något enda av rummen fanns kanske en soffa, där vännerna kunde samlas nån kväll, medan pipröken lägrade sig som dimmor kring ansiktena.

När Pehr Forssberger kallades till Söderfors var prosten, Pehr Kjellström, redan sjuttio år. Om honom säger Herdaminnet: "Uti herr Prostens temperament var det koleriska rådande, som stundom förledde honom till små överskred av hastighet och

mindre rådiga utbrott, vilka kunde undfalla honom i dess raskare ålder. Men dessa naturs- och mänsklighetsfel må sättas såsom skuggdrag bredvid det ljus som skildrar hans minnestavla.”

Han tjänstgjorde på 1750-talet som skolmästare vid Lövstabruk, kanske glasmästare Forssberg gått i skola för honom och haft sina känningar av hans hetsiga temperament. Han var gift med en dotter till ”Kgl. Orangeuren” Johan Henric Wolmer. Deras dotter Catharina Charlotta gifte sig med ”brukslâkaren” på Söderfors, Hartmeijer enligt Herdaminnet och Halbmeyer enligt sockenboken.

I slutet av 1600-talet började bruksledningen vårda sig om de anställdas hälsa och avlönade ”barberare”, som i bästa fall, vid sidan av själva barberaryrket, hade en viss utbildning i fältskärsyrket. Flera av medlemmarna i denna yrkeskår var tyskar som tjänstgjort vid svenska regementen under krigen. De kunde i varje fall slå åder, dra ut tänder, ta hand om olycksfall i smedjor och masugnar och – i likhet med de kloka gubbar och gummor som tidigare anlitats vid sjukdom – ordinera en del huskurer. Dessutom hade de hand om ett mindre läkemedelsförråd, medicin utdelades gratis till brukets anställda.

Barberarens dubbla funktion, att raka och läka, kunde ibland förorsaka en del olycksfall i arbetet. Så berättas i sockenboken hur Johan Broman, den förste barberaren vid bruket, julmorgonen 1697 anlände onykter till julottan. Som förmildrande omständighet anfördes senare vid tinget i Tierp, dit kyrkoherden stämt honom, att hans yrkesutövning helt enkelt tvingat honom att under de tidiga morgontimmarna före ottesången gå ur hus i hus för att raka kyrkobesökarna och göra *dem* presentabla för högtiden. I så gott som varje hem bjöds han så på en sup och tvingades av artighet tömma den.

Kyrkoherdedotterns äktenskap med Halbmeyer blev olyckligt. Behärskade han den ena grenen av sin yrkesutövning, så brast han i varje fall i den andra och viktigaste. Han avskedades från bruket, tjänstgjorde en tid vid lasarettet i Jönköping

och senare som överfältskär vid Ostindiska kompaniet, men avskedades även från dessa. Hustrun och sonen blev efter skilsmässan omhändertagna av kyrkoherdefamiljen.

Pehr Kjellström var den siste i raden av kyrkoherdar som bodde i den gamla prästgården. Pehr Forssberger bodde där troligen också, i varje fall finns han i husförhörslistan inräknad i prosthushållet. Han disponerade väl en eller annan kammare på vinden eller i en flygelbyggnad.

På en karta från 1791 skär vägarna lika knivskarpa som nu mellan brukslängorna. Dagsverksklockan, som är rest vid gaveln på ett hus i hörnet av Storgatan och Nygatan, ringde för den del av arbetsstyrkan som inte gick skiftgång. Den sattes upp 1752 och hade en inskrift lika underdånig som en kyrkklockas:

”I Stora Himla vår koning väl bevara,
vår drottning även fräls ifrån all sorg och fara.
Vår kronprins som en ring uppå ditt finger drag
De andra prinsarna i nådig vård ock tag.”

Den första klämtningen ljöd klockan fyra om morgonen under sommarhalvåret, en timme senare om vintern.

Den kronprins Gud uppmanades dra som en klenod på sitt finger gästade bruket sensommaren 1768, samma år som han besökte Lövsta. Han bodde på herrgården och Anna Johanna den äldre upplevde nåden att ”af sitt kiök och källare servera dess Taffel och under dervaron tillika med dess Dotter M:lle Grill spisa vid H. K. Höghets bord”. Först vid tiotiden begav sig sällskapet ned i ankarsmedjan, där ett skådespel med flera dramatiska höjdpunkter skulle uppföras för den kungliga gästen, nämligen hopsättningen av ett tio skeppunds ankare.

I allmänhet arbetade bara fyra man under natten i smedjan, räckarmästaren, kranskötaren, värmaren och kolköraren. Men nu var även ankarmästare, ankardrängar och släggare uppbå-

dade. ”Vid intet annat smidesarbete, ja överhuvudtaget intet annat mänskligt arbete är ett uppbåd av samlade kroppskrafter i större verksamhet än vid ankarsmidet”, bedyrar en tysk mineralog efter att vid ett annat tillfälle ha bevistat en dylik föreställning. Det fanns inga fönster i smedjan, takluckorna var fördragna. Bara eldsflammorna från härdarna belyste männen vid de olika arbetsplatserna.

Åren och årstiderna växlade. Vicepastorn gick ung och rak på bruksgatorna. Han upplevde snöstormen 1795, den som bröt ut andra veckan i maj och isolerade bruket, gjorde vägarna i norra Uppland ofarbara. Träd vräktes ned över dem och snön låg kvar hela månaden. Foderbrist och missväxt blev följden. Korna kunde inte släppas ut på bete förrän framåt midsommaren.

Två år därefter skrev en gäst, som besökt familjen Grill under midsommaren: ”Den vanliga midsommars-högtidligheten firades här i går, dels med ett bord för tre dussin personer till middagen, dels med brännvin, skorpor och fyra fat öl för alla arbetare med hustrur och barn, till ett antal av omkring sexhundra personer. Dans efter två nyckelharpor begyntes tidigt och slöts sent . . .”

Helgerna – jul, påsk, midsommar – var för bruksarbetarna de enda längre avbrotten i arbetsåret. De flöt där som öar i trälhavet. Doftande av björkar och brännvin, skimrande av julottans ljusbågar. Hedniska sedvänjor och kristna ingick ett speciellt bruksförbund. I midsommarens fruktbarhetsriter ingick bevistandet av högmässan som ett naturligt led. Långdansen som avslutade festligheterna på annandagen ringlade från dansbanan genom herrgården till värdshuset, därefter till prästgården och tillbaka till dansbanan igen.

Dansade prästen? Jag vet inte. Gränserna för syndens domäner har flyttats, än hit än dit, genom århundradena.

Mot bakgrund av det tidiga 1800-talets prästöverflöd ter sig Pehr Forssbergers befordringsgång tämligen normal. Efter sex år på Söderfors bröt han upp, sen han kallats som adjunkt till Enköpings Näs. 1803 fick han tjänsten som skolmästare i Aspö, vilken säkerligen var förmånligare än den som adjunkt. Efter fem år utnämndes han till komminister i Ekeby-Bladåker, där han blev kvar i åtta år. Därefter följde de femton åren vid slutstationen, Börstil.

Hans hustrus föräldrahem, prästgården i Enköpings Näs, står fortfarande kvar, även om själva boningshuset är moderniserat. Gyttret av rödmålade småstugor, lador och visthusbodar omger det alltjämt. Det ligger vid sidan av kyrkan. Genom en slingrande allé når man fram till det. Här körde han upp en höstdag 1798 efter sin färd genom landskapet, från nordspetsen till sydspetsen av det.

Kyrkan är av den medeltida typ, som nästan döljer sin ingångsdörr för besökaren. Liksom kyrkan i Aspö, någon mil söderut, ligger den numera på något sätt övergiven av bygden, den tidigare bebyggelsen omkring den. Ett är nog säkert: även om gårdarna flockade sig närmare kyrkan än nu, så var det en landsbygd han kom till. Nätet av knivskarpa bruksgator var upplöst i slingrande byvägar.

Ett år efter ankomsten till Enköpings Näs gifte han sig med kyrkoherde Hallerströms dotter. Var de nygifta bodde vet jag inte. Det finns visserligen flera boningshus inom prästgårdskomplexet, utöver själva huvudbyggnaden. Men det talas också, i ett kungligt beslut från 1771, om ett hemman, Ersta. Kapellanssysslan skulle "uppå församlingens begäran indragas och

Pastor vara förbunden att, för räntan och avkomsten av 3/4 kronohemmanet Ersta, löna och underhålla en adjunkt".

Och var de sen bodde under skolmästartiden i Aspö är höljt i samma dunkel. Snett emot kyrkan, på andra sidan den nuvarande vägen ligger visserligen en byggnad som kan vara och kan ha varit skola. Men om de sen bott i själva skolhuset –

Aspö ligger i Mälaren, mitt emellan Enköping och Strängnäs. Tiden i Aspö var den enda utvikning Pehr Forssberger gjorde från Uppland och ärkestiftet. Han kom att röra sig inom en inte fullt fullbordad och sluten cirkel: från Lövstabruk västerut till Söderfors, därifrån söderut mot Enköpings Näs och Aspö, i nordöstlig riktning mot Ekeby-Bladåker, därifrån ytterligare några mil mot nordost. I Börstil återstod bara trettiotre kilometer till utgångspunkten: Lövstabruk.

Han måste ha dragits mot det, haft solspelet över de gulrappade husen i ögonen, vattenblänket kring herrgården, de strängt utstakade bruksgatorna som en ryggrad i sig.

Hans hustru Fredrika avlägsnade sig däremot, efter åren i Aspö, från sin sydliga hembygd. Från sina föräldrar och från systern Christina, gift med apotekare Israel Lindström i Enköping. Under Ekeby-Bladåkertiden bodde de i Rista, en liten by ungefär halvvägs mellan de båda kyrkorna, i ett rödmålat gårdskomplex liknande det som utgjort hennes föräldrahem i Näs. Prästgården de till sist hamnade i, i Börstil, var också komministerröd, medan kyrkoherdens var gulmålad.

Av de, i varje fall, tio barn hon födde, såg Ludvig dagens ljus i Näs, Ulrika och Jacob Adiel föddes i Aspö, Charlotta och ett tvillingpar, som dog strax efter födelsen, i Ekeby. De återstående fyra, Emanuel, Karl-Ulrik, Ambrosius och Gustava, anlände i Börstil.

Hennes kvinnokropps liv kan jag föreställa mig, även om hon döljer sitt ansikte: smärtan i vågor, sen diandet, doften av barnet och kluckandet. Led hon under havandeskapen eller blommade hon upp under dem? Under de tjugofem år hennes

hustruplikt varade, befriades hon åtskilliga perioder från sin kyrkoplikt. Genom barnsbörderna blev hon ju oren och tilläts först efter en offentlig ceremoni på kyrkgången slinka in i komministerbänken på nytt.

Den pingstpredikan han senare kom att upprepa i Hökhuvud, Öregrund och Börstil hade sin urpremiär i Aspö 1807. Det hände då och då att skolmästaren predikade. Den här pingsten var han fyrtioett år och hustrun var tjugofyra. Hon såg upp från sin bänk mot den skulpterade predikstolen, där Kristus och de fyra evangelisterna var placerade i olika fält, lysande av blått och förgyllning. Änglahuvuden och fruktgirlander omgav dem. Vände hon sina blickar mot altaret myllrade aktörerna i korsfästelsedramat på sin scen.

Kyrkan var tämligen nyreparerad. Den befann sig i slutet av 1600-talet i så bedrövligt skick att prästen när han predikade gjorde det med livet som insats, när som helst kunde predikstolen braka ned. Nattvardsgästerna vågade inte närma sig nattvardsbordet för det bräckliga korvalvets skull. Dessutom var det mörkt därinne.

Under 1700-talet togs fönster upp, väggar och pelare sirades med en sorts målning, ”gardiner” i kimrök, krita och lim. Mellan bänkrummen las tegelgolv, ”förut stod folket i bara mullen”.

Anvapen och begravningsfanor erinrar om släkterna som ägde gårdarna och jorden kring kyrkan: Bagge, Bonde, Banér, Wrangel, Trolle, Axelsson-Thott. På gravhällarna avbildas några av dem. En stormanssläkt gör sig påmind redan i vapenhuset. Från en runsten talar Olof, som ”lät göra minnesvård, härberge och bro efter sin son Björn som blev dräpt på Gotland”.

Pingstdagen 1807 kände sig Fredrika fjärran från allt detta

förgångna, mitt i sitt nu. Sjuåringen Ludvig och fyraåringen Ulrika var troligen med henne i kyrkan, medan den nyfödde Jacob Adiel sov. Hon såg upp på sin man och lyssnade till den inledande bönen:

”Allgode Gud. Du som till tröst i våra behover uppenbarat dig för oss såsom Guden, Son och helig Ande, inför dig nedlägga vi vår vördnadsfullaste åkallan vid åtanken av de oskattbara välgärningar du i denna trefaldiga hänsikt bevisar och bevisat oss förnuftiga, syndiga människor. Icke nog att du såsom Guden givit oss varelse och uppehåller denna varelse med din gudavård och försorg både till kropp och själ. Icke nog att du såsom Son grundlagt vår upprättelse och gjort det möjligt för syndaren att återvinna den förlorade saligheten. Du har ock såsom helig Ande velat göra denna möjlighet för oss verklig genom din gudomliga inflytelse på vårt förstånd och vår vilja till upplysning och förbättring. Denna välgärning är det som i synnerhet leder vår andakt närvarande dag.”

Fredrika hade nu, fast hon själv inte visste det, tre års andrum till nästa havandeskap. Hennes ansikte var slätt, fortfarande en ung flickas. Prästen lät blicken snudda vid hennes för en liten stund. Ännu efter åtta års äktenskap såg han i henne den sextonåriga prästgårdsflickan, som han råkade möta redan i allén, på själva ankomstdagen till Näs. Året som följde levde de nära, ändå mer och mer plågsamt skilda från varandra. Tills bröllopet förenade det Gud i tolv månader – ja, sen allra första ögonkastet – hade åtskilt.

Hon gladde sig åt att se honom på predikstolen, i det kall och den dräkt som var hans egentliga. Om söndagarna, under det första förälskelseåret, hade hennes blickar ivrigt utnyttjat tillfället att få vila vid hans ansikte. Halvt döv för hans ord hade hon upptäckt och upptäckt hans ansikte. Nu fanns deras ansikten pånyttfödda, speglade i tre – Tre som i treenigheten.

Lyssnade hon egentligen uppmärksammare idag än hon gjort under flicktiden? Han befann sig, när hon tog sig samman, ännu i inledningsbönen, eller i den avslutande? – Förvirrad knäppte hon händerna, slöt ögonen och lät orden gå in i sig:

”Allsmäktige, helige och saliggörande Gud, du gudomliga kraft, du helige Ande, vars höga fest vi idag fira, lär oss, o lär oss vad din goda, behagliga vilja är och böj vår vilja till lydaktighet för din lärdom. Av oss själva förmå vi intet, understöd du vår vanmakt med ditt gudomliga bistånd. Lär oss du, Jesus, huru behövligt ditt biträde är för oss på salighetens väg och huru väl du gör mot oss, som räcker oss din ledsagande hand på den väg, som förer till det eviga livet.”

När de vinterbleka kyrkobesökarna efter predikan steg ut genom porten, slog brygden av björkar och sommar emot dem. Det eviga livet var i dem och kring dem. Skolmästaren förenade sig med hustru och barn under träden. Efter svalkan och stenlukten i kyrkan upplevde de suset och doften från löven nästan som en storm.

Till det röda gårdsgyttret i Rista hörde åkrar och kreatur. Fyra drängar anställdes, och lika många pigor. Dessutom fanns barnflickan Sara Greta och en fröken Ehrenroth, -stål eller -stam, född 1794, som av nån anledning vistades hos dem.

Om Cajsa Greta Molinsky, en av tjänsteflickorna, lämnas först upplysningen att hon är koppad, född i Tierp 1785. Sen finns i kolumnen ”Särskilda omständigheter” meddelandet om att hon är förlovad me d drängen Mats Hagström på Gräsön.

Porten till Ekeby kyrka är nog den vackraste i Uppland. Lejon och fåglar i järnsmide smyckar den. Men jag föreställer

mig att den nye komministern oftare tryckte ned klinkan eller vred om nyckeln till Bladåkers lika gamla, men mindre och oansenligare kyrka. Inom den uddiga, svängda altarringen, från den akantus- och rosenprydda predikstolen höjdes hans röst. Under putsen i valven över och omkring honom sprängde Kain och Abel, män med bjälkar och grand i sina ögon, änglar med musikinstrument och änglar med pino- och passionsredskap. Protestantismens pensel hade vitlimmat dem alla.

Om Mariaskåpet, Bladåkersmadonnan med barnet på armen och de uppvaktande fyra kvinnliga helgonen, då fanns inne i kyrkan eller förvisad till nån skräpkammare, vet man inte. Bänkarna var slutna och marmorerade i grönt och rött. De, liksom altarringen, nåddes av vitmeningen först 1847.

Altarets skiva var av mörkbrun, polerad kalksten, golvet inom skranket hade höjts 1770, sen det konstaterats att "altaret är för högt, att en medelmåttig präst med möda hinner upp". Pehr Forssberger hann säkert upp. Altartavlan, som föreställde Kristus på korset omgavs av en snidad, förgylld ram, i sin tur omramad av keruber. I nedre hörnen av ramen fanns, som sig borde, adelsvapen: Ehrenstrahl och Wattrang. Det Månesköldska vapnet triumferade från takkanten över predikstolen.

Kalken han lyfte från altarets stenskiva hade glänsande ny cuppa, medan foten var gediget 1600-tal. En av mässhakarna var av småmönstrad sammet i guld mot vit botten. Den var troligen omsydd av en frack som tillhört kammarherre Gustaf Wattrang. Under Jehovatecknet på bröstet stod givarens monogram i silver, ett kraftigt C.G.W. Över kalkklädet av vit taft regnade nejlikor och småblommor i kulört silke och silvertråd.

Jag kan se honom böja sig nästan dubbel för att passera genom den låga dörren i stenvalvet in till sakristian. Församlingen var nära honom i den lilla kyrkan, antingen han stod i predikstolen eller framför altaret. Han var knappast den dömande, upphöjde, avskilde här. Han utförde sin roll efter koncepthäftet, inom den nära ringen av åhörare. Han var en av dem.

Hans församlingsbor dör i de mest skiftande plågor. Dödsboken noterar dem: kallbrand, gulsot, kräfta, slag, ålderdom, vattusot, lungsot, magplågor, bröstvärk. – Barnadödligheten är fortfarande stor. Det händer att människor hittas ihjälfrusna.

När han kallas till sjukbäddar, dödsbäddar, vad tröstar han de plågade med? Lugnar han deras oro eller förstärker han den? Han vecklar ut duken, den har Kristussymboler i mitten, två fiskar med huvudena vända åt olika håll. Paradisets fröjder tycks omge dem: blommor och fåglar i vitbroderi, närmast fiskarna palmblad.

I ett häfte har han tre variationer av "Skriftermål för en sjuk". Det första tycks rikta sig till en sjuk som kan hoppas på bättring, och tillfrisknande. De två andra till en döende, plågad.

I ett av dem säger han: "Ändock vår utvärtes människa förgås, så varder dock den invärtes förnyad dag ifrån dag – Så tröstade sig den helige Paulus under alla de vedermödor och plågor, vilka hans jordiska och sinnliga liv var underkastat. Aposteln hade uppräknat någon del av de besvärligheter, som hade kunnat förtrötta hans tålamod och försvaga hans ståndaktighet i tron. Hans bräckliga natur, trångmål, bekymmer, förföljelse, förtryck och flera vedervärdigheter hade lätteligen kunnat göra hans sinne vankelmodigt och försagt. Men dessa, ehuru obehagliga för kött och blod, voro just medel att uti honom så småningom försvaga och förstöra syndens makt och kvarlevor, som ännu lådade vid hans dödliga lekamen och som han kallar den utvärtes mäniskan, samt tillika befordra andens och nådens tillväxt under den invärtes människans dagliga förnyelse till Guds och Jesu Kristi kännedom och kärlek."

I ett annat säger han: "Ty det är ett fast ord och i alla måt-

ton väl värt att man det anammar att Jesus Kristus är kommen i världen till att frälsa syndare. I Kristus hava vi förlossning genom hans blod, syndernas förlåtelse efter hans nåds rikedomar. Om ditt hjärta fördömer dig, så är Kristus större än ditt hjärta. Om synden hos dig överflödar, så överflödar nåden mycket mer.

Förbida i tålamod och hopp din förvandling och bed: Herre, jag väntar efter din hälso, min själs helbrägda, mitt himmelska liv och min salighet.

Är detta din själs osvikliga trosgrund, så försäkrar jag dig av Kristus att du i dag, eller vilken stund han täckes kalla dig, skall få se himmelen öppen, han skall anamma din ande och du skall vara med honom i paradiset."

Efter syndabekännelsen kommer så stunden för nattvarden. Han förvandlas som vinet i kalken. Sen han fört den till den döendes läppar rätar han sig upp och säger: "Som församlingens tjänare, som tjänare och sändningsbud i Kristi nåd tillsäger jag dig syndernas förlåtelse och ett evigt liv." En gång formulerar han det: "Och jag som förordnad väktare på vårt helgade Zions murar, må med andens övertygelse bebåda dig frid, salighet och liv – "

På den vitbroderade duken finns fortfarande vinfläckar, en svagt rostfärgad skuggning över palmbladen, som omger fiskarna. I vilka låga kammare och höga salar steg han in med sitt sockentyg? Kallade också de fattiga döende på prästen?

Nej, han skrämde ingen. Han lotsade dem varligt, vilka de nu var, genom dödsskuggans dal mot den klippa och hamn han själv trodde på.

Vägen som han for, till häst, mellan Rista och Bladåker slingrar utmed skogskanten. På ena sidan åker, på andra sidan berg-

hällar med blandat löv- och barrskogsbestånd. Om vintern åkte han släde, bjällrorna pinglade.

Även på hans tid måste pastoratet ha legat litet vid sidan om stora landsvägen som gick fram mellan Uppsala och Gimo och vidare mot Gävle. Gimo var närmaste bruk.

Inget vatten skilde nu prästfamiljen från fastlandet. Under Aspötiden hade de varit beroende av isar och färja. Här sträckte de ut sina färder, utan vattenhinder. Havet fanns visserligen på femton kilometers avstånd, men det drömde de ju inte om att forcera.

Kyrkoherden bodde i Ekeby, strax intill kyrkan. Där öppnade sig bygden. Kring Rista och Bladåker tätnade skogen, den blandskog som ändå aldrig blev dyster som granskogen.

Bland kyrkoherdarna i Ekeby – vilkas missgärningar finns bokförda sen 1304 – uppträdde på 1500- och 1600-talen ett par oregerliga och utsvävande herrar: Ericus Erici och Nicolaus Laurentii Tolstadius. Den förstnämnde stal kyrkans offerpengar, höll sällan de gudstjänster han var ålagd att hålla, misshandlade en bonde och hans hustru, smög nattetid in på grannens åker och skar av havren, som "stod i bästa växten". Han drack sig så full att man måste bryta upp munnen på honom och hälla mjölk i honom "eljest dödde han bort", dessutom fick han ett barn med sin tjänstekvinna. Hans legitime son Påwel var en ännu större slagskämpe än fadern. Hans dotter blev "lägrad af en Djekne". Ett kvinnoöde, avfärdat med fyra ord.

Tolstadius debuterade på Ekebyarenan med en dubbelförlovning. Han slarvade också med gudstjänsten, lät liken långa tider stå obegravda vid kyrkan, var "i rykte" för ett förhållande med en bondhustru. Vid sidan av Ericus förefaller han ändå ganska fridsam. Han avsattes, man föreslog honom en tjänst inom det militära, men han bönföll om att åtminstone få behålla Bladåker. "Honom föreställtes att detta sig icke synnerligen rimmar eller göra låter."

Magister Carl Ihlström anställdes som komminister 1759,

och hade 1793 avancerat till prost. Hans meritlista är lång, men man har spårat *en* försummelse hos honom: "Utan Consistorii vetskap företog han en resa till Norrland i sällskap med Brukspatron Lefebure. För detta förhållande kunde han icke undgå vederbörliga föreställningar."

Hans son, Johan Ihlström, uppehöll kyrkoherdetjänsten det år Pehr Forssberger anlände som komminister. De var ungefär jämnåriga, men Ihlström dog redan 1812 och efterträddes av Eric Olsson Lönnberg. Han var gift med Elsa Maria Rudbeck, som var tjugo år yngre än han. Kanske sökte sig Fredrika och hon till varandra. Utbytte förtroenden, diskuterade barnuppfostran. De hade vid den tidpunkt de träffades fyra barn var.

Bland komministrarna uppträdde väl inte så väldiga syndare som bland kyrkoherdarna. Men den förste i raden, Petrus Gudmundi Garius, fick en varning av ärkebiskopen. Han borde styra sin mun och "sluta att bullra". Annars rörde det sig bland dem mer om fattigdom och tragik. Anders Berg åtnjöt t.ex. under fem års tid i lön "endast 10 tunnor spannmål och 54 daler kopparmynt i ett för allt".

Hans företrädare, Anders Balck, fick redan i början av sin bana en varning från ärkebiskopen: "I skolen få fullmakt på lägenheten, men jag förmanar Eder, att I stå Embetet väl före, och att I akten Eder för dryckenskap och vrede, efter I ären huvudsvag." Han ville gifta sig med sin släkting, Anna Smaræa, men hindrades, med hänsyn till huvudsvagheten. Till sist fick han tillstånd till vigsel "för sin melancholie skull, sedan hon av honom var lägrad, hvarföre han priverades på en tid". Hans tillstånd förvärrades och han "inlöstes" på Danvikens hospital 1696.

Men den mörka forntiden låg långt bakom de två prästfamiljerna Lönnberg och Forssberger, som säkert hade glädje av och umgänge med varann. Ändå var det från den tiden, 1810, vid tronföljarriksdagen i Örebro, Hans Järta kunde rapportera i brev till sin hustru: "Ärkebiskopen, som hoppas att få sin son

kammarjunkaren employerad hos den nya kronprinsen, har, sedan valet var otvivelaktigt, ivrigt arbetat för Ponte Corvo. Han gav i går en middag åt hela ståndet, varpå följde ett förtvivlat fylleri, de vördige fäderne raglade flocktals på gatorna i fullt dagsljus. Jag själv såg ärkebiskopen, illa ledd av tvenne andra doktorer och åtföljd av tio eller tolv mer och mindre rusiga präster, bringas hem klockan ett om aftonen ifrån källaren, där kalaset hölls. Ett sådant bacchanaliskt tåg har jag aldrig sett utom på tavlor."

Prästsläkterna i Uppland slogs under några århundraden in i en väv, som visserligen utbredde sig över landskapet, men ändå hade likheter med de släktförbindelser, som kunde knyta samman arbetarfamiljerna på ett bruk. Ut och in gled desamma och desamma namn i varpen.

Konserverades inte änkan av efterträdaren, gifte han sig ofta med änkans dotter. Förälskade sig en prästson i en prästdotter, ansågs det säkert betryggande, av båda föräldraparter, med den gemensamma bakgrunden.

Yrket tycktes gå i arv, ungefär som hos hantverkarsläkterna, den ena skomakargenerationen avlöste den andra. Av tre söner blev i varje fall *en* präst. Andra blev bruksinspektorer, länsmän. – Den traktör Agrivillius, som Fredrikas faster, prästdottern från Dannemora, gifte sig med, var son till en tidigare kyrkoherde i Ekeby, Johan Agrivillius. Hans äldre bror Isaac övertog prästämbetet, t.o.m. inom faderns församling. Han, i sin tur, gifte sig med Elisabeth Nyman, dotter till kyrkoherden i Björklinge, Johan Nyman. Denne blev kyrkoherde 1783 "då svärfadern åt honom avträdde pastoratet".

Fredrikas halvbror var präst, hennes farbror var präst, på farssidan rann prästblodet tjockt sen 1600-talet. Medan morfa-

dern, komministern Olof Grundel i Börje, tycks ha kommit från någon annan yrkesgrupp.

Fredrika förblir, trots antavlan, lika anonym som den Anna glasmästare Forssberg var gift med. De efterlämnade inga papper, de höjde inte sina röster, de gav "bara" liv.

När hon stod framför kyrkporten i Ekeby – med de elegant smidda, smidiga och svanssvepande djuren – kände hon då suget från hedendomen, sagan, från brunnen vi stiger ur och sjunker i? Fåglarna trippar, lejonen kråmar sig. Men Fredrika är utplånad och tyst.

Efter medeltidskyrkornas dunkel – Näs, Aspö, Ekeby, Bladåker – måste rymden och ljuset i kyrkorummet i Börstil ha överraskat och överväldigat prästfamiljen. Kände de hjärtat vidgas med rummet och ljuset, eller saknade de stillheten, närheten i de äldre kyrkorna? Här såg församlingen verkligen *upp* till sin textutläggare. Ett svalg tycktes befäst mellan honom och den.

De hamnade vid landsvägen, några stenkast från kyrkan. Byvägens stillhet var utbytt mot landsvägens hovklapper och hjulslammer. Kyrkan låg vit, i naket majestät framdukad på slätten. Inga träd tog upp tävlan med den. Man behövde inte tveka om ingången.

Man föreställer sig, när man läser husförhörslängder från 1800-talets Börstil, en ganska sammanträngd by, hopkurad kring kyrkan. I slutet av 1900-talet håller den i varje fall allt utom de döda på avstånd. Stenarna, korsen, cypresserna skymmer knappast stenfoten kring den.

Komministerparet hade, när de anlände till Börstil, fyra barn: en femtonårig och en åttaårig son, en dotter på tolv och en på fyra. Barnfötter intog marken mellan de röda bostads- och uthuslängorna. I huvudbyggnaden fanns på nedre botten

troligen en sal, ett kök och en kammare på ena gaveln, två kammare på den andra och på övre botten ett gavelrum i var sin ände av vinden.

Det bakades, bryggdes, tvättades och vävdes i husen. Kor, hästar, kalvar och grisar krävde utom de tvåbenta medlemmarna i prästhushållet sin dagliga matranson. Snön föll över fruktträdgården, sen oktoberstormen skakat den.

I något av rummen måste han ha haft sin fredade arbetsvrå, där de finpräntade predikningarna kom till. Skrev han dem i dagsljus eller kvällsljus? Ljuset från mässingsstaken nådde bara bordsskivan. Umgicks han inom denna snäva, stilla ring med sin gud? Kanske vette hans fönster mot träddungen vid södergaveln, det ovanligt omfångsrika päronträd, som fortfarande finns kvar, bar då frukt.

Till kyrkans åligganden hörde också att noga bokföra sina vilsegångna lamm, deras brott och förseelser. Under rubriken "Förteckning på personer, vilka undergått världsligt straff" räknades de upp: namn, hemvist, förbrytelse, straff. Många av dem var kvinnor, lönskaläge var *deras* vanligaste brott. Barnamord, stöld och fylleri förekom också bland dem. De dömdes till tukthus, kroppsplikt eller kyrkoplikt. Kroppsplikt bestod för kvinnans del av visst antal ris, åt männen utdömdes spö. Dömdes man till böter, men saknade möjlighet att betala dem, kunde summan efter ett visst system räknas över i spö eller ris.

Naturligtvis var de fattiga särskilt utsatta. Men i Östhammartrakten tycks sinnena ha svallat på ett sätt som gjorde ingripanden nödvändiga även i de burgnare samhällsklasserna. Äktenskapliga trätor, syskonfejder, slagsmål på stadens källare och kaffehus förekom ofta. I slutet av 1700-talet dömdes själve stadsfiskalen till böter för att han en kväll i spritens och stridens

hetta kallat kopparslagare Goffeng roffare, bedragare, blodhund och skälm. Samme Goffeng överfölls en annan kväll på samma källare av källarmästaren själv, som med hjälp av repslagare Teckentien utdelade kindpustar och skuffar. Misshandeln specificerades och taxerades till "Kindpustar 17 1/2 daler, hårdragning 3 daler och skuffning 6 marker".

Tor Schramm betonar i sin bok, *Östhammar,* östhammarbornas "hetsiga lynne och självmedvetna uppträdande", vilket gjorde att de ofta råkade i ordväxling, och från ordväxling till slagsmål var steget inte långt. Han berättar hur borgarna en sommar, när de drog ut på strömmingsfiske i havsbandet överlämnade en skrivelse till magistraten, där det bl.a. hette: "Vi fiskerskap förbjuder magistraten att i vår frånvaro något bestämma och avgöra. Det är vi som här regera. Det är vår kyrka, vårt rådhus och vår spöpåle också."

Utom att Östhammar sen urminnes tider tycks ha legat i fejd med Öregrund, så låg det också i fejd med sig självt. Huvudnäringen som från början varit fiske övergick så småningom i hantverk: färgare, gördelmakare, garvare, hattmakare, karduansmakare, kopparslagare, repmakare slog upp sina verkstäder, och alla bevakade de sina noga utstakade revir.

Kyrkoherden i Börstil var ordförande i Östhammars kyrkoråd. För att biträda kyrkorådet fanns inom var och en av stadens åtta rotar en rotemästare, som pliktskyldigast skulle anmäla de oseder som förekom inom hans rote. I staden med de låga små husen tätt sammantryckta intill varandra, trängde röster och rop lätt genom väggar och trossbottnar. Dryckenskap var orsak till många äktenskapsgräl och blev de för ihärdiga, kallades makarna inför kyrkorådet för varning.

Inte ens i kyrkan satt man säker för angivare, kyrkvaktaren hade i uppdrag att noga övervaka församlingen under gudstjänsten och efteråt rapportera till prästen om någon somnat under predikan eller "bedrivit annan form av oordentlighet". En kyrkvaktare gick vid slutet av 1700-talet så långt i sitt tjäns-

tenit att *han* måste varnas av kyrkorådet. Han tog under predikan en käpp och dunkade några sovande så hårt i huvudet att de vakna i församlingen upprördes. Tidigare hade han praktiserat andra metoder att väcka de slumrande: dragit dem i håret, vridit om näsan på dem.

Förmodligen gav han sig sällan på överhetspersoner. De fattiga utarbetade var även här, inom kyrkans egen famn, utsatta. Det fanns många av dem i socknen. Många levde ju i torftiga omständigheter, några hade i husförhörslängderna beteckningen "utfattig". Fattigvårdsärendena behandlades också av kyrkorådet, nån gång av allmänna rådstugan. Det fanns en sorts fattigkassa, som efter ingående prövning utdelade understöd. Dessutom ålades stadsborna att vid särskilt ömmande fall utöva en annan form av fattigvård: att i tur och ordning efter vars och ens förmåga, sända "nödtorftig mat till den utblottade". Några hade också tillstånd att tigga och på det sättet försörja sig. De tilldelades en fattigbok eller fattigplåt med namn och adress och uppgift om vilken fattigklass de tillhörde.

Fattigkassans medel utgjordes av frivilliga insamlingar vid bröllop, begravningar och andra högtidligheter, av andelar från böter, som ådömts av rådhusrätten, en viss procent av behållningen vid bouppteckningar tillfördes också kassan. Då och då skänktes ett bidrag, spontant, som tack till makterna för "undsluppen fara", för "lycklig hemkomst" och för en "lycklig vinst på lotteriet".

I mitten av augusti 1975 är Östhammar så stilla att berättelserna om trätorna och bråken, om slagsmålen på kvällarna och kaffehusen under tidigare sekler verkar otroliga. Kopparslagare Dumkys nyrestaurerade hus blänker verkligen som koppar i eftermiddagssolen. Gatorna verkar avfolkade, kanske har som-

margästerna just flyttat och stadsborna själva inte återvänt till vinterbostäderna igen. Eller lever invånarna, året om, så slutet och stilla inom sina bod- och bostadsväggar?

Havet suckar inte ens. För havet är vid Östhammar en landomgärdad havsvik. Båtar ligger sida vid sida i hamnen. Någon måste ju nån gång begagna dem. Men denna stilla augustimåndag vilar alla åror och segel, ingen startar en motor. Några kvinnor skurar trasmattor vid en brygga, de samtalar dämpat. Det är det högljuddaste som hörs.

Jag påminner mig Gävlelektorn Pelle Ödmans upplevelser i 1880-talets Öregrund. Första dagen han anlände hörde han något rassla på gatan och skyndade lycklig till fönstret. Det var en velociped! Andra dagen hördes åter ljud och det var samma velociped. Tredje dagen upprepades det. Men så gick velocipeden ohjälpligt sönder "och då var det alldeles tyst i Öregrund".

Det är två mil mellan de båda städerna. Öregrund ligger mer oskyddat än Östhammar, direkt intill öppna havet. Husen klänger och klättrar som de vill över berghällarna medan Östhammar tycks följa en strängare stadsplanering. Men så är det också numera huvudorten inom kommunen.

Troligen gick hästskjutsarna ofta den halvmillånga vägen mellan Börstil och Östhammar. Det man inte producerade inom självhushållet inhandlades här. Då skrevs dessa listor på salt, spik, socker, gummilacka och sandel. Apoteket låg vid torget, mitt emot rådhuset. Rådhuset var länge det enda tvåvåningshuset i staden. Först i början av 1800-talet reste sig ytterligare tre hus av denna imponerande höjd över den övriga stugbebyggelsen.

Mörkt måste det ha varit i gränderna om höstarna, när männen i staden efter arbetsdagens slut sökte sig till källare och kaffehus, där öl, brännvin, konjak och vin serverades. Den dagliga dieten var annars inte särskilt omväxlande. Salt fläsk, salt kött, salt strömming – färskt kött kunde man köpa bara på lör-

dagarna och nån gång under sommaren färsk fisk, som fördes in från någon av de omgivande öarna.

Hela staden, utom kyrkan, brändes vid ryssarnas landstigning 1719. Rådhuset reste sig ur askan, de omgivande husen uppstod också på nytt. Klockan i tornet klingar dämpat och skört genom nätterna. Nästan ängsligt bryter den tystnaden. Kor och grisar betade förr som de ville utmed gatukanterna, de strövade fritt. Kornas råmanden och hästskjutsarnas rullande måste ha ekat genom huvudgatan och gränderna. Djuren måste ha smittat staden med sin livlighet.

Det fanns många band mellan Börstil- och Östhammarborna utom de rent kommersiella och det vissa tider ganska upprörda och olyckliga kyrkliga förhållandet mellan dem. Familjerna umgicks och gifte sig in i varann – men en viss rivalitet har bestått genom seklerna. Tvingades de länge dela en kyrkoherde, och en kyrkoherde, som till Östhammarbornas förtret var bosatt i Börstil, så är numera, till Börstilbornas förtret, deras pastorsexpedition förflyttad till tingshuset i Östhammar.

Men en livlig tavla återger Tor Schramm från sin barndoms Östhammar i slutet av 1800-talet. Där hölls då två årliga marknader. Folk strömmade till både från fastlandet och från öarna. "Vad som framför allt satte sin prägel på höstmarknaden i Östhammar var de många fiskebåtarna med sina laster av saltad strömming, vilken vara alltid hade en strykande åtgång. Från Raggarön, Fälön, Vässarön, Ormön, Rävsten, Stora och Lilla Risten, Singö och från platser på Gräsölandet kommo fiskarna seglande med sina sprisegelriggade fiskebåtar, lastade upp till relingen med sin vara, som var förpackad i skinande nya, hemslöjdade träkaggar. Båtarnas antal var en höstmarknad omkring 80 à 90 och det var en vacker tavla där de lågo förtöjda

sida vid sida utmed kajer och stränder och hade sina segel hissade till luftning efter nattens råa väderlek."

Han dröjer också vid minnet av mötet mellan öborna och fastlandsborna. Skärgårdsbornas "öppna, rättframma och oftast glada väsen" bröt sig som vågor mot fastlandets "mera allvarliga och slutna naturer".

Troligen fanns väl hos Pehr Forssberger drömmen om en son, som skulle föra hans livsverk vidare. Även om han själv var den förste i släkten som utövade det. Om Jacob Adiel antecknas det i husförhörslängden från 1822 att han studerar. Och det var väl vid honom fadern fäst hoppet om efterföljare.

Den äldste sonen, Ludvig, tog farmacie examen och gick därefter elev hos sina morbröder, apotekarna i Enköping. Efter Israel Lindströms död 1822, gifte Fredrikas syster nämligen om sig med efterträdaren, Isac Tirvander. Ludvig Forssberger övertog 1826, utan apotekarexamen, apoteket i Östhammar och gifte sig några år senare med Tirvanders syster, Elisabeth.

Av de tre söner Fredrika födde efter ankomsten till Börstil, vände den äldste, Karl-Ulrik, tillbaka till farfadern och hantverkstraditionen. Den yngste, Ambrosius, valde inte hantverket, men ändå farfaderns arbetsmiljö: bruket. Mellansonen Emanuel försvinner bara ur syskonskaran under den lakoniska upplysningen "flyttat till Uppsala".

Prästtraditionen på Fredrikas sida vägde tydligen inte upp hantverks- och brukstraditionen på Pehrs. Det praktiska handlaget segrade.

En syster till Pehr, Cajsa Sophia, hade gift sig med faderns efterträdare i yrket, glasmästare Frans Holmgren. Bror och syster besökte ibland varandra. Det var bara tre mil mellan dem nu. På Lövsta hade Charles den yngre efterträtts av so-

nen Carl de Geer, sedermera greven, excellensen, som ända från 1809 års riksdag kom att spela en betydande politisk roll. Han färdades, enligt vittnesberättelser, alltid i fyrspann mellan Lövsta och Stockholm. Allt gick på hans tid "storslaget och kungligt till".

Arbetarna, hantverkarna berördes väl inte mycket av glansen. När prästen efter flera års bortovaro återvände till barndomsbruket välkomnades han redan vid grindarna av solen han drömt om under åren i förskingringen: det gulrappade bruket, som omslöt hög och låg och som lyste lika varmt mot snön som mot lövgrönskan.

Hans handstil, så som den visar sig i de renskrivna predikningarna, var under Söderforsåren närmast mikroskopisk. Han utnyttjade papperet till det yttersta. Som gällde det att täcka en vävbotten med pärlstickning. Senare rätar den sig, klarnar, kräver luft omkring bokstäverna. Också de predikningar han under åren 1788–1791 höll på Lövstabruk, före Söderforsförordnandet, består av dessa pärlsnören.

Nästan chockerande bryter sig därför hans naturliga skrivstil, den som han tydligen använde vid råskriften, utkasten – mot predikoskriften. Några tomma sidor i ett par av häftena har utnyttjats som kladdpapper. Prästkappan är avlagd. Snabb, spetsig, självsvåldig skyndar hans penna över papperet. Han stryker under, stryker över, utan linjal. Det finns ett nästan elegant drag över hans bokstäver. Den – som jag föreställt mig – hunsade bondestudenten avslöjar sig här som en självmedveten man. Han ler litet mot mig ur det förgångna. Hans namnteckning borde ju ha varnat mig.

Med denna brådskande, temperamentsfulla stil har han gjort ett utkast kring det ständigt återkommande mottot: "Kas-

ten en blick på graven". Med den förmaningen vänder han sig till olika grupper bland sina åhörare. En församlings ansikten är vända mot predikstolen och det han ser i dem är ålderdom, fattigdom, sjukdom. "Här kvider en Job, där suckar en Lazarus – och efter utståndna plågor går den ene efter den andre all världens väg. Världen är den hon varit – en jämmerdal, där var och en har eller får sitt rum, sin lott och sin del.

Där befinner sig en annan i den tryckande fattigdomens armar – det var icke lättjan – det var icke vällusten – det var en olyckshändelse som försatte honom med de sina i yttersta armod, och en blandning av förvirrade röster höres: Herre, fräls oss, vi förgås.

Där sitter en blind
där sitter en som icke kan tala –"

Han väljer och vrakar här orden, prövar, förkastar. Till sist har han dragit ett tjockt streck över alltsammans. Uthärdade han inte själv anblicken av den församling han frammanat?

Eller insåg han att det knappast var församlingen han vände sig till. I en stund av uppror, tvivel och förtvivlan anklagade han sin gud. Vad är det för jord, för tillvaro du bjuder oss – "Här plågas mången av värk och vedermödor och ville som Job gärna begrava sin jämmer i jordens stoft, men måste dock leva, sig själv och andra till plåga Här höras rop från änkor och faderlösa över deras förtryckare – en blandning av förvirrade röster höres: Herre, fräls oss, vi förgås –"

Mörkret kunde slå över honom. All den nöd och den död han så ofta mötte i sitt arbete stirrade honom i ansiktet. Patentorden svek honom.

Ljuset måste ha fladdrat i draget från pennan, som skyndade fram över papperet och ristade sina anklagelser i det.

Hans predikningar, som knappast blivit lästa av sonen och sonsonen, har ändå omsorgsfullt bevarats av dem. Gungat med flyttlassen utmed landsvägarna och järnvägarna.

Speglar någon av dem hans ansikte, mannen, fadern bakom officianten, utläggaren av den föreskrivna predikotexten? Prästrocken är stramt tillknäppt kring honom. Vid tiden för hans giftermål, den första förälskelsetiden i Enköpings Näs finns inga blottor i den, inte heller under äktenskapets tidigare år. Först 1823, det år den andre sonen i ordningen, Jacob Adiel, dör – blandar sig faderns stämma med prästens. Sonen hade nyss fyllt sexton år. Annandag påsk står att läsa: ”Plågas vi många dagar på sjuksängen utan känsla av lindring, utan hopp om förbättring, så säger Jesu lära till oss: var tålig och förnöjd, du lider efter den allvises råd och under dessa erfarna händer bildas ditt hjärta för ett annat liv, det lider åt aftonen och dagen är snart förliden, din förlossning nalkas.

Bedröver oss våra älskade vänners och anhörigas död, så möter Jesu lära oss med denna försäkran: Salige äro de döde, som i Herranom dö, ty anden säger att de skola vila sig – De hava blott gått några ögonblick förut till det saliga fäderneslandet, där vi kunna hoppas åter få se denne. Vid graven få vi möta de bortgångna vännerna. I himlen skola älskande hjärtan återförenas och hos Gud leva en lugn och salig evighet.

Välsignade tröst för vårt hjärta i bedrövelsens stund och på gravarnes brädd. Amen.”

I november samma år talar han om bönen: ”Så sant det är att vi alla hava en själ, så angeläget är det ock att vi alla förvara vår själ. Ty själen är det väsentligaste av allt och oss åligger att vårda den. Vi äro väl skyldige att hava vård om vår kropp och våra timliga förmåner, ty vi hava allt av Gud och skola en

gång göra honom räkenskap huru vi därmed hushållat. Men ingen omsorg bör vara oss ömmare om hjärtat än den att förvara vår själ, ty ingenting kan förliknas i värde med den. Allt annat är förgängligt, men själen är odödlig, evig, oförgänglig.

När kroppen går till förgängelsen, så går den oförgängliga anden dit hon evinnerligen bliva skall. När det om gods och guld och all världens härlighet gäller att det icke far efter oss, att det skall förgås och att Gud skall göra det om intet, så skall Själen fortfara i sin odödlighet i den ändlösa evigheten, men icke allenast fortfara, utan fortfara med en evig känsla av sig själv och sitt förhållande i tiden, sitt värnande, vårdande om sig själv, sitt fördärvande av sig själv. O, om då den människa, som icke förvarat sin själ, om hon än förvarat allt annat utom själen, vad hjälper det henne. Ja, vad hjälper det människan om hon vinner hela världen, men förlorar sin själ.

Även bönen är ett förvaringsmedel för vår själ, ty därmed anförtro vi oss i Guds vård, underhålla umgänget med Gud. Erfarenheten visar att när man övergiver bönen, så faller man mer och mer in i säkerheten, så blir det världsliga och timliga mer och mer rådande, så får synden ock makt över människans hjärta. Å, så underlåt då icke att under daglig och trogen bön förvara din själ!"

Ingen av predikningarna från det året har upprepats på någon annan plats. De hölls bara en enda gång, i Börstil.

Min farfar föddes i Enköping den 11 januari 1822. Kanske var det för att ha tillgång till läkarvård den nu trettionioåriga Fredrika vistades hos sin syster eller för att få ro från bestyren med det stora hushållet. De mindre barnen var nu tre, fem och elva år, den äldsta dottern var nitton.

Efter hemkomsten döptes pojken av kyrkoherde Arpi. Rytt-

mästare Gustaf Geete och hans fru, Märta Helena, var det ena fadderparet, kandidat Kinnström och fröken Maria Geete det andra. Här är det familjen Geete för första gången kommer in i de papper som hjälpt mig att öppna en del tillslutna dörrar.

Ryttmästare Geete bodde då på Snesslingeberg, en stor egendom i trakten av Börstil. Han var gift med en kusin. Hans mor, Anna Maria, änka efter Porse Magnus Geete, tidigare ägaren till Snesslingeberg, hade tillsammans med tre ogifta döttrar, en likaledes ogift son och ytterligare en kvinnlig släkting dragit sig tillbaka till en mindre gård, Lugnet, som låg bara ett par kilometer från kyrkan i Börstil, vid vägen mot Östhammar. Sonen Samuel Olof skötte gården. Den gamla friherrinnan var född 1743. Hon var de sista åren av sitt liv helt blind och sköttes av döttrarna.

Fredrika tycktes ha blivit vän med dessa fröknar av skiftande ålder, som samsades under Lugnets brutna tak. Det ligger där fortfarande, en vit tvåvåningsbyggnad, inte på något sätt storslagen eller imponerande, flankerad av två röda, låga men rymliga flyglar. Här växte min farfar upp.

För familjen Geete var fadderskapet inte en stundens akt. Förpliktelserna utsträcktes i tiden.

Jag har undrat över dessa fosterbarn, som fanns i den redan så talrika prästfamiljens hem. De uppträdde först i Börstil: Jan Jernborg, född 1816, och Sofia Magdalena Malmkvist, född 1802. Var de helt enkelt barn, som blivit föräldralösa? Pehr och Fredrika hade stått faddrar och kände sig därmed förpliktigade att ta hand om dem?

Två år efter min farfars ankomst var det dags för en liten dotter igen, Johanna Gustava. Gjorde Fredrika på nytt den omständliga tiomilaresan till Enköping eller födde hon henne i något av de övre gavelrummen i prästgården? I varje fall var det den sista förlossning hon genomgick.

Mellan de två yngsta barnens födelse låg året för Jacob Adiels död.

Och från det året, 1823, daterar sig min farfarsfars ekonomiska svårigheter, eller de gled honom från det året ur händerna. Kanske var det sin egen situation han målade i det upprörda predikoutkastet: "Där befinner sig en annan i den tryckande fattigdomens armar – det var icke lättjan – det var icke vällusten – det var en olyckshändelse som försatte honom med de sina i yttersta armod –"

Sten Alsne redogör i sin avhandling *Från prästtionden till reglerad lön* för komministrarnas speciella och osäkra situation. Tiondesystemet tillämpades aldrig på dem, bara på kyrkoherdarna. I motsättning till dessa var komministrarna också skyldiga att själva underhålla sina boställen, i värsta fall också bygga dem.

Prästerskapets löner – fram till 1862, när en reglerad lön trädde i kraft – är en snårskog av förordningar och tillämpningar, växlande mellan de olika stiften. Men en gemensam grund existerade. Alsne redogör för den:

"Prästerskapet i ärkestiftet och förövrigt i större delen av landet erhöll ännu vid 1800-talets ingång en stor del av sin inkomst av tionden och avgifter för förrättningar – tillsammans de s.k. pastoralierna. De bestod dels av de egentliga tionden som utgick i proportion till näringsproduktionen samt i avgifter för prästerliga förrättningar. Från företagare, hantverkare, soldater, ryttare och båtsmän betaltes i kompensation för möjligheten att erlägga tionde en avgift, och torpare, inhyses- och backstuguhjon betalade med dagsverken. Dessutom förekom frivilliga gåvor till prästerskapet i form av matskott o.d.

De kyrkliga förrättningar som skulle betalas kontant var påskpenningen, som var en ersättning för skriftermål och nattvardsfirning, och likstolen, en avgift som erlades efter en avli-

den: en ko efter bonde eller bondens hustru, om familjen ägde sex kor, de som ägde mindre betalade med två daler silvermynt och så i fallande skala. För lysning betalades fyra öre, för vigsel åtta, för kyrkotagning åtta och barndop fyra. För sockenbud skulle bonden betala enligt eget gottfinnande och av fattiga skulle inte krävas någon ersättning. Samtliga dessa pastoralier var avsedda för avlöning av kyrkoherden.

Komministrarnas löneförmåner bestod av:

Lön av pastor i form av en överenskommen mängd säd årligen.

Lön av församlingen i form av säd från hemmanen i förhållande till dessas storlek. Lokala åtaganden: Av fri vilja åtog sig församlingarna på flera ställen att lämna en extra förmån i form av mindre tillskott av t.ex. hö, bröd, potatis o.d. de s.k. matskotten.

Avgifter för förrättningar när dessa utfördes av komministern."

Alsne betonar också det katastrofala i deras bygg- och underhållsskyldighet. Kom de till ett tidigare förfallet boställe var deras utgångspunkt redan från början undergrävd. Deras ringa kvarlåtenskap vid bouppteckningarna talar också sitt språk, konkurser var inte ovanliga efter avlidna komministrar.

Eftersom barnskaran växte, och han dessutom ville kosta på ett par av sönerna en utbildning, började min farfarsfar vid sidan av de samlade predikningarna också föra en annan bok. Den var säkert lika redigt och omsorgsfullt upplagd som predikningarna, men jag tror han förde den med den civila, egensinniga och temperamentsfulla stilen: en skuldbok, som kom att fylla två foliosidor i hans bouppteckning.

Förödmjukelsen bakom dessa låneresor i församlingens alla

väderstreck, till bönder i Norrskedika, Söderby, Simundö, Raggarön, Långalma – och vandringarna inom Börstils by till kyrkoherde Arpi, till kyrkvärden Pehr Persson – måste ha naggat och gnagt honom. Brukspojken från Lövsta, som fram till sitt femtiosjunde år lyckats klara sina ekonomiska åligganden, var inte van att lotsa sig fram genom lån. Ändå tyder dessa egendomliga lånesummor, upprepade flera gånger: 66 rdr. 32 sk. och 33 rdr. 16 sk. – på ränte- och avbetalningsbelopp han kanske hade att erlägga för ett annat, större lån. Troligen det han hade hos Riksdisconten i Stockholm och som vid hans död var nere i 450 rdr.

En större summa, 600 rdr., var han skyldig kopparslagare Dumky i Östhammar, av det silver familjen ägde hade han pantsatt en kaffekanna, en tekanna, en bägare och en sockerask med lock för 175 rdr. Sen tillgångarna frånräknats kvarstod i boet en brist på 2 075 rdr. bco. att fördela mellan hustrun och de sju barnen.

Hemmet var enkelt möblerat med brun- och blåmålade möbler. I salen radade sig sjutton brunmålade stolar klädda med läder. Två fällbord med dubbla skivor stod beredda att slås upp, en klocka i fodral tickade på väggen. Mellan fönstren hängde spegeln. Ett ekskåp härbärgerade det bättre porslinet och glasen.

I ett av de mindre rummen stod de blåmålade stolarna, också klädda med läder, men bara sju till antalet. Ett blåmålat skåp fanns där också, ett alrotsbord. Kanske tog Fredrika emot sina besök i det blå rummet, husets enda ”fenstergardiner” hängde där. Till Pehrs arbetsrum hörde ett av de två enkla, bruna borden. På det stod hans bläckhorn, hans linjal, pennkniv och sanddosa. Ett nyckelskåp på väggen och ett skåp för hans böcker.

Stolar av olika kulörer och stilar var utplacerade i köket och i sovrummen. Det fanns åtskilliga utdragssängar och soffor. En dragkista och kanske ett tebord i föräldrarnas sovrum, en skänk och ett köksbord i köket. De tre rullgardinerna var nog fördelade på sovrummen.

Det silver och tenn de ägde skulle, om det fanns bevarat idag, betinga ett sexsiffrigt belopp. Då värderades det till sammanlagt 300 rdr. Troligen var i varje fall silvret arvegods från Fredrikas föräldrar. Det enkla bohaget stod inte riktigt i överensstämmelse med silverförrådet.

Av koppar fanns en stor destilleringspanna och en inmurad brännvinskanna, tekök, pastejformar, kittlar, fat, skålar, kastruller. Ljusstakar av mässing och malm, och tre par höga tennstakar, två par lägre stod för ekläreringen i hemmet.

När Pehr inte var klädd i sin ämbetsdräkt hade han en förkärlek för grönt. Han ägde en grön vadmalsrock med felbfoder och en lika grön sommarrock. En frack med väst ingick också i klädbeståndet, två par tofflor och ett par galoscher. Vargskinnspälsen drog han på sig för långfärder med släde om vintern.

Han ägde en niondel i Mälby utjord utan "åbyggnad", värderad till 500 rdr., och arrenderade ut en del av den till Östhammars stad. Han hade byggt en del s.k. "öfver-lopps-hus" vid det komministerboställe som väl ändå existerade: en mangårdsbyggnad om fyra rum under tegeltak, ett brygghus med drängkammare, en spannmålsbod sammanbyggd med visthusboden, en vedbod med lider, en höbod under rör- och halmtak, en källare i trädgården, ett gåshus, en lada vid Gammelbyn, en lada med kammare i Mossen.

Åkerjord och hus hade han lyckats skaffa sig. Var det dessa nödvändiga investeringar som så småningom knäckte honom? Fredrika kom från ett välbärgat hem, hennes syster i Enköping hade det säkert tryggt i ekonomiskt hänseende. Ville Pehr försöka omge Fredrika med den trevnad och det umgänge hon var van vid? Eller var det Jacob Adiels död, som bröt ned honom?

Mellan yngsta dotterns födelse och Pehrs död låg sex år, när han utan nåd tvangs skriva vidare på skuldboken. Han hade själv fordringar utestående hos bönder och handelsmän, på spannmål och på silver som lämnats till omarbetning hos guldsmeden i Östhammar, på småsummor han lånat bekanta. Han hade "auktionsmedel" innestående hos riksdagsman Olof Pehrsson i Assjö. Hade han redan sålt en del av bohaget för att försöka klara sig ännu något år genom den allt hopplösare situationen? Eller hade han sålt en del av djuren? De var märkligt få vid hans bortgång: en brun häst, tre stycken kor, fem tackor med lamm, en gumse, en sugga, två gäss och en gåskarl.

Livet gick väl sin gång, även under de åren. Spinnrockarna snurrade, vävstolarna dunkade. Det byktes och bryggdes. Mjölken strilade i stävorna och ölet i de järn- och träbandade dryckstunnorna. Mjölken bars i träämbaren över gården och sattes till skumning i träfat. Brödkakor radades på spetten och förvarades sen i lårar. Smör kärnades och packades i tinor.

Den halvtäckta vagnen rullade om sommaren ut från gårdsplanen, om vintern gled den på kälkmedar. Bjällrorna pinglade. Två sommar- och en vinterskrinda fanns bland körredskapen, en vändplog och en vält. En gammal ekstock begagnades för fiske, det fanns nät, ryssjor, långrevskrokar med garn. Det gällde att skörda, både ur vattnet och jorden.

Träföremålen bestod – genom nötningen och åren. Porslinet var ömtåligare. Kanske åt man i vardagslag på tenn, det fanns sexton flata tenntallrikar. Ändå var det mesta av porslinet skadat, zinkat, kantstött. Fyrtiotvå dricksglas, tolv gammalmodiga och aderton enkla spetsglas hade överlevt utan skavanker, likaså de sex flaskorna och de tre glasen i ett brännvinsschatull.

Det *hade* varit festdagar och feststunder i huset, när ljusen

brann i de höga tennstakarna. Slädar kom pinglande till gården. Eller fönster och dörrar stod öppna mot sommaren och lövdoften. – De hade gift bort äldsta dottern innan den yngsta föddes. Pehr hann aldrig åldras eller han tilläts aldrig åldras. Det var bara om natten rösterna och stegen drog sig undan som tidvattnet, han lämnades ensam på stranden.

Ur dessa nätter steg tanken på den egna förgängelsen, den annalkande ålderdomen:

”Huru mycket elände samlas icke vid vår sjuksäng, med vilken ångest, vilka smärtor måste vi icke där kämpa. Allt det som i våra hälsodagar vederkvickte och förnöjde oss, flyr oss nu – förökar vårt lidande. Vår kraftlösa kropp härjas av de häftigaste plågor. Våra plågor göra varje dag så lång och aftonen överlämnar oss åt den sömnlösa, ensamma och bedrövliga natten, då vi digna under tyngden av vår sjukdom. Våra vänners närvaro – förr så angenäm för oss – är oss besvärlig, det angriper vårt hjärta och ökar dess oro. Under vilken ångest arbetar inte vår tanke när vi, under sjukdomens tilltagande, ser döden komma allt närmare, och med döden vår dom och evigheten.

Huru häftigt måste icke vår, genom känslan av de häftigaste plågor redan försvagade själ angripas av denna åsyn och förtvivla inför hela det levnadslopp, den handskrivna skrift, som är emot henne. Huru mycken tröst, uppmuntran och styrka behöver vi då icke för att ej förgås i denna ångest, i dessa plågor – ”

Den sista predikan som finns bevarad är från andra advent 1829. Medan alla hans tidigare utan undantag avslutas med ett Amen – understruket och i de tidigare häftena åtföljt av ett eller flera utropstecken – slutar denna text om de yttersta tingen med en uppmaning, en absolution: ”Nu kunna vi med frimodighet lyfta vårt huvud upp.”

Han dog året därpå den 18 mars, men i skuldboken skrev

han ännu den 19 februari, efter ett besök hos kopparslagare Dumky, på sina bekännelser. Dödsorsaken angavs vara nervfeber. Han begravdes vid sidan av Jacob Adiel. *Var* i den uppländska jorden är oviktigt. Kyrkoherdarnas gravar har i allmänhet bevarats, medan komministrarna även efter döden saknat förmånen av fast boställe.

Efter nådåret flyttade Fredrika med de två minsta barnen Ambrosius och Johanna till Lugnet och de talrika fröknarna Geete. Ett par av dem var i Fredrikas egen ålder – omkring femtio – de andra något äldre. Brodern, Samuel Olof, var yngst.

Troligen bodde den lilla resten av storfamiljen – komministerfamiljen – i en av flyglarna vid Lugnet. Emanuel hade flyttat till sin syster Charlotta i Uppsala, Karl-Ulrik gav sig ut i snickarlära. Johanna upptogs som fosterdotter i familjen Geete. Hennes framtid var tryggad.

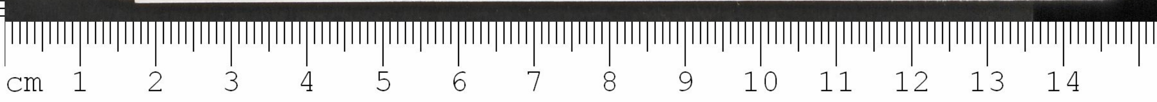
Lika stilla och bortvänd som Fredrika går genom livet, lika hemlighetsfullt lämnar hon det. Jag kan inte hitta hennes namn i dödsboken, det försvinner bara efter 1840 ur husförhörslängderna. Det finns ingenting antecknat om död eller flyttning.

Hela Lugnet försvinner förresten, syskonskaran Geete bryter upp. Först sonen, sedan med något års mellanrum en efter en av systrarna. Den sista som lämnar hemmet tar den unga fosterdottern med sig. De slår sig alla ned i Örebro.

Från 1842 finns Ambrosius på brukskontoret i Harnäs, dit han tycks ha flyttat direkt ifrån Börstil. Något år senare återvänder Karl-Ulrik till hemtrakten Östhammar. Det är nu han tar hand om en del av moderns kvarlåtenskap, däribland predikningarna. Han har redan 1832, i kanten på ett konfirmationstal, antecknat sin första utnämning: ”Snickare-gesällen herr Karl-Ulrik Forssberger”. Nu skriver han, i brist på annat

papper, på tvättnotor, bokför inkomster och utgifter på dem. Han tränar också skönskrift, textar hela alfabetet, använder sig i ett kryptiskt meddelande av denna skönskrift. Det börjar ”Min besta venn” och är riktat till ”Jungfrun, Naes herrgård, Rö socken”.

Åt faderns efterlämnade papper anförtror han också sin slutliga utnämning, skriven på snedden efter en domedagspredikan: ”Herr Forssberger, snickare – och schatullmakare i Östhammar. 1 febr. 1844, sent om aftonen, halv nio. Det är säkert!”

Bonden

I juni är Sverige så grönt att till och med drömmarna färgas. Och i Dalarna är Sverige som grönast. Trakten kring Söderbärke är omramad och genombruten av vatten och av björklövsglitter. Stammarna är vita och sjoken av slöjor ännu ljusgröna. De stannar på näthinnan. Ännu sen färden genom junilandskapet är över, vajar de.

Om trettonåringen, den blivande bonden, en junidag färdades från föräldrahemmet i Söderbärke till systerns hem i Västerås, måste träden från hemtrakten ha vaggat honom den första natten: hästskjutsens skumpande genom lövsvallet. Men det är inte troligt att färden företogs i juni. Modern dog i februari 1783, fadern samma år i september. Uppbrottet skedde nog

om hösten. Från höstterminen 1783 finns han i varje fall inskriven i Västerås trivialskola.

Var han en trädälskare? De första ord jag hörde från honom förband honom med träd. I sitt avskedstal som talman vid 1823 års riksdag yttrade han: "Jag kan dock icke undgå att betona det lagstiftningsarbetet mindre gått fram än tillbaka och detta ligger däri att man bedömer allt ur egoistisk synpunkt. Man vill nämligen icke gemensamt rensa och vattna omkring den åldriga eken, på det att dess lummiga grenar skall giva skugga tillräcklig åt alla, utan var och en vill i dess ställe inympa en kvist från sitt eget hem för att av den ha skugga åt sig själv, utan att betänka att den stora eken härigenom förtorkas."

Året innan Pehr Forssberger prästvigdes, anlände Anders Jansson Hyckert till Uppsala och kom redan från början att spela en mer framträdande roll inom studentlivet än teologen från Lövstabruk, bl.a. var han en tid förste kurator vid Västmanland-Dala nation. Han studerade levande språk, blev filosofie magister och hann under studietiden dessutom fungera som informator åt brukspatron Thomas Totties söner. Till dennes bruk, Älvkarleö, knöts han sedan fastare.

Han är inte ett så undflyende byte som glasmästarsonen. Det finns till och med en litografi av honom, utförd av L. H. Roos. Den visar ett frodigt, energiskt ansikte. Håret är lockigt, ansiktet slätrakat så när som på en antydan till polisonger. Han var född 1770, fyra år yngre än Pehr Forssberger. De lär aldrig ha träffats.

Åtskilliga minnestecknare har dröjt vid hans person och gärning. Men för att höra hans egen röst gäller det att uppsöka bondeståndets protokoll från riksdagarna under åren 1809 till och med 1826. I de exemplar jag får låna – och jag begränsar mig till 1809–10 års riksdag – är papperet skört, brunt, soltorkat. Man törs knappast röra vid det, men måste, eftersom häftena hundra år efter utgivandet ännu är ouppsprättade.

Bland minnestecknarna skiftar väl omdömena. G. Z. Hed-

ström skriver i sin bok *Sveriges bondestånd 1809–1866* ytterst uppskattande om honom. Samma tonarter anslås i A. N. Sandéns bok *Älvkarleby*. Medan han i Sven Swenssons år 1946 utgivna *Bonderiksdagsmän i frihetskamp* bara skymtar som hastigast i samband med några kritiska rader. Den norske stortingsmannen och järnbruksägaren Jacob Aall, som 1823 deltog i den deputation som representerade Norge vid förmälningen mellan kronprins Oscar och Josephine av Leuchtenburg, nämner honom på ett par ställen i de brev han sände till hustrun. Bland annat berättar han ganska upprörd om ett "sviregilde" anordnat av "Bondestandens Præsident, Hyckert".

Bengt von Hofsten skriver i det första av sina brev från 1809 års riksdag, daterat den 25 maj 1809: "Emellertid fingo vi deputationer av bondeståndet, anfört av en bonde från Uppland, som n.b. är phil. magister, som höll ett tal så förträffeligt att det hos många orsakade tårar, över rikets belägenhet, då genom biträde av adelens ledamöter hjälpen kom. Borgerskapets deputation anfördes av lagman Blom med ett grannt tal, men kallt. Prästerståndets av Rosenstein med ett mycket vackert tal, men intet gjorde den verkan som bondens."

Just detta tal ger anledning till de kritiska kommentarerna hos Sven Swensson. "Då upplandsbonden och filosofie magistern Anders Jansson Hyckert kom till riddarhuset för att framföra bondeståndets hälsning hyllade han de adliga revolutionsmännen, så att tårarna stego ridderskapet i ögonen. Känslorna av glädje och tacksamhet voro dock icke oblandade hos bondeståndets medlemmar. Tvärtom spordes bland dem åtskillig obelåtenhet och förtrytelse. Anledningen låg i den ojämna fördelningen av bördorna i det alltjämt pågående kriget."

Även om den sentida observatören Sven Swensson är kritisk inför Hyckerts uppträdande i Riddarhuset, så tillhörde denne faktiskt den falang, som ihärdigast kämpade för, och höll fast vid, att ståndet inte skulle underskriva konstitutionen förrän medstånden uppgivit sina privilegier rörande jordens beskatt-

ning. Det memorial som formulerats av honom och, underskrivet av så gott som samtliga ståndets representanter, överlämnades av honom den 26 juni ger klara besked om hans åsikter i jordfrågan.

Det förefaller som om konstellationen filosofie magister och bonde både förvånat och ibland misstänkliggjort honom bland hans samtida, för den delen också sentida. Han var schackpjäsen som avvek från det vedertagna mönstret. Vilka bevekelsegrunder drev honom?

Han deltog som representant för Örbyhus härad, Uppsala län, vid grundlagsriksdagen 1809 och återvaldes under följande riksdagar fram till 1826. Vid 1812 års Örebroriksdag undanbad han sig förtroendeuppdraget. Han fungerade som vice talman vid 1810, 1815 och 1817–18 års riksdagar. Som talman vid riksdagen 1823, då även Norunda härad valt honom som sin representant.

Den 8 augusti 1826 avbröts hans gång över schackbrädet. I dödsbokens kolumner anges noga han titlar, hans ålder vid dödsfallet och dagen för begravningen. Men i kolumnen för dödsorsak står: ”sjukdom oangiven”.

Följer man en del av den dramatiska riksdagen 1809 genom breven Bengt von Hofsten sänder från huvudstaden till sin hustru Christina får man en god uppfattning om, hur en representant för adeln tillbringade sin dag, och hur han betraktade böndernas dröjande schackdrag i spelet kring den nya konstitutionen.

Gustav IV Adolf hade avstängts från regeringen genom adelns försorg och hans farbror, hertig Karl, utsetts till kung. De flesta inom adeln hade inte tänkt sig en mer omfattande förändring än denna. Men de radikala inom bondeståndet

greps av revolutionsvågen. Innan de underskrev det nya konstitutionsförslaget krävde de genomgripande förändringar i sina tidigare villkor. ”All jords lika beskattning” var parollen de gick fram under. Orättvisorna inom skatte- och pålagefördelningen upprörde dem, de såg här ett tillfälle till utjämning.

I mitten av juni suckar Hofsten: ”Du kan bliva även så ledsen att läsa om bönderne, som jag att skriva om dem. Deras pretentioner hava ännu icke fallit, utan, som jag tror, stundeligen stiga. Sakerne ledas allt för dåligt, och det ena grova misstaget följer på det andra och detta kan man till och med av de tryckta riksdagstidningarna sluta, till exempel konungens brev till adeln att förmå dem jämka med bönderne blev bönderne kommunicerat.”

Ett par dagar därefter: ”Bönderne hava i afton haft plenum, som icke varade länge, utan de förblevo vid sitt beslut, och deras påståenden att all jord skall skattas lika tilltager i stället för att minskas – de stanna nu icke vid skjutsningsfrågan utan påstå rotering på alla hemman, att adelsfanan skall bort etc. De hava kanske funnit sig understödde av konungen i anseende att ha tillstyrkt adeln giva efter, men som man redan funnit att deras pretentioner mer och mer stiga, ser man att intet är att göra.”

Den 26 juni: ”I dag fingo vi börja vårt plenum med ett protokollsutdrag från bondeståndet, varuti de göra sina påståenden emot andras privilegier, innan de underskriva: mot adelen, kronoskjuts, inkvartering och rotering för alla priviligerade hemman i krigstider, andel i hållskjuts, öppen talan i jordens framdeles skattläggande. Mot prästerne: ändring i deras löningssätt, ingen skatt av nya odlingar, indragning av vederlag etc. Mot borgare: rättighet att få på landet hava alla sorters hantverk och att fritt få i städerne och var som helst sälja vad man tillverkat. Adeln lämnade det svar att de ej vore ovillige efterlåta vad de med rättvisa, och utan att rubba andres ägande rätt kunna lämna, men att de redan förut beslutit ej avgöra

frågan förrän konstitutionen är underskriven och utgiven.”

Georg Adlersparre skrev också brev under samma junimånad. Han hade ju aktivt deltagit i upproret mot kungen och medverkat till hans arrestering. Trots att han själv tillhör adeln, ser han kritiskt på ståndet och anser att ”det som skett inom bondeståndet, må icke förundra någon, vilken på närmare håll följt händelsernas gång och framförallt med eget öga sett huru man på allt sätt retat våra redliga bönder”. Det är ”emot våra pockande och frånstötande aristokrater och våra snåla och maktlystna präster som bondeståndets opposition nu är riktad”. Han blir ändå den som lyckas lirka och, genom ett skickligt schackdrag, får bönderna att skriva under konstitutionen.

Litteraturen om och kring denna riksdag är omfattande. Ständerna hade inkallats dagen efter kungens arrestering, den 14 mars och i början av maj anlände de till Stockholm. Den 4 maj öppnades riksdagen och avslutades inte förrän den 2 maj nästa år.

Men det är under de första månaderna striden är hetast. Minst av allt hade man väl väntat, att just det lägsta, det ”hedervärda” bondeståndet, skulle sätta käppen i hjulet för genomförandet av regeringsformen. Sven Swensson skriver: ”Som det ringaste ståndet i riket betraktades bönderna. Det adliga föraktet för bondeståndet lyser ännu från bladen av de flesta från den tiden bevarade memoarer och dagböcker. Bönderna ansågos som oupplysta och okunniga, de halva kunskaper en och annan av dem på sin höjd besatte voro sämre än inga. Bönderna äro fullständiga nollor, upplyste en av revolutionspartiets författare. En så betydelselös siffra var det icke lönt att taga med i de kalkyler som uppgjordes för det kommande riksdagsarbetet. Att det tidevarv som ingått skulle få sin signatur av bondeklassens uppstigande till inflytande och makt anade ingen.”

Medan riksdagen pågick, pågick fortfarande ett av de krig som Gustav IV Adolf inlett, kriget mot Ryssland. I von Hof-

stens brev upplever man påtagligt tiden före telefonen, telegrafen. Tiden med den långsamma postgången, den ymniga ryktesfloran. På de klubbar och i de salonger han tillbringar sina eftermiddagar och kvällar uppsnappar han rykten, som ofta, efter ett par dagar, visar sig vara felaktiga. Man lever i ovisshet inte bara om förhållandena i det övriga Europa, utan också om förhållanden inom Sverige. "Det sägs", skriver han, "man lär". Den 26 maj besöker han Kungsträdgården, "det enda ställe där något grönt synes, det uppfördes harmoniemusique av de tyska regementenas musikanter i närvarande av en ganska stor folksamling". Tillsammans med några andra herrar följer han sen greve Hermansson hem på te, "excellent té, och vankades en god stund en ganska intressant och rolig konversation och vad som rart är, utan politique, som verkligen är en relache i denna politiska tiden". – Men så hörde han senare på aftonen att ryktet om att ryssarna skulle ha tagit Umeå inte talat sant och "att i går varit brev från Norige, att ingen fara för oss ännu vore å färde, men framtiden skall visa, om vi skola komma att delas emellan ryssar och danskar –"

"Att norrbaggarna gjort revolution är icke sant", omtalar han på ett annat ställe, "översten, baron Posse, kom från Göteborg hit i går och jag har talt vid honom. Danskarna äro stilla till dess ryssarne ånyo med allvare angripa oss. Fientligheterna lära väl nu inställas på fjorton dagar och fundamentet för fredsunderhandlingen är av ryssarna given. Vår gräns vid Kalix älv och att sluta våra hamnar för engelsmännen – vi lära väl få gå in på allting och hoppas att Napoleon framdeles förbättrar våra villkor. Vi bliva annars totalt förlorade. Men med handeln ser det mörkt ut."

Han trivs särskilt väl i friherrinnan Silfverstråhles salong. "Hon är charmant artig och man kan nästan icke passera sin afton roligare, hon kallade sin societet klubben 29, men den är nr. 1. Fler karlar samlades där efter hand."

Riksdagsmännen avlönades på den tiden inte av staten, utan

av väljarna, det vill säga de härader som valt dem. Staten bekostade däremot trakteringen på klubbarna, samlingsplatsen för de olika stånden i huvudstaden. Adelsklubben var inredd med matbord på bockar, salsstolar, taburetter, golvet ströddes med granris. För uppvärmning och belysning gick det åt åtskilliga famnar björkved och massor av vaxljus. Papper och bläck fanns tillgängligt, liksom några tidningar, Stockholmsposten, Inrikes tidningar, Dagligt Allehanda och Riksdagstidningen.

Bondeståndets klubbvåning var väl knappast luxuösare inredd. Den låg under 1809 års riksdag i lagman Geijers hus på Riddarholmen, i anslutning till kansliet. Men där konsumerades utom det svagdricka, den röktobak och de pipor som serverades vid adelsklubben, också brännvin och dubbelt öl. Bondeståndet blev, när det gällde trakteringen, det mest kostsamma av stånden. Medlemmarna i det hade väl knappast tillgång till alla de salonger de övriga stånden hade förbindelser med och kunde gästa.

Bryggaren J. P. Bergdahl stod för trakteringen på klubben. Av hans räkenskaper framgår att under tiden maj–juli 1809 konsumerades 7 825 kannor och 1 553 buteljer svagdricka, 10 464 kannor dubbelt öl, 31 300 supar kumminbrännvin, 176 buteljer porter och 56 buteljer rom. Fördelade man dessa dryckesvaror på tre månader fick man fram siffran 2 supar per man för varje klubbafton, om nu hela ståndet, ungefär 150 medlemmar, var med. De övriga dryckesvarorna, öl och rom, kom ju sen som extra påspädning.

Alla dessa klubbar redovisar räkningar för sönderslagna fönster och annat sönderslaget glas. Särskilt tycks den 8 juni ha varit en glaskrossardag. Även bord och stolar kom vid vissa upprörda tillfällen i farozonen. I varje fall sändes ett misstänkt stort antal stolar, ett alrotsbord och en taburett samtidigt från adelsklubben till snickaren för lagning.

På klubben surrade ryktena och vederlades ryktena, där förbereddes och diskuterades kommande förhandlingar.

”Sedan jag i går expedierat min post gjorde jag några visiter, var sedan på adelsklubben, sedan hos lantmarskalken på hans klubb, sist hos friherrinnan Silfverstråhle, där jag till afton stannade”, så tillbringade Bengt von Hofsten en av sina dagar i maj. Naturligtvis var han under förmiddagen på Riddarhuset, där ”beslutet om Gustaf Adolfs och hans Descendenters avsättande från svenska tronen för alla tider” har upplästs. Han har uppsnappat ett rykte att ryssarna skulle ha fått stryk av österrikarna och att danskarna skulle ha avsatt sin kung.

Hur tillbringade en medlem av bondeståndet sin dag? Anders Hyckert har i varje fall inte efterlämnat några brev eller anteckningar. Han var vid denna riksdags öppnande trettionio år, ogift. Han hade ingen hustru att informera och avlägga räkenskap inför. Och den dag han fick henne, satt hon inte hemma i Uppland och väntade på hans depescher utan följde honom och bodde med honom i Stockholm.

Släkten Hyckert bottnar i hantverkare. Den äldste hittills spårade är skomakareåldermannen Christian Hyckert i Västerås. Han var gift med Margareta Wielke. Deras son, Johan, född 1685, blev präst och från 1719 anställd som komminister i Avesta. Herdaminnet berättar hur han anlände dit efter åtta år som ”paedagog” i Grangärde: ”God lärare, men fattig kom han hit och allt fattigare blev han under strängt arbete. Olyckligast till slut. Då han efter ett barnsöl på aftonen gick hem, halkade han i ett djupt kärrspår, så att ena benet blev brutet. Skadan blev så illa förbunden att benpipan gav sig ut om natten genom kött och skinn och värken blev olidlig. Han fattade då det beslut att låta avtaga benet, som avlopp så illa, att pinan blev ännu svårare och kallbrand slog till. Efter åtta dagars gruvligt lidande död 2 nov. 1726.”

”De små barnen blevo framhulpne”, försäkrar herdaminnet. Av hans fyra söner studerade Christian till präst, ”förföljd av fattigdomen strävade han fram till sitt mål”. Efter sju år som pastorsadjunkt i Hedemora valdes han till komminister i Mora. Han gifte sig med Margareta Gottmark, dotter till kyrkoherden i Älvdalen, och herdaminnet karaktäriserar Christian Hyckert som ”en berömlig man i studier och andra stycken. Av tryggt och allvarsamt lynne, nöjsam i umgänge, med fina anmärkningar och uttryck. För flera upplysningar i denna samling har man att tacka hans uppmärksamhet. Hans sätt att tala med sina barn var särdeles, men muntrande. De senare åren mycket sjuklig. Hade responderat i prästmötet 1768. Död d. 11 november 1778.”

Hans bror Johan blev först faktor, senare förvaltare vid Billsjöns bruk i Söderbärke. Han gifte sig vid fyrtioåtta års ålder med sin företrädares änka, Maria Elisabeth Ahlm, gift Bovin. Det sammanlagda barnantalet, kullarna Bovin och Hyckert, uppgick så småningom till minst tretton. Anders måste ha varit bland de yngsta, kanske den yngste.

I Västerås trivialskola sammanstrålar så 1783 de två, sen samma år föräldralösa kusinerna: Anders Hyckert från Söderbärke och Johan Fredrik Hyckert från Mora. Deras skoltid i Västerås försiggick väl under ungefär samma förhållanden som dem Carl Wilhelm Böttiger beskriver i *Självbiografiska anteckningar*. I varje fall var väl inte skolgossens tillvaro mer idyllisk på 1780-talet än trettio år senare då Böttiger gjorde sitt inträde i Kongl. Trivial-Scholan i Westerås. Gymnasievåningen låg på övre botten och utgjordes av en enda stor lärosal utan eldstäder, men med många fönster, där rutorna ofta var trasiga. De lägre klasserna höll till i bottenvåningen, där rummen var mörka och fuktiga, vart och ett med ett enda fönster. Läraren satt där vid ett högt bord med ryggen mot fönstret.

Böttiger beskriver: ”Framför honom låg på bordet, liksom silverspirorna på konsistoriebordet framför Uppsala akademis

rektor, ett väldigt ris, förfärdigat av tolv stycken sex kvarters långa, färska björkkvistar, av vilka sex och sex voro hopflätade till två starka klumpar, ovantill sammanbundna så att deras tolv ändar utbredde sig fria och smidiga till ungefär halvannat kvarters längd. Denna sidan av riset tjänade till dagligt bruk, d.v.s. handplagg, klumpsidan åter var ägnad åt utomordentliga fall, d.v.s. stut. Varje klass hade sitt egna ris, rektorsklassen hade två. Dessa sex ris utväxlades med nya varje måndags- och torsdagsmorgon. De gamla voro då alltid till en dryg del sönderslagna, och upplagan räckte således blott två och ett halvt dygn, ty onsdags- och lördagseftermiddagar hade man lov. Risen bekostades turvis av gossarna själva och flätades på landet och av därtill övade gummor."

Man hann knappast börja skoldagen innan stryk, skrik och jämmer bröt ut. "Det var emellanåt en förfärlig villervalla, när mitt under det plaggorna under jämmer utdelats i den egna klassen, man från klasserna till höger och vänster om sig hörde genom träluckorna samma elände." De små klassrummen var skilda och förenade genom träluckor som kunde slås upp och förena rummen till ett enda. "Stundom hände att någon liten syndare skulle avstraffas med ett visst antal plaggor, han ej hunnit få mer än ett par, förrän luckorna mellan klassrummen högtidligt uppslogos till bön. Han fick då återstoden efter välsignelsen. Med hur pass samlade och andäktiga tankar han på mellantiden skulle hopknäppa händerna är lätt att föreställa sig. Emellertid vann han genom vanan en stor förmåga att härda ut dessa bestraffningar. Mångas händer voro som barkade, det bet ingenting på dem."

Det fanns på den tiden ingen vaktmästare. Eleverna fick utföra hans arbete: elda, städa, strö granris över golven, tända ljus. Halv sju skulle allt vara klart, då började skoldagen.

Böttiger anser ändå att den svåraste dagen i veckan, åtminstone under vinterhalvåret, var söndagen. Trivialskolans elever var tvungna att gå både i högmässa och aftonsång. Predikning-

arna var långa och domkyrkan iskall. Det gick an för de åhörare som satt där, väl påpälsade – med skolgossarnas vinterkläder var det inte alltid så välbeställt. Efter aftonsången skulle man infinna sig i skolan och redogöra för innehållet i de predikningar de yngre bland eleverna knappast haft möjlighet höra ett ord av. Skolans elever var placerade på en sidoläktare i koret, där de högre klasserna satt främst. Till de bakre bänkarna trängde inte rösten från predikstolen.

Av de trettiofem elever som var inskrivna i Classis Quarta, som var högsta latinklassen, var ungefär en tredjedel prästsöner från olika delar av Västmanland, Närke och Dalarna. En ofta återkommande faderstitel var också bruksinspektor. Bara fyra västeråsbor hade 1783 sina söner i klassen, de var auditör Loo, rector cantus Melin, garvare Billsten och borgare Forssbæck.

I Classis Quinta, den lägsta klassen, skolans "reallinje" gick däremot många västeråsare. Man finner bland deras fäder en provkarta på tidens yrken: lärftstryckare, gördelmakare, kopparslagare, hattstofferare, skeppare, tullskrivare, vagnmakare – Johan Menlös är son till en stensprängare, medan Per Hörnsten ologiskt nog har en bränneridräng till far. Eleverna i den klassen gick där egentligen för att lära sig skriva, läsa och räkna tillräckligt för att kunna utöva ett hantverk, de var ofta äldre än latinarna och vildare. De umgicks inte heller med latinarna eller latinarna umgicks väl snarare inte med dem. Kontakterna bestod mest av slagsmål.

I den skola där deras far, farbror och farfar så mödosamt slitit sig fram, "förföljda av fattigdomen", strävade nu de båda kusinerna Anders och Johan fram mot studentexamen, som på den tiden inte avlades i Västerås, utan i Uppsala. De skrevs samtidigt in vid Uppsala akademi. Ingen av dem valde prästbanan. Den ene kom att ägna sig åt jorden, den andre åt havet. Men deras banor skulle ändå komma att korsas, i Stockholm.

Sen Anders Hyckert fullgjort sitt uppdrag som informator – något som ju ofta var obemedlade studenters enda chans att bekosta de egna studierna – engagerades han vid Älvkarleö bruk, för den affärsmässiga delen av driften. Ett arbete han måste ha utfört till familjens belåtenhet, eftersom han vid brukspatron Thomas Totties död fick gåvobrev på hemmanet Ytterboda. Arvingarna visade honom på detta sätt sin erkänsla.

Han tillträdde sin egendom 1805 och tog då genast del i arbetet för bygdens utveckling. Han fick många förtroendeuppdrag. Gården låg en halvmil norrut från Älvkarleby kyrka, intill Dalälven. Den var ursprungligen herrgård, men skattlades 1803. "Under Hyckerts kraftiga hand blev sedermera denna gård till en av bygdens bäst skötta jordegendomar", skriver Hedström.

Han utsågs enhälligt till Örbyhus härads representant vid grundlagsriksdagen 1809. Och den 26 juni överlämnade han det memorial som fått namn efter honom.

Jag kan föreställa mig scenen. Fram till 1830 sammanträdde bondeståndet i Stockholms gamla rådhus. Talmannen sitter vid ett bord med ryggen mot de höga fönstren. Bänkraderna är delade på mitten och vända mot varandra. I gången emellan dem finns sekreterarens bord. Den som för tillfället talar tycks befinna sig intill det bordet, synlig för alla.

Man hade som vanligt inlett dagen med bön. Antingen man börjar klockan åtta eller elva inleds förhandlingarna med bön. Det är som i krig. Efter bönen kan trupperna gå till anfall. Här, på den fredliga arenan även *inom* ståndet, man mot man, härad mot härad.

Men bakom detta uttalande tycks medbönderna ha fylkat sig tämligen mangrant, från Västerbottens ned till Malmöhus län.

Han talade säkert väl, han var van att undervisa och tala så att det hördes i klassen. Ansiktet var säkert inte så frodigt än, håret var tjockt och lockigt.

"Med djupaste känsla av undersåtelig vördnad och tacksamhet har bondeståndet emottagit det förnyade vedermäle av Kongl. Maj:ts faderliga ömhet om ståndets bästa, då Kongl. Maj:t i nåder behagat uppmana våra medständer att gå oss till mötes och fäste en välvillig uppmärksamhet på vårt stånds tryckande omständigheter och behov av lättnad under krigens tyngder och besvär. Om detta Kongl. Maj:ts nådiga deltagande i vårt hårda öde stärkt vårt hopp om en lyckligare framtid under Kongl. Maj:ts spira, hava vi däremot med livligaste smärta erfarit, det Kongl. Maj:t funnit sig föranlåten att yttra den för oss högst obehagliga övertygelse att åtskilliga av Bondeståndet till de övriga riksstånden yttrade ansökningar om en jämnare delning av den allmänna statsbördan, vore vida över gränsen av rättvisa och billighet, samt kunde medföra vådliga följder för samhällsordning och äganderätt.

Om bondeståndet numera kan med en viss kallsinnighet anse sina medständers omdöme såsom föga opartiskt kan ståndet icke utan den mest smärtande oro och grämelse se att man sluteligen lyckats att hos Kongl. Maj:t göra Ståndets verkliga tänkesätt misskände. Ståndet anser således för en ovillkorlig plikt både emot sig självt och emot sina hemmavarande medbröder att inför Kongl. Maj:t rättfärdiga sig och med all den redlighet och uppriktighet, som höves svenske män, ådagalägga skälen till vårt förhållande sedan riksdagens början.

För att icke uti Kongl. Maj:ts känslofulla hjärta liva det högst smärtande minnet av rikets nyss övergångna olyckor, förbigå vi att beskriva alla de missöden vi nästledne år genomgingo. De äro dessutom för Kongl. Maj:t åtminstone i stort bekanta. Större uppoffringar har troligen aldrig svenska allmogen gjort för fäderneslandets bästa och aldrig hava de under en lagbunden styrelse blivit med mera hårdhet, med mera våld-

samhet utkrävde. Under det att våra yttersta tillgångar på folk, mat och penningar för fäderneslandets försvar oss fråntogos, under det vi dag och natt måste släpa kronans förråder och manskap från den ena landsändan till den andra, sågo vi, att landets magnaters och prelaters inkomster fördubblades genom de förhöjda spannmålspriserna, men att de däremot i en obetydlig mån delade bördan av rikets försvarsanstalter. Mången ägare av ett skattehemman fick innan årets slut utrusta flere krigsmän och uppoffra flere hundrade riksdaler, då ägaren av ett mantal säteri gav några riksdaler såsom frivillig gåva. – En så onaturlig, en så ofantelig skillnad i medborgares plikter, då fråga är om avvärjande av en gemensam våda, om försvaret av ett gemensamt fädernesland, kan icke annat än hos den lidande, eller genom kriget utarmade medborgaren väcka en billig förtrytsamhet och önskan av en förändring och en jämkning av samfundsplikterna, vilken önskan började hos menigheten bliva till den grad allmän och verksam genom den med en total undergång hotande krigsgärdsförordningen, att därav betänkliga följder blivit oundvikeliga, om icke Kongl. Maj:ts emottagande av styrelsen givit i synnerhet rikets allmoge ett hugsvalande hopp om lättnad i våra betryck, som ännu mera stärktes, då vi kort därefter fingo höra Kongl. Maj:ts förklarade nådiga önskan att snart få se rikets ständer samlade omkring tronen för att med dem på gammalt svenskt vis rådgöra om de medel, som borde fullborda fäderneslandets räddning, vartill Kongl. Maj:t redan gjort en så ärorik början.

Då våra hemmavarande medbröder gåvo oss fullmakter att vid den förestående riksdagen bevaka deras rätt, gåvo de oss även de mest allvarliga påminnelser att livligen erinra oss det utblottade tillstånd, varuti kriget försänkt de flesta av dem, samt att vid överläggningarna om statsverkets behov alltid hava för ögonen tavlan av deras nöd och elände. De förklarade även att om vi i detta hänseende ej svarade mot deras förtroende utan samtyckte till beslut, mera beräknade efter våra en-

skilda tillgångar och fördelar än efter våra huvudmäns, så skulle deras förbannelse följa oss i graven, som de då önskade se snart öppnad. Efter slika varningar hade ingen av oss velat åtaga sig det ansvarsfulla kall, att vara ombud vid denna riksdag, om vi icke hyst det tröstande hopp att de första privilegierade riksstånden, som under kriget haft så stora inkomster och få utgifter, skulle av kärlek till Kongl. Maj:t och fäderneslandet, av medlidande över det gruveliga betryck och oerhörda lidande, som kriget däremot för oss medfört, göra de mest patriotiska uppoffringar, även av den art och beskaffenhet att de icke allenast lämnade en närvarande lättnad i våra onera, utan även gåvo oss den hugsvalande förtröstan att i händelse av krig, vi icke ensamme, såsom hittills, skulle få draga krigets tyngder, utan att de broderligen delades av medborgare, som hava bättre egendomar och större förmåner att försvara.

Med dessa förhoppningar kommo vi hit till huvudstaden. De livades ännu mera av Kongl. Maj:ts eget och våra medständers tal till oss vid riksdagens början. Åtskilliga förnäma och aktningsvärda riksdagsmäns enskilda samtal övertygade oss icke mindre att vårt stånd hade mycken bevågenhet och välvilja att vänta, i synnerhet av det första riksståndet och att åtminstone detta stånd hade nog upplysning att dela Kongl. Maj:ts egna höga och ädla tänkesätt, och att den grundade tanken där varit rådande att varaktigheten och beståndet av den skedde regementsförändringen säkrast därigenom bereddes att massan av folket får skäl att anse sig därpå hava vunnit något väsenteligt, och att sådant vid denna riksdag icke skulle utebliva, därom hade vi nåden att av Kongl. Maj:ts egen mun höra de mest tillfredsställande försäkringar.

Under dessa glada och lovande utsikter började utarbetningen av den nya regeringsformen, som enligt vår övertygelse blott behövde utstaka konungens och svenska folkets ömsesides rättigheter jämte ståndens deltagande och bidragande till riksdagsbesluten. Vi ansågo bestämmandet av privilegiefrågorna

eller ståndens enskilda förmåner böra uppskjutas till dess Kongl. Maj:t hade antagit den nya regeringsformen och uppstigit på sina fäders tron, och blott under ledning av en konung, för vilken vi alla hava den oinskränktaste vördnad, förtroende och tillgivenhet ansågo vi att dessa ömtåliga och grannlaga ämnen kunde avgöras, utan våda för ständers enighet och sämja. Dessutom hade vårt stånd den övertygelsen att, då fråga var att rädda fäderneslandet från en total undergång, man borde först fästa sin uppmärksamhet på de därtill ledande utvägar och icke därföre lägga några hinder i vägen, vilket nödvändigt skulle hända om de för staten nödvändigaste och mest behövliga tillgångar eller besparingar skulle hindras genom något stånds privilegier. En adelsmans utnämnande till vår sekreterare gav oss även anledning till den tanken, att man i en sådan ställning som den närvarande icke borde göra särdeles anseende å privilegier eller formaliteter utan blott därpå att det stora ändamålet vanns eller fäderneslandets räddning.

Betraktande sakerna utur denna synpunkt kunde ståndet ej utan verklig ledsnad erfara att vissa personer började utmärka mer omsorg om sina privilegiers bestånd än fäderneslandets. Ståndet lät då sina ombud i konstitutionsutskottet förstå den billiga förtrytsamhet som uppkommit över ett dylikt tänkesätt och den grundade farhåga ståndet trodde sig finna att sådant kunde hindra både Kongl. Maj:t och rikets ständer att bereda den allmänna välfärden, ävensom att ståndet ej kunde gilla deras förhållande, om de samtyckte att privilegierna fingo samma orubbliga egenskap som grundlagen eller kontraktet mellan konungen och svenska nationen. Av dessa skäl har icke heller ståndet velat bifalla 114 § av regeringsformen, utan tror att privilegierna först böra av Kongl. Maj:t och rikets ständer genomses, granskas och lämpas enligt de förändrade omständigheter, varuti riket sig nu befinner, och på ett sätt, som lämnade hopp om statsverkets bestånd och att ett krig kan föras utan att i grund förstöra de mindre bemedlade klasserna av

medborgare, och först efter en sådan billig jämkning av ståndens enskilda företrädesrättigheter och förmåner tror bondeståndet att privilegierna böra såsom konstitutionsmässige anses, eller njuta samma anseende och helgd som grundlagen, vilket ändamål kan vinnas, om de till samma kraft och verkan i riksdagsbeslutet intagas.

Bondeståndet trodde att dess medständer skulle finna ovanberörde skäl av den stora vikt att de snart skulle gilla dem, eller åtminstone förmås att genom en frivillig uppoffring av de företrädesrättigheter, som närmast hindra en klokare reglering av lönerna för statens ämbetsmän och en jämnare delning av krigets bördor, uppmuntra bondeståndet att bifalla de andra ståndens beslut angående privilegiernas intagande uti regeringsformen. De tänkesätt, som vid riksdagens början syntes råda gåvo bondeståndet all anledning att vänta några märkeliga och högtideliga drag av en så beskaffad patriotisk anda, varföre även ståndet med en verklig förundran hörde sig föreläsas höglovliga ridderskapets och adelns protokollutdrag av d. 2 innevarande månad, varigenom detta stånd tillkännagav beskaffenheten av de offer på fäderneslandets altare, som ståndet ansåg sig böra göra.

Då bondeståndet däruti saknade allt, vad som kunde lindra ståndets tryckande bördor under ett krig, vilket likväl var ståndets högsta önskan och skäliga förmodan, hälst flere aktningsvärde riddersmän under hand givit löfte därom, fann ståndet det vara hög tid att icke längre låta ridderskapet och adeln vara i okunnighet om beskaffenheten av de uppoffringar, som ägarne av säterier och frälseegendomar borde göra, om den övriga talrikare och utarmade klassen av jordbrukare icke skulle bringas till den mest förtvivlade belägenhet. Förnämligast av vördnad för Kongl. Maj:ts yttrade tanka, att vad vi i detta avseende yrkat ej vore med billighet överensstämmande, hava vi tagit detta ämne i närmare övervägande och även funnit att harmen, ehuru grundad, fört oss längre än vederbort och att

oaktat en lika beskattning av all jord vore av de största och viktigaste fördelar för fäderneslandet, den icke bör förr verkställas än ägarne av de oprivilegierade egendomarnas i riket kunna giva de privilegierade egendomarnas innehavare en mera lämpelig och tillräckelig ersättning än den vi erbjudit. Och ehuru vi för närvarande äro utur stånd att någon sådan ersättning åstadkomma, torde lyckligare tider kunna giva ståndet förmåga därtill, till vars förvärvande vi skola använda vårt yttersta bemödande, då vi hava den fastaste övertygelse att inga medel kunna till bättre ändamål användas.

Vi hava nu anmält de skäl, som grundat vårt förhållande sedan riksdagens början. Vi hoppas att Kongl. Maj:t skall i nåder finna dem av den beskaffenhet att de ådagalägga våra avsikters enkelhet och vår varma kärlek för konung och fosterland. Vi befara emellertid att de mäktige personer, med vilka vi oförmodeligen kommit i delo, söka att visa våra avsikter i en mindre riktig dagar, varföre vi till förekommande av alla vidare misstydningar anse oss böra inför Kongl. Maj:t på en gång framföra all de önskningar vi hysa i anseende till en billig jämkning i våra medständers privilegier, vilka önskningar äro upptagna i ståndets redan till medständerna expedierade protokollsutdrag.

Vi böra tro att våra medständer med oss dela lika undersåtelig kärlek och vördnad för Kongl. Maj:ts dyra person, samt lika brinnande nit och ömhet för rikets självständighet och bestånd. Denna vår övertygelse giver oss det tröstande hopp, att om Kongl. Maj:t värdes med sitt nådiga förord understödja våra förenämnde i underdånighet anmälta önskningar, skola våra medständer icke göra svårighet därvid, att dem bifalla. Kongl. Maj:t skall därigenom öka sina redan vunna rättigheter till svenska allmogens undersåtliga tillgivenhet och tacksamhet, och lika som dess stora stamfader, vars valspråk var: *Gud och Sveriges allmoge*: skall Kongl. Maj:t lyckas att föra detta urgamla rike från fördärvets avgrund till ära och sällhet. Vi

och våra barn skola anse Kongl. Maj:t för vår höga välgörare och beskyddare. Vid Kongl. Maj:ts grav skola våra efterkommande fälla tacksamhetens tårar och säga: här vilar den konungs aska, vars blod var ospart, då fäderneslandets väl det äskade, som gav oss fred, när fosterlandet var i fara, som beredde vår frihet, vår självständighet, och som genom vår vältrevnad bevisa att han älskade oss uppriktigt. Kongl. Maj:t har själv behagat förklara för oss att detta omdöme av svenska allmogen vore det mest tillfredsställande för Kongl. Maj:ts ädla hjärta och denna tillfredsställelse kan Kongl. Maj:t säkert påräkna."

Jag föreställer mig att han då och då, under den dramatiska sommaren 1809, uppsöker sin kusin och kollega från studieåren, Johan Hyckert, numera supercargeur och protokollssekreterare i Ostindiska kompaniet. Han bodde på Söder, i de kvarter som inom ett par år skulle bli välkända och hemvana även för Anders Hyckert, trakten omkring Katarina kyrka.

Johan Hyckert ägde fastigheter inom kvarteret Glasbruket mindre. I numro 49 (kvartersnummer) bodde han själv, i hörnet av Stadsträdgårds- och Glasbruksgatorna. Han hade en tvåårig son, Henrik, som en dag skulle framträda på en offentlig arena, men varken som präst eller politiker. Inte ens han skulle leva så länge att han hann bosätta sig bland albumfolket.

1809 års sommarstockholm är säkert präglat av riksdagen. Mellan Riddarhuset och Rådhuset, mellan de olika ståndens lokaler rörde sig då och då små grupper av allvarliga, mörkklädda män. Det var deputationer som avgick. "En deputation från högvördiga prästeståndet anmäldes, emottogs och infördes. – Deputationen, behörigen besvarad, avträdde på lika sätt, beledsagad som vid ankomsten", heter det i protokollen.

Man avtågar också i procession, till Rikssalen eller slottet. Den 5 juni säger adel, präster och borgare ja till konstitutionen och beslutar utropa hertig Karl till kung. Men bönderna tredskas. ”Emellertid avsändes till dem en deputation under baron Flemmings anförande, som efter återkomsten uppläste sitt tal, som på det starkaste avmålade ställningen och viste att hela skulden, om Sverige bliver av fiender härjat och fördelat, bliver bondeståndets – Baron Flemming gav dem tillika till känna att de andra stånden, oaktat vad bondeståndet helst besluter, med vårt beslut i dag gå upp till hertigen.”

Den 6 juni står militär till häst och till fots uppställd på borggården, medan mötet mellan hertigen och ständerna pågår. När han till tecken på att han antar kungavärdigheten sätter sig i den kungliga stolen, dånar kanon- och gevärssalvorna från borggården. Härolder med pukor och trumpetare beger sig ut i staden. Den 7 juni ger också vädrets makter sin tribut till den övriga kanonaden, åskan slår ned på Söder och regnet var så våldsamt och ihärdigt att militären som skulle svurit kungaeden måste utrymma gatorna och uppskjuta edens avläggande till morgondagen. Men då står också alla regementen uppställda längs Skeppsbron, borgerskapet till häst och fots på Gustaf Adolfs torg. Bengt von Hofsten såg ”hela denna herrligheten, jag var på borggården, då Gardie till häst och fot svor i konungens och dess suits närvaro”.

Den 27 juni avtågar hela bondeståndet till slottet för att undergå kunglig avbasning. Kungen föreställer för dem ”sitt förhållande att ständerne erbjudit honom en regeringsform som antagen, vilken han gillat och blivit för konung utropad, och då han nu funne att de nekat sin taleman underskriva regeringsformen, så regerar han efter 1772 års regeringsform samt 1789 års säkerhetsakt, och i följe därav och vad som förr övligt varit, kunna tre stånd álägga det fjärde sitt beslut”.

Så kapitulerade de, åtminstone skenbart, för övermakten.

Bengt von Hofstens intresse för courer, festligheter på slottet,

är svagt, därför förefaller han inte särskilt besviken när han blir sjuk lagom till kröningen, den 29 juni: "Det faller så för mig som jag icke skulle få vara med och se något av de högtidligheter, som nu förestå – och det kan också kvitta mig lika, sedan jag läst ceremonielet, kan jag lätt föreställa mig alltsammans –". Däremot gläds han över de bulletiner han samma dag fått vid en visit hos Excellensen Ramel: "Napoleon har yttrat att Österrike skall ner, Polen upp, Ryssland ner, Turkiet upp. Det vill säga, ryske kejsaren skall till Moskwa och ifrån Östersjön, då blir ett stort rike i Norden – Polen skall mota ryssen sen på den sidan, närvarade turkar skola ur Europa till Asien, dit de höra, men av de europeiska turkiska staterna skall bliva ett land, som på den sidan skall mota ryssen. Napoleon älskar sålunda icke ryssarna, inte jag heller. Jag önskar Napoleon all framgång, och det tror jag att du också gör."

Kröningsdagen sniglar sig en väldig procession fram mot Storkyrkan – den tar vägen utför Lejonbacken, Myntgatan, Riddarhustorget, Tyska brinken och så in genom östra kyrkporten. Läktare och fönster var fyllda av åskådare. T.o.m. lejonet på den nordvästra delen av Lejonbacken var ockuperat, karlar och pojkar hade klättrat upp på det. Enligt ett ögonvittne låg några under buken på lejonet, medan ett par satt gränsle över det och på ömse sidor om svansen stack ett pojkhuvud fram.

Vid taffeln på kvällen hade alla herrarna hattarna på sig. Det upprörde en av deltagarna i festen; Justus Christoffer von Schoting: "Jag kan ej erinra mig att så varit vid de förra kröningar jag sett, och jag tror det ej var i Norrköping, ty då hade jag säkert antecknat det i journalen." Han har redan under processionen haft hattbekymmer, excellens Uggla bar hatt trots att "drottningens bägge ledare voro obetäckte". Men von Schoting lyckas till återtåget avlägsna Ugglas hatt.

De båda herrarna utbyter i kyrkan sina giftigheter. När von Schoting påpekar etikettsbrottet frågar Uggla skarpt: "Varför

säges ej sådant till?" Den andre replikerar: "Ty det förstår sig av sig själv att man har égard för fruntimret."

Sten Carlsson – en nutida observatör – betonar också det avvikande i Anders Hyckerts framtoning: "Genom sitt ursprung, sin akademiska bildning och sin ekonomiska ställning – hans bouppteckning visade en behållning på 3 100 rdr bco, varav 1 700 rdr kom på Ytterboda – var Hyckert att betrakta som ståndsperson. Som politiker framträdde han dock alltid som talesman för de genuina bönderna, särskilt skattebönderna och yppade ofta misstro inte bara mot de högre stånden utan också mot sådana bönder, vilkas intressen på något sätt skilde sig från den vanliga allmogens."

Han fick genast vid sin riksdagsdebut en central ställning inom bondeståndet. Han blev som en av de femton ledamöterna i konstitutionsutskottet en av grundlagsfäderna. "Hans personliga insats i grundlagsarbetet är svår att urskilja, men regeringsformens allmänna skaplynne torde ganska väl ha motsvarat hans sinne för balans mellan olika intressen." Sten Carlsson betonar hans insats i kampen mot regeringsformens § 14, som hotade "låsa fast privilegiesystem och konservera skillnaderna i beskattning mellan olika jordnaturer".

När bondeståndet sen ändå, genom Adlersparres påtryckningar och efter det stort iscensatta strafftalet från kungen, föll undan, beskylldes han och hans meningsfränder för att ha tagit mutor från regeringshåll. Men samtidigt undertecknade hela ståndet, genom talmannen Lars Olsson, regeringsformen utan förbehåll för den omdiskuterade paragrafen.

Bland de frågor som senare dryftas inom de olika stånden under riksdagsårets gång gäller några kvinnan och hennes ställning i samhället. Först tas ett förslag till ändring i giftermålsbalken upp, det avser hävdande under äktenskapslöfte.

Utskottets betänkande i frågan lyder: "Den ringa aktning som åtföljer en kvinna, då hon utom äktenskapet blivit hävdad, måste av lagstiftaren anses höra till de yttranden av opinionen, vilka han långt ifrån att försvaga, tvärtom bör bibehålla och stärka.

Ehuru denna förlust uti aktning är ett välförtjänt och naturligt straff för kvinnor, som antingen nedlåtit sig till oädel sinnlighet eller i naturdriften föreställt sig ett medel till biavsikters vinnande, kan man icke undgå anmärka att sådant någon gång kan träffa en oskyldig, som i förlitande på en mans redlighet och löfte trott sig i honom finna den, som hon för alltid skulle tillhöra, men icke kännt, eller driven av sitt hjärtas ädlare behov, icke besinnat nödvändigheten av de formaliteter, vilka till ett äktenskaps erkännande inför yttre rätt erfordras. Om hon i detta hopp av honom svikes är hon så mycket mera beklagansvärd, som hon, vilken genom sitt köns egna föreställningssätt sammansmält med honom till *en* varelse, nu icke allenast finner sig, liksom sliten från sig själv, upphöra att vara vad hon var och enligt sin bestämmelse borde vara, utan ock, därest livligheten av denna ädla smärta en gång försvagas, måste se sig genom allmänhetens ringa aktning nästan berövad allt hopp att genom en ny ädel förening få uppfylla sin bestämmelse.

Hennes förlust är därföre av den egenskap att förföraren icke kan giva henne fullkomlig upprättelse annat än ett offentligt och i lagarna erkänt äktenskap, förenat med de tänkesätt och det bemötande som till ett moraliskt äktenskap hörer."

Det gamla lagordet har därför varit: "Hävdar man kvinna under äktenskapslöfte, då skall han taga henne till äkta." Det nuvarande lagutskottet har dock begrundat de svårigheter som gäller vid bevisandet i de fall när "lägersmannen nekar det löf-

te, som en hävdad kvinna påstår honom hava givit. Då ej en laglig trolovning föregått, strider det nästan emot sakens natur att den händelse varpå kvinnan grundar sitt påstående skall med vittnen kunna bevisas och det betänkligaste är att om vittnen någon gång skulle vara att tillgå, giver just den omständigheten stor presumtion om bristande blygsamhet och en listig tillställning, som strider emot den ädelhet, vilken kunde göra henne berättigad till den upprättelse hon söker."

Efter ett omsorgsfullt uppbenande av problemet, där det bl.a. konstateras vara en given sak att "kvinnokönets förädling har den största och mest verkande inflytelse på hela människosläktets sedeförbättring", och att det därför är av vikt att vänja kvinnorna vid eftertanke, regelbundenhet och laglydnad, så att dessa framförallt inte "av lagarna få anledning att blott vid sina behag fästa hoppet för sina avsikter" – föreslår ändå lagutskottet att förordningen från 1755 upphävs. Den som vid vatten och bröd-straff tvingade även "lösligen förbundne personer" till vigsel. Detta anser lagutskottet stridande mot äktenskapets begrepp och ändamål och föreslår följande ändring: "Då lägersmål skett blott med äktenskapslöfte utan trolovning, efteråt tillkommen tillsägelse av äktenskap eller kyrkotagning såsom fästekvinna, må det väl ej, emot enderas vilja, anses bindande till vigsel utan bägge böta såsom för lönskaläge, men lägersmannen, utom hjälp till det oäkta barnets föda och fostran av sin dåvarande eller framdeles erhållna egendom – dömas att i mån av dess egna samt kvinnans stånd och villkor till henne ansvara någon avgift, som rätten skälig finner och vilken må antingen, ett för allt, efter skeende förening, eller ock årligen utgå så länge kvinnan blir ogift och genom lägersmål med annan mansperson sig ej förbryter."

Bondeståndet biföll, efter övervägande, betänkandet.

Efter en veckas julferie i riksdagsarbetet dryftas den 29 december en annan kvinnofråga. Den gäller änkas myndighet. Meningarna är delade inför det nya lagförslaget. I riddarhuset

yttrar von Schantz: ”Att inskränka änkas myndighet, därföre att hon ej fyllt en viss ålder, anser jag för min del varken vara överensstämmande med lagens princip eller kunna förenas med den lagstiftningsrätt riksens ständer tillkommer. Genom inträde i gifte har kvinnan redan, utan avseende på ålder, vunnit en myndighet att råda, ehuru hon ej annorlunda än gemensamt med mannen utövar denna myndighet, men mannen kan dock i vissa fall utan hustruns samtycke besluta och handla.

Kvinnan har således såsom gift en makt, den man vill beröva henne därför att hon före en viss ålder blir änka. En sådan åtgärd tror jag vara stridande emot den lagprincip som säger att ingen kan förlora en fri- och rättighet, utan att igenom eget förvållande hava förverkat den. Genom inskränkning i änkas myndighet tror jag ock att rikets lagstiftare skulle sträcka sin makt för vida.

– – – Jag anser för min del ingen motsägelse däri, att yngling ej är myndig före tjugoett år, men änka vid vilken ålder som helst. Änka, ehuru ung, har likväl som hustru genom de husliga omsorgerna vanligen vunnit mer stadga, mera vana vid att i påkommande händelser rådfråga erfarenheten än ynglingen, hos vilken man oftast finne självklokheten, som sällan söker råd. Mera sällsynta exempel skulle man kanske kunna framdraga därpå att unga änkor vanvårdat sin egendom än att myndiga män förslösat sitt goda.

I övrigt finner jag för min del så mycken stridighet mellan detta projekt och andre under detta riksmöte yttrade, samt vidtagna principer om utvidgade friheter och rättigheter, att de ej kunna förenas och jag avstyrker detta förslag såsom efter mitt begrepp utan väsentlig nytta, blott ledande till missnöje.”

I bondeståndet företräder Jan Jöransson från Öland en rakt motsatt åsikt: ”Då en man, även om han före tjugoett års ålder varder gift, står under förmyndare för sin ärvda egendom, synes därav kunna hämtas tillräcklig laglig anledning för den tanke att även kvinnan bör stå under förmynderskap, då hon

under en viss ålder varder änka, och jag hämtar därtill en ökad anledning av det beslut, ståndet denna dag fattat att mö till trettio års ålder ovillkorligen bör stå under förmyndare. Det står icke tillsammans med någon lagprincip att kvinnan genom giftermål erhåller en rätt, som mannen icke tillkommer, eller med en förnuftig slutkonst, att några dagars äktenskap gör henne mera skicklig att sig och sitt gods vårda.

Man har anfört såsom skäl häremot, att kvinnan skulle betagas en rätt, den hon under äktenskapet ägde, men enligt vår lag är mannen sin hustrus målsman och således är han på visst sätt att betrakta såsom hennes gode man utan vars medgivande eller deltagande någon avhandling med laglig verkan icke kan slutas.”

Han anser att en femtonårs flicka, även efter en tids giftermål, måste anses som ett barn, oförmögen att ta vara på sig och sin egendom.

Ännu på 1930-talet var Ytterboda en imponerande egendom. Själva gården var välskött, en allé ledde upp till den. En trädgård var anlagd i sluttningen ned mot älven, i augusti prunkade den av lövkojor, astrar och dahlior. Fyrtio år senare ledde samma allé av vördnadsvärda träd upp mot en helt förvandlad gård, en helt förvildad trädgård. Det var bara med möda de grå väggarna höll sig uppe. Dörrar var bortslitna, en del fönster utan rutor. Det gick inte att genom buskvegetationen ta sig ner mot älven.

På det foto jag har av gården, taget nån gång på 1870-talet, upptar älven ena hälften av bildytan, himmelen så gott som hela den andra. Bara på ett smalt näs emellan dem finns gården, gråmålad, åtta fönster i rad på den undre våningen, frontespis med två fönster på den övre. På vardera sidan om gården

en rödmålad flygelbyggnad. En jordkällare ligger i backsluttningen, på halva vägen mellan husen och älven. Och högt över husen, liksom skyddande och omslutande dem mot den gulaktiga himlens angrepp, reser sig träden.

Fotot är svagt färglagt, som det ibland utfördes den tiden. Älvvattnet skiftande i blekblått där det krusas av en vindkåre längst ute, in mot stranden mer stillastående och gult. Kom man från Gävle utmed vägen som följde den västra älvkanten såg man gården precis som på fotot. För att nå den fick man fortsätta ett stycke till Karl XIII:s bro och Älvkarleby och sen svänga norrut igen.

Den kombinerade trä- och stenbron med det eleganta, kungliga namnchiffret byggdes 1816. Bruset från vattenfallen kunde vid tjänlig vindriktning höras till det tre mil avlägsna Söderfors. Hur brusade det inte då, dag, natt under högvattentiden, i öronen på de närmast omkringboende –

Fyra generationer Hyckert kom att bo i gården vid älvstranden. Ändå hann fönstren aldrig stråla av ortens egen elektricitet innan nycklarna till den överlämnades till andra ägare. Ljus i stakar och kronor, så småningom fotogenlampor, välkomnade gäster och hemvändande, som från västra stranden såg över mot den östra.

Hur upplevde *han* gården, första gången han steg in i den? Han fick väl nu sitt första egentliga hem efter uppbrottet i barnaåren från hemmet i Söderbärke. Han skulle som fadern med åren få två barnkullar i boet, fast inte så talrika. Hur möblerade han rummen? Ägnade han kanske ett svalt intresse åt själva huset, medan den tillhörande jorden och skogen upptog honom helt?

I varje fall gled han genast in i bondeårets arbete. Hans bakgrund var inte så privilegierad, så främmande för fattigdom och slit som uttalandena om hans ursprung ibland kan låta förmoda. Hans farfar var den utarmade komministern i Avesta, hans far blev tillsammans med sina bröder ”framhulpen”. Själv

hade han fått arbeta jämsides med studierna och hade säkert upplevt de privilegierade ståndens ringaktning för sina anställda. Hans solidaritetskänsla med bönderna var äkta.

Husförhörslängderna upplyser att han, tydligen i behov av en kvinnas hjälp och råd när det gällde att inrätta huset, tillkallade sin barndomsvän, postmästardottern Anna Maria Wretling från Söderbärke. Hon stannade ett år på Ytterboda. Under sig hade hon en husjungfru och fyra pigor. Drängarnas antal var från början fem. När hans riksdagsbana började anställde han som inspektor sin tio år äldre halvbror, Fredrik Vilhelm Bovin, som just blivit änkling.

Skärvor av hans ansikte finns utströdda i riksdagsprotokollen. Under året 1809–10 uttalar han sig t.ex. om censur av religiösa skrifter. Sven Nilsson från Kristiansstads län har med anledning av konstitutionsutskottets förslag till tryckfrihetslag avgivit ett yttrande: ”Icke annat än jag vet har hittills ingen skrift, som angår den kristeliga läran som vi tro och bekänna, blivit här i riket utgiven av trycket utan att förut vara översedd och granskad och därföre hava vi ock sluppit bliva oroade av villovägar och falska lärosatser. – Det har ock förefallit mig besynnerligt att det som utgives vid Akademien, skall efter vanligheten överses. Å nämnde ställe äro de mest upplyste och lärdaste och således de vilka minst kunna vilseföras, men bland allmänheten äro många enfaldige och icke svåra att föra på andra tankar och för dessa skulle inga försiktighetsmått beredas. Huru kan detta förklaras?”

Hyckert svarar: ”Den ömma omvårdnad om religionens helgd, som framlyser i detta anförande, kan jag visserligen icke annat än erkänna, men vågar icke tillstyrka gillande, varken av skälen eller de resultater därifrån blivit dragne. Man ihågkom-

me att författare i vissa bestämda fall kan bindas till ansvar för skrifter i teologiska ämnen, då dessa åsyfta uppenbart förnekande av Gud eller någon av religionens dogmer, men att därutöver, mera i detta än andra ämnen, föreskriva en censur, är alldeles icke i min tanka förenligt, varken med grundlagens esprit eller den liberalitet i tänkesätt som nu råder.

Det strider mot allt sunt begrepp att gudaläran icke skulle tåla en friare granskning – och om den fullt skall svara mot sin bestämmelse, måste den vara grundad, icke på en vidskeplig och meningslös tro, utan på människans sanna övertygelse om dess värde. Svagt skulle således det stöd vara som religionen hämtar ifrån en censur, vilken ock framdeles skulle kunna urarta till ett band mot all yttrandefrihet och jag fruktar icke utan skäl att i saknad av andra värn, skulle detta icke länge freda den från fall. Jag bestrider således på det högsta all ändring i denna del och tror i allmänhet att tryckfrihetslagen mindre bör bliva ett överläggningsämne inom vårt stånd, då prövningen av grunderna för densamma fordrar en högre och särskild grad av upplysning."

I hans utförliga memorial om statsskulderna och möjligheterna att nå en nedskärning i utgifterna bränner hans avsky för krig och hans hopp om en fredlig tillvaro för riket då och då till i formuleringarna. Han anser att militärer bör lära sig att under fredstid utföra lantmäteriarbete: "– om våra unga herrar militärer, som efter en återvunnen fred sannolikt får njuta en lugn levnad, bleve uppmuntrade att vinnlägga sig om skickligheten att avfatta kartor å egendomar och uppsätta därtill nödiga beskrivningar" vore en hel del vunnet. "Utan att fördöma jagt, helst då fråga är om unga militärer, tror jag dock att skogarne med vida större nytta genomvandras som lantmätare än såsom jägare – För övrigt anser jag att vår ämbetsmannakår nu är större än rikets verkliga behov fordrar, vilket jag sluter därav, att då denna kår blev bildad under vår store rikshushållare, Karl XI:s regering, Sverige ägde Finland, Lifland,

Estland, Ingermanland och Karelen. – Häremot torde invändas att folkmängd och näringar i vårt nuvarande Sverige betydligt tilltagit sedan konung Karl XI:s regering och att sålunda flera ämbetsmän behövas än det antal som skulle svara emot rikets förminskning eller blott hälften. Om detta till stor del är grundat, så lära vi dock icke kunna smickra oss med den glada övertygelsen att vårt nuvarande Sverige i förrberörde avseende dubbelt tilltagit. Det hade säkert inträffat, om vi icke under de 112 år, som förflutit sedan denna stora konungs död, hade i mer än trettio år varit invecklade i fem de mest förödande krig. Man har verkligen ett stort skäl till förundran att efter så många blodiga och dåraktiga företag återstoden av vårt styckade fosterland icke har ett mindre antal av inbyggare än då högstbemälte konung nedsteg i graven."

Den 25 april 1810 håller han ett anförande, där hans åsikter om nyttan av krig och hans fortfarande starka krav på jordens lika delning åt alla, sammansmälter. "Ingen av oss tvivlar att de svåra omständigheter varuti riket blivit störtat, och som vår gode konung jämte riksens ständer sökt att efter bästa förmåga avhjälpa, huvudsakligen böra tillskrivas de krig, som sedan Karl XII:s tid blivit av våra regenter började, antingen medelbarligen eller omedelbarligen om vi noga undersöka egenteliga orsakerna till dessa blodsutgjutelser, till dessa svenska allmogen hårdast drabbande olyckor skola vi finna att de egenteligen härleda sig från det huvudsakeliga fel uti vår statsförfattning att de mäktigaste, de hos våra regenter mest betydande personer, äga den största delen av rikets oroterade jord och hava således hittills haft väsenteliga fördelar av krig, emedan deras egendomar eller indelningar, i anseende till då förhöjda varupriser, givit dem fördubblade inkomster.

Dessa personer som oftast visat mer ömhet om deras eget än fäderneslandets bästa, hava således haft starka skäl att egga våra konungars krigslystnad, men ett motsatt förhållande skall nödvändigt inträffa, då vår regering icke kan börja ett krig,

utan att låta våra rika, förnäma herrar dela de tyngder, som hittills endast drabbat ägare av den roterade jorden. Det är dessutom icke svårt för en regent att för våra ögon dölja krigets verkeliga orsaker och att han själv givit anledning därtill, vilket även inträffat med våra tvenne sista krig, men verkeliga förhållandet märkes lätt av de personer som omgiva regenten och hava tillfälle att närmare betrakta riksärendenas dagliga gång.

Det är således högst angeläget att vi söka den ställning av sakerna, allmänna sakerna, att rikets mäktigaste och mest betydande män hava lika fördelar som vi av fred, vars brytande de bättre än vi kunna förekomma. Av detta stora, av detta högst viktiga skäl har jag alltid önskat att desse herrar bleve föranlåtne att lika med oss dela krigets bördor, vilket huvudsakligen vinnes om de, såsom vi, få bidraga till utrustande och underhåll av fäderneslandets försvarare."

Samtidigt med att Anders och Johan Hyckert arbetar sig fram på sina jordiska fält ägnar sig omigen en Hyckert, Johans bror Gustaf, åt de himmelska. Han är sju år yngre än Johan och har sen skolåren i Västerås – där han tidigt togs om hand av släktingar – studerat i Uppsala och i Åbo, där han tog sin fil. dr-grad 1798. Prästvigdes i Västerås 1803, sen han kallats till huspredikant hos överhovjägmästare Mårten Bunge. Vid sidan av denna tjänst var han pastorsadjunkt i Tyska församlingen i Stockholm. Disputerade i Uppsala 1806, efter pastorsexamen utnämndes han till huspredikant hos riksmarskalken Johan Gabriel Oxenstierna och var samtidigt informator för hans son. Provpredikade för de kungliga Mariebebådelsedagen 1808 och utnämndes samma år till e.o. hovpredikant, sju år senare ordinarie. Bland hans övriga antecendentia framhåller herdamin-

net hans tal i kungliga slottskapellet på Svenska akademiens högtidsdag den 20 dec. 1809.

Så höjde två Hyckertar sina röster, i rådhus och slottskapell. Den ene bedrev på sin riksdagskant en del anslag mot den andre, d.v.s. mot prästerståndets privilegier. Den 16 oktober hade han uttalat sig: ”Flera pastorsbostÄllen, i synnerhet i Bergslagsorterne, hava skogar av 1 500 à 2 000 tunnlands vidd. En så stor skogstillgång är för prästerskapet mycket överflödig, då de varken har eller bör hava rättighet att sälja av boställens skog. – Uti åtskilliga socknar hava pastorerne boställe både uti moderförsamlingen och uti annexerne. Om det är i sin ordning att en pastor har ett bekvämt och passande boställe, så kan med skäl sägas vara överflödigt att han har flera ja, även skadligt, ty det giver anledning till för vidsträckta hushållsomsorger, som upptaga för mycket av den tid, som ett värdigt uppfyllande av en lärares dyra plikter ovillkorligen fordrar.”

I Gustaf Hyckerts person förefaller mig en sorts övergång ske från präst- till skådespelargenerationen inom familjen. Han gifte sig aldrig och fick inga barn, men hans brorsöner Henrik och Oscar blev båda skådespelare. Herdaminnet förmäler: ”Han var en lärd man, men förövrigt ganska originell. Till sitt yttre en imponerande gestalt, iakttog han sin födelsebygds enkla vanor och klädde sig som en dalkarl.” En utklädsel som då och då gav honom tillfälle spela med i förväxlingskomedier. Med särskild inlevelse tycks han ha agerat den gång han anhölls under en av sina vandringar utanför Mariefred.

I fyrtioårsåldern utnämndes han till kyrkoherde i Mariefred och slottspredikant på Gripsholm. Och förmodligen var det i början av hans bana, ortens länsman befallde den dammige vandraren upp i sin vagn, hans utseende stämde nämligen påfallande med signalementet på en efterlyst dalkarl. ”Prosten som genast anade att något misstag var på färde, mottog anbudet och lyckades bevara sitt inkognito, varigenom länsmannen stärktes i sin tro att han funnit den rätte. Då man nu hunnit

ett stycke fram mot Ärja, frågade prosten som låtsade sig obekant med trakten, vad det var för en kyrka, som syntes och vad prästen där hette. Och då han fått besked om båda delarne och därtill av sin stränge polisman fått veta att Agerholtz, då v. pastor i Åker, var 'min vän och bror' yttrade Hyckert: Agerholtz, det namnet låter så bekant, skulle det vara mycket begärt, herr kommissarie, att bedja eder stanna i förbifarten så mycket att jag finge hälsa på pastorn? Detta beviljades. Och medan kommissarien ordnade med hästen, får prosten Hyckert, sedan han med ett par ord invigt Agerholtz i hemligheten, i hast på sig kappa och krage och presenteras sålunda för den nu inträdande, högst förbluffande länsmannen. Ja, mente Agerholtz, nog visste jag att du var nitisk i tjänsten, min kära Ringvall, men att du var så nitisk att du ville arrestera Kärnbo prost, det kunde jag då aldrig tro."

Hyckert hade sedan mycket roligt åt historien, försäkrar herdaminnet. Hur rolig länsman Ringvall tyckte att den var, omtalas inte.

Trots att Gustaf Hyckert valde att gå i sin fars och farfars spår, blev han inte bara, som brodern och kusinen, en välbärgad man, utan en förmögen. Han var mycket mån om de fattiga, betonas det. Bland hans testamentariska förordnanden märks en gåva på 100 rdr. bco. till fattiga under Ärnäs, lika stor summa till Gåsinge kyrka, dit han också skänkte fyra stora silverljusstakar "för att där få gravplats, han tyckte Gåsingebönderna mera påminde om hans dalkarlar än vad Mariefreds borgare gjorde".

Han gjorde långa och dyrbara resor, "tänkte även besöka Kristi grav, men kom", av nån anledning som herdaminnet inte uppger, "ej längre än till Compostella i Spanien".

Stenen är, efter etthundratrettio års påverkan av regn och snö, så vittrad att det bara är fingret som kan läsa texten, följa den grunda skåran som berättar att här hvilar . . . Den dag han begravdes inställde både Kungliga och Nya teatern sina föreställningar. Kamraterna begrät honom.

Han började som elev vid Kungliga teatern 1830 och engagerades där från 1833. Hans korta teaterbana inföll under Emilie Högqvist-epoken. Betydande som skådespelare blev han väl egentligen först med sin död. Då tycks man ha insett hans särart och beklagat att så litet hade gjorts för att ta vara på den.

"På snart sagt alla program under en följd av år finner man namnet Henrik Hyckert", skriver Georg Nordensvan. "Tea-

tern drog stor nytta av denne skådespelare, som kunde reda sig i de mest olika roller, från Dahlqvists område till Hjortsbergs. Han bar på stora möjligheter, men det förefaller som om de styrande ej givit hans individuella begåvning utrymme."

Nordensvan beklagar att det varit omöjligt att uppbringa något porträtt eller minsta lilla teckning som visar honom i någon av hans roller. Birger Schöldström berättar i sin bok *Hög och sann konstnärlig anda* att det fanns en målning, som var placerad i artistfoajén i det gamla operahuset, men den bidade bland många andra – i varje fall på 1890-talet när Schöldströms bok kom ut – "uppståndelsens stund i det nya operahuset". Och den stunden tycks ha dröjt åtskilliga decennier.

Nils Arfvidsson, som under Hyckerts sista levnadsår var anställd som intendent vid Kungliga teatern, beskriver i sina *Teaterbilder från fordom* också den tidigt bortgångnes yttre: "Hans välbildade, långa figur rörde sig med lätthet, lugn och behag. Hans ansikte, ej skönt, men mer än tadelfritt, hans vackra blick, hans hela hållning tydde på en man med bildning och inre värde –."

Han var nitton år när han började som elev. Av hans kvinnliga kamrater var några nästan barn: Jenny Lind, Fanny Westerdahl, systrarna Ficker. – Under elevtiden framträdde han bl.a. som jonglör i *Tillfället gör tjuven* "iklädd den då mycket omtalade österländske trollkarlen Madua Sammes kostym och visade åtskilliga av dennes svåraste konststycken, t.ex. jonglerande med tallrikar, käppar och kulor, vilket Hyckert utförde med fulländad färdighet, varigenom han framkallade den häpnande salongens högljudda bifallsyttringar".

Efter debuten som aktör, 1833, prövades han i olika rollfack. Glättade salongsroller – som hovman, som ung elegant eller kurtisör – låg tydligen inte för honom. "Hyckert saknar hållning, lika säkert som han äger talang", skrev en kritiker och gav honom rådet att "studera sällskapslivet med dess nyanser". Han hade med all säkerhet studerat sällskapslivet, det gav stoff

till hans komiska rollskapelser.

Just hans lätthet att, som Nordensvan skriver, klara de flesta roller gjorde att han ideligen användes som ersättare vid mässfall. När det var så obestridliga storheter som Lars Hjortsberg och Olof Ulrik Torsslow han skulle ersätta drabbade honom kritiken: han "imiterade" än den ene, än den andre av dem.

Som de flesta av sina kolleger for han om somrarna ut på turnéer. Han var med vid den olyckliga koleraresan sommaren 1834. Sju av Kungliga teaterns skådespelare befann sig, under Torsslows ledning, i slutet av juli i Göteborg. De hann bara ge ett par föreställningar, innan epidemin satte stopp för dem. De for då till Jönköping och koleran med dem. En av de yngsta deltagarna i turnén, Anders Collberg, var redan smittad och dog efter några dagar, Jönköping drabbades särskilt svårt, var femte innevånare dog. I augustihettan – temperaturen steg vissa dagar till 37 grader – frodades sjukdomen. Det blåste inte, det regnade inte, träd och gräsmattor gulnade. Domedagsstämningen spred sig över landet.

Två år därefter for han med tretton andra kolleger till Finland. Bland deltagarna märktes Emilie Högqvist, Lars Kinmansson, Louis Deland med sin fru Maria, Amelie Hök, Karl Hjortsberg, son till Lars. Några av den tidens mest gångbara pjäser stod på repertoaren: ett par komedier av Scribe, *Sömngångerskan, Passionen och förnuftet, Elake husbonden* av Duval, *Tartuffe* av Molière, *Bröderna Philibert* av Picard, *Angelo Malpieri* av Victor Hugo. – "Så utmärkta skådespelare hade Helsingforspubliken aldrig förut sett, och dess förtjusning kände heller inga gränser." En fullkomlig Emilie Högqvist-feber bröt naturligtvis ut på de orter de besökte under det sex veckor långa gästspelet.

Olyckstillbud saknades inte heller nu – men det stannade vid tillbud. De avreste från Stockholm den 17 juni med ångfartyget *Solid*. Det motsvarade inte riktigt sitt namn. Man kom under de närmaste två dygnen inte längre än till Vaxholms

fästning, där sprang nämligen ena ventillocket i luftpumpen och "maskineriets rörelse avstannade". Mekanikus Owen skyndade i egen person tillbaka till Stockholm, där två nya ventiler förfärdigades. Sen *de* kommit på plats, visade det sig efter några timmars resa att gångjärnen till ventilerna var för svaga. Så beordrades Åbopaketfartyget *Pallas* till undsättning och truppen ankom till sist, fyra dygn efter uppbrottet från Stockholm, till Åbo.

Gustaf III:s operahus låg där det nuvarande ligger. Under Hyckerts tid som aktör var de två scenerna, den lyriska och den dramatiska, förenade under detta operatak, under namnet Kungliga teatern. Salongen var i vitt och guld och hade ursprungligen fyra rader, men en femte byggdes till. Den erbjöd, särskilt vid galaspektakel och festeklärering "en storartad anblick". Utrymmena i trappor och utgångar var inte lika stor-artat tilltagna. Det fanns t.ex. en direkt uppgång till fjärde raden från Arsenalsgatan. Valde man den, kunde man "tro sig försatt till någon gammal fängelsebyggnad, där det gällde att klättra upp till några hemlighetsfulla blykamrar under taket – med litet fantasi kan man tänka sig vilka olyckor som skulle kunnat uppstå om en av panik fattad människoskara skulle vältra sig ned utför denna sannskyldiga ättestupa".

Johan Jolin beskriver hur han hösten 1845 gjorde sitt inträde i kulissvärlden under en förmiddagsrepetition. Han trevade sig fram "i det dunkel, som den tiden under oljelampornas period gjorde scenen åtminstone under övningstimmarna nästan till en förgård åt graven". Det mumlades, skreks, spikades, kommenderades och repeterades i gravmörkret omkring honom. Så mycket ljusare och luftigare blir intrycket av de rum och foajéer dit Schöldström tar oss med i sin artikel *Bland skuggor:* sångrummet, artistfoajén, och promenadfoajén. Om artistfoajén säger han att "den var en av de största dylika i världen. Samtliga fönster vette åt Gustaf Adolfs torg. Det var ett ej

blott vidsträckt och högt rum, det var även i hög grad ljust och glatt. Väggorneringen var den ursprungliga gustavianska, i guld och vitt. Möblemanget var i guld och purpur, dyrbart och elegant. Ljuskrona och tre väldiga trymåer smyckade rummet."

Nils Arfvidsson, som ägnat Hyckert en närmast panegyrisk minnesruna, tecknar i några inledande rader hans ursprung och yrkesval: "Hyckert tillhörde, liksom Torsslow, genom sin födsel och sin uppfostran samhällets högre kretsar, något sällsynt vid teatern på den tiden. Han var son av protokollssekreteraren Hyckert, men faderns tidiga död och en hos livlig ungdom ofta förekommande häftig böjelse för teatern drog honom allt för tidigt från studierna till scenen. Han var såsom yngling lycklig komiker, och många av hans vänner väntade genast något stort av honom, så snart han blott fått sätta sin fot på tiljan."

Morakomministerns sonson skulle få arbeta många år innan de "högljudda bifallsyttringar" som hälsat den skicklige jonglören upprepades. Arfvidsson anser att erkännandet dröjde ända till Hyckerts sista levnadsår, "det *första* av hans rätt insedda och erkända utmärkthet såsom konstnär".

Johan Jolin återger i *Berättelser och smärre uppsatser* ett samtal med Emilie Högqvist hösten efter Hyckerts död och ett år före hennes egen. Hon förstår inte riktigt motiven till Jolins iver att agera, *både* som författare och skådespelare. Han berättar om hur han redan som barn har skrivit pjäser och under Uppsalaåren ofta uppträtt som skådespelare och spåtts en framtid som sådan av sina professorer. – Det där är inget rent motiv, säger Emilie Högqvist. Olycklig den som beträder tiljan utan verklig, inre sporre –

Och, sittande i en svartlackerad soffa, klädd med vitt småblommigt tyg, med en brasa knastrande i kakelugnen, ljus i höga kandelabrar framför spegeln – håller hon sin varningsmonolog: "Hur många år och strider kostar det inte, bara att nå fram till rättvisa från publik och kritik. Så kommer en dag något i olag med direktionen, de goda rollerna tryta så småning-

om, någon annan skall favoriseras, publiken vill ha ombyte – liksom barnen med sina leksaker – man får fadda biroller, skådespelarkonstens frätsår och dess idkares ruin. Har man då inte den inre, brinnande kallelsen, som eggar och sporrar till framgång, till ära, till hämnd, ja, så fult det låter, *till hämnd* på dem som velat trampa ens konstnärsande i stoftet, då går det bakut med hela människan och då blir man det dåligaste av allt, en dålig aktör. Skomakaren kan få göra dåliga skor, så mycket han lyster, ty ingen tvingas köpa dem, men publiken som betalar på förhand, den hämnas sin förlust genom att hata och förakta de dåliga aktörerna. Och ändå, kanske var den dålige aktören helt enkelt en utmärkt konstnär, som av ödet eller dess målsman direktionen blivit tvingad in i ständiga komparskostymer. Tänk på Hyckert till exempel! Hur många år hölls han inte tillbaka, tills han på en gång förvånade alla som en artist av första rangen. Nej, har man inte mod att *kämpa* sig fram, då bör man aldrig tillhöra teatern. Man talar om våra intriger och kabaler. Är det intrig att en konstnärssjäl vill leva, är det kabal att han vill belysas av rampen och inte av lamporna borta vid fonden? – Nå, hur är det med den inre kallelsen?”

Ett imponerande rollregister hann han ändå avverka under sitt tolvåriga liv i det gamla operahuset. 1837 spelade han i en enaktare av Scribe, *Zoë eller Den lånte älskaren,* mot Jenny Lind. Båda fick beröm, mamsell Lind för livlighet och pikanteri, Hyckert för kyla och obeslutsamhet. Så snart han upptäckte en möjlighet att ge relief och karaktär åt en roll, tycks han ha lyckats, även med s.k. salongsstycken. Han spelar utsvävande yngling mot Högqvist och får beröm för sin vivör, en annan gång, i ett annat obetydligt stycke är han ”en riktigt trevlig och tölpig Isidor”. Helt ”otvungen och livlig” var han i rent komiska roller. Lars Hjortsberg och han excellerade i en proverb av Dorvigny *Man gör så gott man kan* – med att utföra vardera sju olika roller. I *Tvillingbröderna* av Duvert och Lauzanne nöjer sig Hyckert med två roller, de båda bröderna, vilka man

oupphörligt förväxlar –

På något sätt blev han kvar i jonglörfacket, ingen förelade honom mer krävande uppgifter. Kanske verkade det utåt som om han fogade sig, därför att han, enligt Arfvidsson, inte deltog i vare sig intriger eller skvaller eller tvister inom skådespelarkåren och "icke heller gjorde sig till någons eko". Men det finns en stolthet, en tillbakadragenhet som lätt kan förväxlas med anspråkslöshet. Innerst vet han sitt värde som konstnär – det är bara i mörka stunder tvivlet slår upp kring honom. Men även det var han ensam om.

Komikern drabbades periodvis av svåra depressioner. Mot slutet, under det sista året han levde, tycks växlingen mellan upprymdhet och förtvivlan ha skett från dag till dag. Han hetsades mot självmordet. Det dunkla talet om "en smygande inre sjukdom" som förekom här och där i nekrologerna lyckas kanske ge en antydan om kräfta eller annan påtaglig kroppslig och legitim sjukdom. Men skildringar av samtida ger en klar bild av hans läggning.

Hos Frans Hedberg finns i en av skisserna i *Svart på Hvitt* några rader om hur Hyckert på en middag två dagar före sin död var "så glad som om han tänkt få leva tills han blivit hundra år". Nils Arfvidsson konstaterar att "en tidtals återkommande djup melankoli åtminstone under det sista levnadsåret gjorde honom mycket ojämn till lynnet och fallen för förtvivlade beslut. Vid klart friskt väder var han, det erfor jag mer än en gång, munter, jämn och lugn, vid mulen och tung luft blev även han mulen och tung, stundom ända till förtvivlan. I ett sådant ögonblick yttrade han en gång till mig, på min fråga hur han mådde: Förfärligt, jaga mig en kula genom huvudet och titulus gör mig den största tjänst som titulus någonsin kan göra mig. Det var en ful och otrevlig dag. Dagarna förut, som voro utmärkt vackra, hade han varit vid ett förträffligt lynne, berättat glada historier m.m. Denna ojämnhet fortfor hela vintern 1845."

Hans barndomshem måste ha legat i ett av de hus som senare inköptes av grosshandlare Dihlström och som han i sin tur sålde till Stockholms stad 1844. I husförhörslängden för 1822 är den hyckertska familjen försvunnen från sin tidigare bostad och ersatt av familjen Dihlström. Änkefru Sophia Hyckert bodde en tid, i varje fall 1829, i huset Katarina Östra Kyrkogata 20, som då tycks ha varit ett veritabelt änkornas hus, sen långfärdsskepparna lämnat det. Om sonen Henrik bodde där är ovisst. 1840 bor han i varje fall Smala gränd 15. De tre sista åren Nybrohamnen 26.

Om hans mor finns ett uttalande i ett brev, skrivet tre år efter hans död: ”Stackars Sofia, hon är nu för tiden just som en ond ande, som plågar alla och sig själv alldeles värst.” Sonens död måste ha skakat henne, skottet fortfor att eka, kanske mer oväntat, överrumplande för henne än för andra. Hon gnagdes av självförebråelser och slog i sin smärta omkring sig.

Vad var det som gjorde att sjukdomen blev livshotande först då, under genombrottsåret? När de krävande rollerna tilldelades honom och han ”i varje ny sådan visade ett studium in i de minsta detaljer, en finhet och säkerhet i uppfattning, en fulländning i framställningsförmåga, som få skådespelare äga”. Frans Hedberg minns honom helst från några Bulwerpjäser: hans kostliga läspande petitmaitre i *Penningen,* hans vithåriga, darrande, stapplande procentarfigur i *Fregattkaptenen,* hans eleganta, självbehärskade, smått haltande fullblodsskurk i *Natt och morgon* ”voro var för sig mästerliga figurer dem ingen världsberömd skådespelarstorhet skulle kunnat framställa mer sanna, levande och fulländade”. Fredrik Dahlgren tillerkänner honom ”klart förstånd, poetisk uppfattning och en fullständig frihet från manér, varigenom hans framställningar blevo självständiga skapelser av beundransvärd naturlighet och sanning”.

Var det tröttheten efter de elva, visserligen arbetsfyllda, men ändå på stället marscherande åren som plötsligt hann upp honom? År, när han utfört betjäntroller i pjäser där han borde ha

haft huvudrollen, år när han omnämnts som "den unge, begåvade Hyckert", ett faktotum att ta till i kritiska situationer –

När Nils Arfvidsson förlorar sig i superlativer över Hyckerts tadelfria karaktär: han var "den obestridligen ädlaste, finaste, fläckfriaste personlighet vid teatern på sin tid" känns det nästan skönt att höra Birger Schöldströms inlägg i frågan: "Hyckert kunde, för övrigt, vara bitande nog, om det gällde." Och understryker detta konstaterande med ett satiriskt poem, skrivet av Hyckert och riktat till skådespelaren Edoard Stjernström. Han liknar där i första versen Stjernström vid Napoleon, på grund av hans litenhet och tjocklek och fortsätter:

Napoleon sig visste göra stor
igenom bragder, som än undran väcka,
du strävar ock till storheten, min bror,
men du den vill på höga klackar räcka.

Napoleon sig satte på en tron,
han skaffade sig krona, folk och rike,
sen du en klädloge fått för din person
du tror dig vara allraminst hans like.

Napoleon, det är av allvar känt,
var stor i handling, aldrig stor i orden,
men med din storhet är det mer bevänt:
den av din egen mun är skapad vorden.

Hans sorti blev dramatisk, som Mercutio i *Romeo och Julia.* Föreställningen skulle ges som recett för Emilie Högqvist den 10 april 1845, men den dagen var hon sjuk och premiären uppsköts en vecka. I stället ordnades en sista generalrepetition. Arfvidsson berättar: "Jag hade infört vad hittills icke brukats och sedan också avskaffats, att på de sista generalrepetitionerna spela stycket såsom vid representationen. Salongen var tämligen talrikt besatt med konstvänner, som jag gärna lämnade tillträde. Alla hänrycktes av det utomordentliga sätt, varpå Hyc-

kert sade skildringen av *Queen Mab,* den han hemma hos mig förut genomgått, varvid, såsom ofta vid hans roller, våra idéer utbyttes och hans visst icke voro de sämsta. Jag skyndade från teatern, glad och högstämd i anledning av den säkra triumf Mercutio skulle bereda både sig och mig."

Mercutios avsked till livet blev också Hyckerts, orden om såret han tillfogats:

"Ja, det är inte så djupt som en brunn, och inte så brett som en kyrkdörr, men det räcker för sitt ändamål, sök mig i morgon, och ni skall träffa på en gravallvarlig man. Jag är förbi för denna världen –"

Hur "sade" han denna afton monologen om Queen Mab, barnmorskan bland älvorna, hon som natt på natt kuskar

igenom hjärnorna på älskande.
Då drömma de om kärlek. Far kring knäna
på smidig hovman: drömmer strax om bockning.
Kring lagmans fingrar: drömmer strax om sportler.
Kring flickans läppar: strax om kärlek drömmer.
– – –
Än far hon i galopp på hovmans näsa,
då vädrar han i drömmen upp en titel.
Än kittlar hon med borst av tiond'grisen
en prost i näsan då han tar sin lur,
då drömmer han om bättre pastorat.
Än kör hon över nacken på en krigsman,
då drömmer han om kniv på oväns strupe,
om brescher, bakhåll, spanska klingor, klunkar
fem famnar djupa – bäst det är, så hör han
i drömmen trumslag, spritter upp och vaknar,
svär två tre böner till i ångesten
och somnar in igen. Se d e t är Mab –

Under natten, som följde, sköt han sig.

Hans yngre bror, Oscar, tycks ha haft ett borgerligt yrke innan han vid trettioett års ålder antogs som aktör vid Anders Lindebergs scen, Nya teatern vid Lilla Trädgårdsgatan. Den kallades senare Mindre teatern.

Höstsäsongen 1842 startade den storslaget, trettiosex manliga, trettio kvinnliga skådespelare anställdes. Bara en tiondel av dem var professionella, prövade förmågor, resten nybörjare och personer från helt andra yrkeskategorier. Det berättas att en av de professionella skräckslagen betraktade den brokiga skaran och frågade Lindeberg – kaptenen, skriftställaren – om han verkligen menat att alla dessa skulle uppträda.

Det skulle de. Rätten att öppna teatrar och att utöva skådespelaryrket skulle inte omges av monopol, alla som uppriktigt ville spela kunde det säkerligen och skulle få tillfälle till det hos honom. Om ett par av de anställda, f.d. skomakare och ovanligt ståtliga män, skulle han ha yttrat: de kan användas som kungar.

Han hade under ett decennium kämpat för sin teater, ansökt om tillstånd att öppna den, genom tidningsartiklar påpekat att det monopol på offentliga skådespel som Kungliga teatern innehade egentligen var grundlagsvidrigt. Ett påstående som ådrog honom en anklagelse för majestätsbrott. Han dömdes faktiskt till döden. Men domen upphävdes.

Vid premiären, den 1 november, gavs efter prologen Per Henrik Lings femaktsdrama, sorgespelet *Agne*. En representativ publik fyllde salongen, fast svenska akademins sekreterare återsände de fribiljetter han fått, som demonstration mot majestätsförbrytaren. Lindeberg inbjöd också, en gång för alla, de litteratörer och konstnärer som önskade det, att gratis bevista teaterns alla generalrepetitioner.

Efter två år gick han i konkurs och sen den stora personalen skurits ned, uthyrdes teatern till ett bolag som bestod av Lindeberg, orkesteranföraren, maskinisten och aktörerna. Efter skiftande öden och ägare – Torsslow hyrde den under tio år, Edoard Stjernström ägde den under åtta år – inköptes den 1863 av Kungliga teatern. Verksamheten fortsatte, efter ännu ett namnbyte. Som Kungliga Dramatiska Teatern levde majestätsförbrytarens upprorsscen vidare.

Oscar Hyckert hade vid urpremiären en roll i sorgespelet *Agne,* som Tolli, gammal finsk viking. Han blev kvar genom ägarbyten och personalnedskärningar, i varje fall fram till 1854. Därefter anlitades han flitigt som översättare, främst av franska, men också av engelska och tyska pjäser. Han skrev också några egna stycken som uppfördes: *En farlig praktik, Den nya vattenkuren, Ingenting är omöjligt för en blåstrumpa* – samtliga var lustspel med kupletter. I flera av de stycken han översatte förekommer också kupletter, skrivna och infogade i texten av översättaren.

Han nådde aldrig broderns position. I *De tre musketörerna* hade han rollen som Karl I, i Schillers *Kabal och kärlek* spelade han Worm och fick betyget ”ganska lovvärd”. Vådevillen, sånglustspelet, var säkert hans rätta element. J. W. Söderman, anställd vid Mindre teaterns orkester, satte musik till de kupletter han så ivrigt strödde in både i egna och andras komedier.

Han flyttade mycket, först med modern, som efter mannens död sökte sig från Katarina till Storkyrkoförsamlingen, i slutet av tjugotalet hade hon återvänt till trakterna kring Galgberget igen. Oscar gör också på egen hand en utbrytning. Från Götgatan 26, där han bor 1845, flyttar han till Trädgårdsgatan 14, närmare arbetsplatsen. Nästa tillflyktsort blev Smala gränd 7. Från 1854 bodde han i Peter Myndes backe, hus nr 5. Därmed var han återbördad till Söder.

Båda bröderna dog ogifta, barnlösa. Inom järnstaketet, under den vittrande stenen, kom de till ro tillsammans med mo-

dern. Aktörerna inställde sig på Katarina kyrkogård till den sista och ursprungliga rollfördelningen. Här hvilar –

Kastanjerna reser sig intill graven. Om våren tänds blomkandelabrar över den.

Även teatern berördes av händelserna under revolutionsåret 1809. Gustaf IV Adolf hyste inga varmare känslor för den av fadern omhuldade operainstitutionen. Från likgiltighet övergick hans inställning till den i ovilja, sist utpräglat hat. De flesta föreställningar förekom honom omoraliska, sedligt sårande.

Så kom den första varningen i form av ett kungligt brev från Skåne, daterat den 27 september 1806. Det meddelade att kungen för att öka tillgångarna i sin handkassa "i nåder funnit för gott förordna det Stora operan skulle komma att alldeles indragas samt att nu genast anses som upplöst, till följd varav representationerna därstädes instundande höst skulle inställas". Ett halvt år senare kom nästa varning, omigen avsänd från Skå-

ne: kungen hade nu i nåder bestämt att hela operahuset skulle rivas.

Det revs inte, men stod obegagnat, tills det 1808 användes som fältlasarett för "de av lantvärnssjukan drabbade skaror av landets ungdom, vilka gagnlöst och huvudlöst ryckts från sina hem för att, långt innan de mött den fiende som hotade oss, förgås av brist och elände". Deras jämmerrop och dödsrosslingar fyllde foajéerna och salarna.

Karl XIII utfärdade redan i början av sin regering order om att operahuset skulle användas på nytt för sitt egentliga ändamål. Det skulle ges åtminstone tre föreställningar i veckan. På den dramatiska teatern, som då var inrymd i de la Gardieska palatset, Arsenalen, om möjligt, alla dagar i veckan. De bortjagade aktörerna kunde dra in på arenan igen.

Hur mycket intresse Anders Hyckert hyste för teatern framgår inte av riksdagsprotokollen. I ett av sina tal erinrade han om "den ovärdiga och oförståndiga behandlingen av lantvärnet", närmare kom han kanske inte den egentliga operapubliken. Han var fast förankrad vid jorden, varken kyrkans eller teaterns förkunnelser kom böndernas, fosterlandets aktuella svårigheter vid. Fast med kyrkans jordegendomar sysselsatte han sig. Han lyssnade säkert med större intresse till Anders Joachimssons tal i riksdagen den 13 december än han skulle ha lyssnat till en aria, utförd av Jeanette Wässelia. I Joachimssons tongångar kunde han instämma.

Det gällde prästerskapets avlöningssystem, vilket Joachimsson anser vara "den mest förvånande blandning av orimlighet och orättvisa, som egennyttan någonsin tillskapat". Han anser att en präst, för att rätt kunna fylla sin uppgift, inte bör betungas med en bondes arbete och omsorger. "Utan att vilja ingå i någon vidlyftig bevisning av det oriktiga i denna princip, att rikets pastorer och komministrar äga boställen vilkas vård och brukande obehörigt upptar deras tid och därigenom avvända deras håg, omsorg och verksamheter från sådana äm-

nen som tillhöra deras kall – granskom blott med en fördomsfri uppmärksamhet den norm, varefter prästerskapets övriga inkomster bestämmas, och det sätt varpå de uppbäras!

Härvid förekommer först tionden, som är en viss del av den i varje församling blivande årliga skörden. För att riktigt få ut denna rättighet måste pastorerne, var i sitt pastorat, noga känna den skattedragande jordens årliga avkastning, och till erhållande av denna kännedom äro de således nödsakade att själva eller genom ombud vara tillstädes på gärdet vid grödans inbärgning för att hålla kontroll däröver att allting rätteligen tillgår. Vem inser ej det skymfande, anstötliga och förödmjukande i hela denna anstalt?

Huru skall den nödvändiga aktningen, kärleken och förtroendet kunna bibehållas emellan lärare och åhörare, då genom löningssättets orimlighet den förre måste vara väpnad med misstro och vaksamhet för att icke bedragas och de senare strida än mot egennyttans retelser, än mot behovets maning att bedraga? Vad intryck skall den enfaldige hämta av sin lärares undervisning, då han besinnar att Guds ord från predikstolen är så dyrköpt att det ofta måste betalas med det knappa förråd fattigdomen har övrigt för livets bärgning?

Ytterligare förekommer en avgift, under namn av kvick-tionde, som består i en viss andel av alla levande varelser, utom människan, som årligen produceras i pastoratet. Orimligheten härav behöver icke bevisas. Lyckligtvis är den redan för mycket bevist av det uppvaknande förnuftets åtlöje. Änteligen möter oss ett taxeringssätt, som, under forntidens midnatt uppfunnet av den lågaste egennytta, till vanära för religionen, förnuftet och mänskligheten, beklagligen ännu bibehålles.

Om det är ett nödvändigt ont att betala varje fördel under vår vandring genom livet, så borde åtminstone vid målet denna skyldighet upphöra och den sista fördel människan kan åtnjuta erhållas gratis – nämligen religionens tröst åt den döende. En bonde sjuknar – hans sörjande hustru söker bereda ho-

nom den yttersta hugsvalelsen, en häst måste undandragas jordens hävd eller gärning för att på flera mils avstånd efterskicka någon av socknens präster. Han kommer, uppehåller sig några ögonblick för att fullgöra sin plikt vid sotsängen. Mannen dör och strax ljuder i den olyckliga kvinnans öron det förfärliga ordet *likstod*. Denna avgift, förmodar människovännen, som är obehörig till sin grund och ovärdig tillfället varvid den uppbäres, måste åtminstone i sin obetydlighet äga någon sida, från vilken den kan betraktas med överseende. Nej! Man får ej gäckas med hoppet om någon slags rättvisa i detta. En av sterbhusets sex kor är den gärd änkan måste betala till socknens pastor för det hon med flera barn, igenom mannens död, blivit försatt i uselhet och elände.

Sådant är det fastställda sätt varpå religionens lärare skola belönas för sina plikters uppfyllande – – –"

Det var tongångar tiden ännu inte var mogen för, även om de gav genklang hos många. Joachimssons tal föranledde ingen åtgärd, det infördes i protokollet "utan att likväl någon vidare åtgärd i anledning därav för närvarande kunde äga rum". Det skulle gå femtio år innan tiondet avskaffades och hundra innan jordbruket skildes från prästgårdarna och prästen fick en fastställd, kontant lön.

Troligen var det genom kusinen Johan Hyckert, Anders lärde känna sin blivande hustru Gertrud Sundmark, född Nannings. 1809 hade varit ett händelserikt år också för henne. I mars dog hennes man, i september hennes far. I september föddes också hennes tredje barn, en dotter. I grannhusen på Katarina östra kyrkogata – numera Fjällgatan – bodde de två änkorna, båda dubbelt drabbade av dödsfallen. Den unga hade mist sin man och sin far, den äldre sin man och sin bror.

Cornelius Nannings var vid sin död femtioett år, Jan Sundmark var fyrtiofyra. Båda var kofferdikaptener, långfärdsseglare. Elisabeth Sundmark, som var Nannings andra hustru, lämnades ensam med ett barn, en dotter på sju år, medan Gertrud hade tre: en son på fem år, en dotter på två och så den lilla nyfödda.

Familjerna Hyckert och Sundmark kände varann, Gertrud och den unga fru Hyckert var vänner sen ungdomen. Som ogift hade Sophia Henrietta Österman stått fadder både åt Nannings senfödda dotter och åt Sundmarks förstfödde son. Sundmark hade för övrigt mot inteckning i de Hyckertska fastigheterna vid Glasbruks- och Stadsträdgårdsgatorna lånat konglig secreteraren fyratusen riksdaler. De umgicks säkert flitigt. Vägen från huset vid Ruthens trappor, där Hyckerts bodde, till de Nanningska husen på Östra Kyrkogatan var inte lång.

Så fanns, redan före Anders Hyckerts entré på scenen, band av både vänskaplig och ekonomisk art mellan familjerna. Hur eller när de först träffades – flickan från Föhr och bonden från Älvkarleby – vet ingen. Men den 28 mars 1811 gifte de sig.

Flickan från Föhr

Ön, som hon kom ifrån, låg platt som ett lock över havet. Klimatet var milt, jorden fruktbar. Närmaste ögranne i norr var Sylt, i sydväst Amrum.

Om klimatet var milt, hälsobringande – så att sanatorier, barnsjukhus, kurhus och bad senare kom att förläggas till ön – så hotades den som så många andra idylliska platser av naturkatastrofer. Det kom stormfloder, som vräkte bort kyrkor och hus, boskap och människor. Till och med de döda kom seglande i kistorna ur sina gravar. Det kunde gå sekler mellan de förödande stormarna, men ibland bara decennier.

Präster och furstar tolkade gärna naturkatastroferna som uttryck för Guds straffdom över det ogudaktiga, stolta och egen-

sinniga folket. Åska, storm, jordbävningar – ofta började anloppet med en sydvästlig storm som sen svängde över till nordväst. Det finns en skildring av ett oväder, som 1634 drabbade Nordstadt, en grannö till Föhr. Den målar det nästan elegiska landskap som drabbas: ”Solen steg blodröd i sydost, bakom Eiderstadt, beskådade än en gång det sköna, fruktbara inlandet med sina gröna ängar och vallande herdar, sina betande hjordar och signade åkrar, sina kyrkor och kvarnar, sina byar och kringspridda bondgårdar – innan den liksom gråtande dolde sig bakom de tjocka molnen som för resten av dagen tog överhand. – Än en gång kallade klockorna de troende till gudstjänst – det var söndag. Än en gång samlades skarorna i kyrkan och uppstämde en lovsång till Herren medan åskan började rulla över deras huvuden och regnet falla i strömmar. Än en gång gick familjerna efter gudstjänsten var och en till sitt, samlades kring härden och de dukade borden, fridfullt och lugnt som alla söndagar, utan att ana att det var deras – och öns – sista.”

Klockan nio på kvällen bröt havet igenom skyddsvallarna. Bara en timme senare fanns inte Nordstrand mer. Sextusen människor och femtiotusen kreatur drunknade, hus och kvarnar förintades. Bara kyrktornen stack här och var upp ”som gravvårdar över slagfältet”.

Omkring år 1790 bröt Cornelius Nannings med sin tyskfödda hustru Dorothea Görges och sin fyraåriga dotter Gertrud upp från sin hemö Föhr och bosatte sig i Stockholm. Hans yngre bror Naëmen följde honom. Vad som drev dem till uppbrottet är ovisst, i varje fall var det inte stormfloderna, så småningom konstruerades också motståndskraftiga vallar. Men vid mantalsskrivningen 1790 bodde den då trettiotvåårige Cornelius Nannings med tjugoåttaårig hustru i ”kvarteret Mäster Mikael invid Katarina kyrka”. Vid nästa bevarade mantalsskrivning, från år 1800, har de dragit sig längre ut mot Galgberget och vattnet. De bodde i kvarteret Justitia, husnummer

143, vid Katarina östra kyrkogata.

Dorothea Görges var tyska och tillhörde den tyska församlingen. Innehavaren av apoteket Svanen i Stockholm var på den tiden David Friedrich Görges. Han kom från Wismar. Om det fanns någon släktskap emellan dem är ovisst, möjligen kan han ha varit hennes farbror. Bröderna Nannings var friser, och danskar. År 1864 avskildes Föhr med Schleswig-Holstein till Tyskland.

Den ursprunglige nordfrisen är till temperamentet allvarlig, nästan dyster, blir sällan uppspelt, men händer det nån gång har han lätt för att slå över, påstår Hippolyt Haas i sin bok *Deutsche Nordseeküste*. Han är dessutom nästan pinsamt renlig och mycket stolt över de egendomar han och hans förfäder lyckats erövra från havet. Hans kärlek till hemön är stark, hur långt han än avlägsnar sig från den, hur stort hans välstånd än blir i de främmande länder där han kanske slår sig ned – så lever drömmen om att efter kringirrandet på haven få återvända till frisisk jord och dö där i frid.

Om Cornelius Nannings var en tämligen välbärgad man redan när han kom – så inte minskades tillgångarna i Sverige. Han ägde redan efter tio år i Stockholm fem hus, tre vid Östra Kyrkogatan och två vid Östra kvarngränd, nuvarande Stigbergsgatan. Hans hustru såg inte mycket till honom under de åren. Under hela nittiotalet gjorde han täta resor till Italien, Spanien, Frankrike, Portugal med sitt skepp på 180 läster, *Sveriges Riksdag*.

Familjen Nannings anlände till Stockholm ungefär samma år som Bellman gav ut *Fredmans epistlar*. *Det* hade knappast medverkat till deras beslut, större betydelse kunde då freden med Danmark ha haft, den som slöts 1789.

”Oböjligheten och det styvnackade draget hos friserna är en följd av deras mer än tvåtusenåriga kamp på och med havet –” Från 1795 för också Naëmen sitt eget skepp, *Prosperitas*. Det är mindre än *Sveriges Riksdag* och gör i allmänhet kortare resor, till Riga, Celle, Plymouth – nån gång sträcker han ut, mot Marseille. Hans besättning uppgår till ungefär tio man. Han har en ung, svensk hustru, Maria Peterson, som väntar honom på land. 1796 föder hon honom en dotter, Dorothea, och två år senare en son som de döper till Johan Cornelius.

Sveriges Riksdag seglar med en besättning på sjutton man. Utom kaptenen själv en styrman, åtta matroser, fyra jungmän, timmerman, båtsman, kock. 1797 hette styrmannen Elias Granfeldt. En av matroserna var från Öregrund, en från Forsmark och jungmannen Claes Petter Mineur kom från vallonbruket, Lövsta. Som ”capitänvakt” tjänstgör vid en resa till London Olof Bladin från Bladåker i Uppland. Överhuvudtaget rekryteras besättningarna till stor del av roslagsbor, gotlänningar förekommer också och folk från Åbo, Gamlakarleby. Ett namn som dyker upp på båda båtarna är Johan Fredrik Öman. Styrman Öman bor också långt senare, sen kaptenerna lagt upp, i ett av änkan Nannings hus.

Lönerna till besättningen varierade, tolv riksdaler i månaden var ungefär maximilönen som utbetalades till manskapet. Det förekom ovanligt få rymningar, dödsfall och bråk vid de Nanningska båtarna. Naëmen blev av med en jungman i London och två matroser i Ostende. Ingen tycks ha rymt från Cornelius, men en matros dog under en hemresa från Livorno. Vid sekelskiftet tycks han ha bytt till en mindre båt, *Neutraliteten*. Men styrmannen heter Granfeldt, som han hette under flera resor med Riksdagen.

Var Cornelius en visionär? Säkert inte. Även om han var van att se ut över vattenvidder och stjärnvidder, förutspå växlingar i väderleken, storm – han var vid sidan av sjömansskapet också köpman. Vilka varor han inhandlade i Alicante, Torre-

molinos, Cagliarie, Bordeaux, Lissabon, Livorno förmäler inte skeppslistorna. Han måste ha talat de tre närliggande språken spanska, italienska, franska eller någon sorts konglomerat av dem, tyska hade han väl till skänks från barndomen i det dansk-tysk-frisiska hemlandet.

Kaptenen på *Sveriges Riksdag* anade nog inte, medan han gungade eller gled fram över Atlanten och Medelhavet, hur nära lierad hans dotter en gång skulle bli med den institution, vars flagg han på sätt och vis förde.

Med vilka och på vilket språk talade hustrun under de främlingskapets år hon väl ändå måste ha genomlevt, medan mannen var ute på långfärder? Hon hade sin dotter. Dorothea Görges ansikte kan bara sökas i dotterns. *Det* vänds villigt mot betraktaren.

Hade Gertrud en lycklig barndom och första ungdom tillsammans med modern? Hon skulle senare, gentemot alltför nitiska uppfostrare, alltid ta barnets parti, framhålla vikten av glädje, lek, omväxling.

Gertrud gick i skolan. Kanske var det hos mademoiselle Malmberg som undervisade flickor i sin våning på Högbergsgatan. Hon medförde i varje fall egen stol till undervisningen. Den stolen finns fortfarande, efter ett kretslopp genom Uppland och Dalarna, i Stockholm, i ett sydligare kvarter än Mäster Mikael och Justitia. Stolen fick historien om Gertruds skolgång att leva, mödrar upprepade den genom generationerna.

Hemmet på Östra kyrkogatan var ovanligt välförsett med linne. Kanske en följd av kaptenens handelsförbindelser i förening med hans ”nästan pinsamma” krav på renlighet. Lakan av olika kvalitéer: fina lärftslakan och grövre lärftslakan, blångarnslakan, örngott och handdukar, allt i flera dussintal. Det

flödade av dukar, trave på trave i linneskåpet, massor av servetter, dels hemvävda dels av fransk damast och dräll. Tre par nätteldukssgardiner och tre par grövre hängde för fönstren, tre finare rullgardiner av randig lärft fälldes om kvällen för fönstren med kattunsgardinerna. Tre äldre, rutiga var utplacerade i de andra rummen.

En pendyl tickade i rummet med de tre fönstren ut mot gatan. Kanske var den placerad över en liten fruntimmersbyrå av mahogny med målad stenskiva. En stor spegel, ett sybord vid fönstret, ett spelbord, båda av mahogny, ett tebord av alrot, rader av stolar, klädda med avtagbara kattunsöverdrag fullbordade kanske möbleringen i det stora sällskapsrummet. I ett annat rum fanns fyra fällbord av furu, ett par dragkistor av furu med skåp upptill, tio stolar klädda med randig lärft.

Sängkammaren var inredd med sparlakanssäng, en kanapé att vila på om dagen, ett tebord av furu, en valnötsbyrå, en björkkommod. Gertrud sov i en liten soffa, som föräldrarna på fjäderbolstrar. Det fanns ett sidentäcke, kanske mest till prydnad. Man sov under dubbla eller små filtar, de förra tilltagna för sparlakanssängen.

I köket fanns två köksskåp, en fållbänk, en stol och en brödlår av furu. Köksgeråd var det gott om: kastruller, kittlar och trefotspannor, stekgrytor och pannor, åtskilliga lösa trefötter, kaffekvarn och kaffebrännare. Man lagade maten på öppen härd. Men inne i våningen fanns kakelugnar. Ljusstakar av tenn, malm, mässing och bleck var utplacerade i de olika rummen. Lyktor fanns också för kvällsvandringar till uthusen på gården och för längre vandringar.

Kaptenens kvinnor hade det nog ombonat och bra medan han brottades med stormarna. Till en början hade man en piga, senare två. När kaptenen var hemma och det dukades till fest kunde Dorothea välja mellan ostindiskt porslin och engelskt, mellan bestick av silver eller pläter. Familjens sydligare ursprung röjdes i uppsättningen av glas. Det existerade allt som

allt två brännvinsglas i huset, medan vinglasen var desto fler. Förmodligen var han bland annat också en stor vinimportör.

Dorothea hann uppleva flytten från Mäster Mikael till Justitia. Utsikten här var vidare än i kvarteret kring kyrkan, även om avståndet till staden blev längre. Om hon nu hade behov av utsikt mot de vattenmarker hennes man och svåger brukade. Skeppen låg för ankar på Strömmen.

Frös hon i Stockholm? Ännu i november kunde rosorna blomma på Föhr, smaken av frukter som mognade i solen därnere låg kvar på hennes läppar. Men också på Föhr var hon en främling – Cornelius var troligen på resa när hon dog. Dödsfallet anmäldes till Katarina församling av Tyska församlingen, inte, som annars brukades, av någon anhörig. Prästen som förde dödsboken antecknade varken ålder eller dödsorsak. Främlingskapet accentuerades också här. Hon begravdes på Tyska kyrkogården.

Dödsfallen hade en benägenhet att uppträda parvis i den Nanningska familjen. Dorothea dog i början av november år 1800. Månaden därpå, den 7 december, drunknade Naëmen Nannings "på Stockholms ström". Hon var vid sin död trettioåtta år och Naëmen hade fyllt trettiotvå.

I slutet av maj nästa år, 1801, gifter Cornelius Nannings om sig med "dygdädla jungfrun" Christina Elisabeth Sundmark. Hon är ungefär jämnårig med honom, fyrtio år, men får ändå i november 1802 en dotter som döps till Carolina. Gertrud har därmed en halvsyster, sexton år yngre än hon själv. Men Gertrud gifter sig ungefär samtidigt med morbrodern till sin halvsyster och blir svägerska med sin styvmor. Brudgummen är vid bröllopet trettioåtta år, tjugotvå år äldre än bruden.

Det yngre paret bosätter sig i grannhuset på Östra Kyrko-

gatan nr 141. Övriga hyresgäster i huset är vid den tiden änkefru Wessman, fabrikör Römer och mademoisellerna Åberg. I samma hus som Cornelius och Elisabeth bor coopvardie kaptenerna Schröder och Bartels.

Abraham Sundmark har fört briggen *Christina Elisabeth,* uppkallad efter systern. Kanske har han vid giftermålet sitt egentliga sjömansliv bakom sig, under nittiotalet gör han täta resor, men verkar ha lagt upp ungefär från giftermålet. En hel del måste han ha skördat på haven. Vid sidan av skeppsbroadeln var nog dessa Söders kofferdikaptener småbrukare på världshaven. De försörjde sig genom sitt arbete, det de vunnit hade de betalat med sitt slit. Sundmark slog sig inte till ro, även om han själv slutade segla. Han ägnade sig troligen åt köpmanssidan av yrket.

Det förekom mer rymningar och bråk på hans båt än på Nannings. En kock rymmer på hemvägen efter en resa till Alicante. En långfärd till Amerika 1796 blev dramatisk. Skeppslistan berättar: "Besättningen erkände att den styrman från Västervik, som medföljde båten förskaffat dem kredit på näringsställen, som haft den följd att en och annan blivit bysatt och skeppsarbetet således försummats, även som styrman varit oskickelig att rätt driva skeppsarbetet. Även förklarade de att de rymde icke haft någon känd orsak till sin rymning." Kocken hade rymt i Amerika, en matros i Gibraltar och styrmannen lämnades kvar i New York.

Sundmarks hem blev väl litet modernare inrett än Nannings, med soffor, taburetter och småbord. De låg inte heller i sparlakanssäng, utan i en gustaviansk liggsoffa. Mycket av bohaget var hemfört från hans resor. Mahognyn dominerade bland träslagen. En pendyl tickade också i deras våning, de hade alrotsbord och speglar, en skrivbyrå av ek och flera mindre byråar. Tre små mahognybord, där de tolv spelljusstakarna av mässing placerades ut, när det var gäster i huset och herrarna samlades till kortspel om kvällen.

Gertrud borde den tiden, som nygift, ha varit tämligen kortklippt, burit enkla, raka klänningar, empirestilen höll ju i sig en tid. En bård av hennes vitbroderade balklänning finns bevarad – som dopklänning. Den brister snart bara nån ser på den. Om hon använde den före eller under de båda äktenskapen vet ingen. Förmodligen blev den hennes enda, den räckte nog under de kortvariga perioder hennes kvinnoliv tillät henne dansa.

Svärsonen tycks ha gått varmare klädd än svärfadern. I sin yrkesutövning hade Sundmark vargskinnspäls, medan Nannings inte sträckte sig längre än till en gammal sjörock. Utom pälsen hade svärsonen stövlar och nankingtröja. Han ägde sex nattmössor av linne medan svärfadern hade tre.

Men Cambridgehalsdukar, underskjortor och överskjortor, svarta silkesstrumpor, frackar, västar och ”castorhattar” excellerade båda i. De hade knäbyxor, blå och bruna klädeskappor. Sundmark var så modern att han mot slutet av sitt liv uppträdde i pantalonger, men Nannings blev kvar vid det gamla kortbyxmodet. Den förre hade elva västar, medan den senare hade fem.

När Cornelius första barnbarn, Abraham, föddes var hans egen dotter bara två år. Gränserna mellan generationerna var flytande, skrivna i vatten. De skulle fortfara att flyta. När de båda barnen, Abraham och Carolina, lekte tillsammans tänkte ingen på att det var moster och systerson som ömsom klöste, ömsom stödde varandra.

Östra Kyrkogatan sträckte sig från Ersta i öster till Katarina kyrkas östra portal. Husen som kantade gatan var mest envånings- och tvåvånings trähus, ett och annat högre, rappat eller av sten stack upp mellan dem. Lyktor var med jämna mellanrum fastgjorda vid husen. Mot Stadsgården och norr stupade berget, åt Stigbergsgatan och söder steg det i avsatser. Trappor förband de olika nivåerna med varandra. Trädgårdar var anlagda på avsatserna i berget.

Stockholm låg utbrett till beskådan från berget. Man kunde bevaka inte bara båtarna som kom eller for eller låg skockade på Strömmen. Slott, kyrktorn, broar, kastell och palats – träd som brann om hösten och träd som en morgon spänt upp majparasoller kunde kontrolleras från vindskupor och lusthus. Sjöfolket som skockades på berget hade nära till Stadsgården och hamnen, några hade egna, privata trappor, de för allmänheten tillgängliga, Ruthens och Sista styverns trappor förmedlade annars gångtrafiken.

Bröderna Elias och Johan Fredrik Martins Stockholm är ungefär den stad bröderna Nannings anlände till. De upplevde den utan omvägen över konsten. De satt säkert då och då på serveringen Stockholms vapen vid Mosebacke, mitt inne i den berömda målningen *Stockholm från Mosebacke*.

Gångvägen från innerstaden upp mot Katarinatrakten var Stora Glasbruksgatan som ledde från Slussen mot Stadsträdgårdsgatan, nuvarande Nytorgsgatan. Östra Kyrkogatan hette ursprungligen Galgbergsgatan. Stadens galge var under 1500–1600-talen rest på Stigberget. Kvarterets namn, Justitia, kom sig av att rättvisans gudinna grasserat där. Galgen flyttades när Stigberget börjat bebyggas, till ensligare trakter kring Skanstull. Men det stycke av Östra Kyrkogatan, som ligger på kyrksidan av Katarinavägen, behåller eller har fått tillbaka åtminstone en reminiscens av sitt ursprungliga namn; Mäster Mikaels gata till minne av en berömd bödel som en gång bodde där.

Där gatan mynnade i kyrkan drog vattnet sig undan, träden

och de omgivande husen begränsade synranden. Den dag det var dags för den slutliga färden blev åkturen inte så lång för dem som bodde i kvarteret Justitia. Grinden i fonden av gatan slogs bara upp för dem.

Ett sjökort skulle bli mitt arv från någon av dem, en vackert stucken "Pass Charta öfver Cattegatt", utgiven av Johan Nordenankar 1787. Den upptäcktes nästan av en slump bland mitt övriga pappersarv. Den låg vikt nära tvåhundra år, och så omsorgsfullt pressade veck fortfar att buckla sig även inom glas och ram. Fanns kartan ombord på *Sveriges Riksdag*, kanske seglade Cornelius hit efter den, Jyllandskusten uppför? Skagens udde sticker ut som en fågelnäbb i det sifferspäckade havet. Fyrar markerar leden vid Anholt och Kullen. En annan sorts sjömärken tycks resa sig på Läsö och Hven. Strax efter Landskrona var det dags att veckla upp ett annat sjökort, över Östersjön.

På sina resor mot Södern angjorde han säkert flera gånger någon av hamnarna på Föhr, besökte vänner och släktingar, trampade den fosterjord, som inte höjde sig mera från havsytan än skeppet. Högsta punkten på ön var den tretton meter höga Sülwert vid Wistum.

Efter att i ett sekel ha tillhört Tyskland verkade Wyk, staden på ön, omkring 1970 fortfarande dansk. Danska namn stod över butikerna, hela Wyk gav ett intryck av dansk småstad. Vackra 1700-talshus fanns kvar bland nyare. De gamla husen behöll privilegiet att låta sina yttertrappor börja på trottoaren. Till några ledde dubbeltrappor. Fönsterblecken satt i mjukt välvda bågar ett stycke ovanför fönstren.

Den frisiska kvinnodräkten var dyrbar i anskaffning, rikt dekorerad med silver. Mössan, kjolen, livet är svarta, vid sär-

skilt högtidliga tillfällen bärs en sorts överkjol av vitt, tunt, spetsprytt eller broderat tyg. Mössan liknar mer en spansk mantilla än någon av våra svenska hättor eller strutar. Hela dräkten skiljer sig markant från våra ulliga, färgsprakande nationaldräkter.

Växte han upp i ett av dessa hus, som i hans ungdom måste ha varit tämligen nybyggda? Havet kunde om nätterna, under den varma årstiden, bölja lika mörkt och varmt som tyget i den frisiska kvinnodräkten. Månen bekostade silvret till den.

Gertruds oval i familjealbumet står inte tom. Men alla porträtten är av naturliga skäl från hennes ålderdom. Av breven hon efterlämnat daterar sig det första från hennes sextionde år. Hon har värme, temperament. Hon var säkert inte mindre temperamentsfull under ungdomsåren.

Hennes kvinnoliv började tidigt och slutade sent. Som den bortvända Fredrika skulle hon föda, barn efter barn, tills antalet var uppe i tio. De tre Sundmarkska barnen blev kvar hos henne: Abraham, Gertrud, Jeanette. I det andra äktenskapet stannade bara den förstfödde och den sist anlända.

Jan Sundmark dog i nervfeber, i hamn, i sin egen säng. Varken Nordsjön eller Atlanten tog briggen *Christina Elisabeth*. Upplevde hon ändå den andre mannens jordbundna gärning som en trygghet, en försäkran mot ensamhet, ovisshet –

Det Sundmarkska dödsboets tillgångar uppgick till 14 000 riksdaler. I ett magasin i Stadsgårdshamnen fanns ett parti årsgammalt, insaltat fläsk, som värderades till 200, ett kaffeparti sprang upp till 2 395 riksdaler. De Nanningska tillgångarna uppgick inte till hälften av Sundmarks, de låg till stor del i husen han ägde. De var efter brandförsäkringsvärdet taxerade i en skala från 100 rdr till 2 500.

Gertrud behöll troligen sin våning i det hus där hon var delägare. Där slog familjen sig ned under riksdagssejourerna.

Att från det lilla, av husets väggar begränsade området i Stockholm anlända till Ytterboda med sina nästan obegränsade utrymmen, sin stab av tjänstefolk, sin husdjursbesättning måste ha ställt nya och i början nästan skrämmande krav på henne. Visserligen var hennes arbete, hennes överinseende begränsat till hemmet, till tvättstuga, bagarstuga, vävkammare, men till hemmets domäner hörde köksträdgården, fruktträdgården, blomsterrabatterna. De hade haft ett litet trädgårdshörn också i Stockholm, nån gång hade Sundmark ägt en häst. I ett uthus på gården stod en gammal schäs med kälkunderrede, en skrinda. En sele hängde på väggen, där fanns trädgårdsredskap. Men den trädgård hon haft att vårda i sluttningen mot Östra Kvarngränd fyllde inte stort mera än ärtsängen på Ytterboda.

Hushållet måste vid hennes ankomst ha bestått av minst tjugo personer, som krävde sina tre rejäla måltider per dag. Hon behövde inte själv släpa vattnet från älven till de omättliga diskbaljorna, hon behövde inte gå i ladugården, men trådarna till det inre spelet överlämnades i hennes hand. Det borde fungera på det sätt som mannen sen ungkarlstiden var van vid, men samtidigt också på hennes personliga sätt. Han måste ju uppleva att en ny epok randats. Han *började* ett liv vid fyrtio, ett samliv.

En del av sitt bohag medförde hon väl från Stockholm. Brudparet kom säkert med barnen sjövägen till Gävle, från Gävle var det bara någon mils landsvägsresa till Älvkarleby. Överfarten med färjan var sista etappen. Våren på Ytterboda väntade dem.

Det förefaller som om en del av den Nanningska kolonin följt

henne en tid, i förskingringen. Dorothea, Naëmens dotter, var hos henne i fyra år, fram till 1815. Styvmodern med dottern Carolina bodde där också en längre tid. Tjänstefolket hade utökats på den kvinnliga sidan, med demoiselle och barnflicka.

För ungkarlen Anders Hyckert måste övergången till äktenskapet ha känts lika överväldigande som uppbrottet från stads- till lantlivet för henne. Han vaknade till ett brus av kjolar som ibland nästan överröstade vattenfallets dån.

Det skulle dröja innan Gertrud kände rottrådarna lossna från Stockholm, innan Ytterboda och trakten omkring det blev medelpunkten i hennes liv. I början måste hon ha skyggat för skogsensamheten. Enformigheten, händelselösheten, avståndet till grannar fortfor hon att klaga över ännu på ålderdomen.

Skogen skilde dem från kyrkbyn i söder, älven drog gränsen åt väster. Älven befann sig, när den passerade Ytterboda, i slutskedet av trettiomilaloppet. Överfarten var inte alla gånger riskfri. Det tog någon kilometer innan vattenmassorna lugnade sig efter fallens våldsamheter. Vid storm förstärktes upproret. Älvkarleby kyrkby klövs av älven i två: Västanå och Östanå. Det Tottieska bruket, Älvkarleö, omslöts istället av den. Det låg några kilometer ovanför fallen. Det var en halvmil från Ytterboda till kyrkbyn och därifrån ytterligare en halvmil till Älvkarleö.

Den ordinarie färjan, som före brobygget förmedlade landsvägstrafiken mellan Uppsala och Gävle, höll sig på längre avstånd från fallen än bron. Ändå kantrade den ett par gånger och flera personer omkom. Resenärer som Olov Rudbeck d.y. och Linné såg i den Karons:

"En grym och sölig kar med brinnande ögons lius
samt grått och torfwugt skägg, en kofft på axeln knuten,
sielf gammal, vakar här, och på sin båt half ruten
för folcket med en bork förbi stort vattenbrus."

När H. C. Andersen 1849 kom förbi på sin sommarresa var Karonepoken över. Från den höga bron kunde han lugnt betrakta "de störtande vågorna". Men dansken ger upp, hans ord förmår ändå inte återge skådespelet: "Målaren kan icke på duken giva den sant levande bilden av ett vattenfall, rörelsen kommer alltid att saknas. Huru skall man kunna beskriva den med ord, huru uttala denna majestätiska storhet, färgskönhet och pilsnabba fart –"

Desto flera ord slösar han på Älvkarleö bruk. Med herrgårdsmiljön är han förtrogen. Han möter här "en långt rikare natur än han anade att det kunde finnas häruppe. Vägen är behaglig, här växer eken stark och frodig med stolt lövkrona."

Och han stannar till inför arbetet och arbetsfolket innan han förlorar sig i parkgrönskan och herrgårdsgemaken. "Vi kommo dit, där var ett liv och en rörelse: Kvarnhjulen gingo, grova bjälkar genomsågades, järnet smiddes på städet, allt genom vattnets kraft. Arbetarnas bostäder bilda en hel stad, det är en lång gata med rödmålade trähus under pittoreska ekar och björkar. Grönskan syntes så sammetslen, och uppe på herrgården, vilken reser sig som ett litet slott framför trädgården, fanns det i rum och salar allt vad engelsmannen kallar komfort.

Trädgården var själv en förtrollning, här voro bokar planterade och trivdes. Den starka nordanvinden hade jämnt avrundat kastanjealléns kronor, så att träden tycktes hava varit under trädgårdsmästarens sax, i växthuset hängde guldgula oranger, de präktiga, sydländska blomstren hade i dag fått upp fönsterna till hälften, så att den konstgjorda värmen mötte den friska solvärmen i nordens sommar."

Anders Hyckert hade tillbringat många perioder och år av

sitt liv på Älvkarleö. Det var nog naturligt att han tog till liknelser mellan samhället och den åldriga eken. Han hade haft tillfällen att noggrant lära känna den. Men så eteriska väsen som de andersenska såg han nog aldrig under träden, inte ens under den varmaste sommar: "Här är ett landskap för näckens strängalek och älvornas danser. Här bör i fullmånens glans dryaden förtälja sagor, näcken fatta guldharpan och tro, att han kan bli salig, åtminstone en enda sådan natt."

Barnen Sundmark – Abraham, Gertrud, Jeanette – var, när de anlände till Ytterboda, sju, fyra, resp. två år gamla. Året därefter, 1812, föddes deras halvbror, Carl Johan. Faddrar kom från Gävle, från Falun och Stockholm. Hyckertska släkten representerades av Maria Catharina Bergöö från Falun, en systerdotter till Anders.

Allén, som från landsvägen leder ned mot Ytterboda, är smal, lång. När man står i början av den skymtar huset i fonden, som i ett kikarsikte. Träden var tämligen nyplanterade då, när gästerna kom farande till barndopet. Till höger om den ligger uthusbyggnader av olika slag, det äldsta av dem går nästan i vågor, det fanns säkert redan på Hyckerts tid. Till vänster om allén finns en fruktträdgård. Knotiga träd, middagssolen framkallar en stämning av sydländsk siesta. Här fanns vidsträckta marker att erövra för barnfötter.

Och om det var han, Anders Hyckert, som planterat åtminstone vissa delar av allén, så nog var han en trädälskare! Närmast huset vakar några väldiga askar, sen följer – inte en enhetlig lind-, lönn- eller almallé – utan, som om det gällt att inför en katastrof rädda ett träd av varje sort som kunde tänkas överleva i Uppland: björk, alm, lönn, ek, lind i led efter varandra. Mellan huset och älven, litet till höger om trädgården,

reste sig också en trädklunga, skyddande, skuggande.

När Anders och Gertrud, tolv år senare, 1824, lät döpa dottern Lovisa Josefina, var faddrarnas antal färre och kom inte långväga ifrån. De hade utvalts bland prästerskapet i Älvkarleby. Bittra erfarenheter hade drabbat dem under de mellanliggande åren. 1815 föddes en liten son, Bror Edvard, 1817 ”ett sjukt barn, nöddöpt av barnmorskan och snart därefter dött”. Fem barn föddes under loppet av tio år – bara för att mer eller mindre omedelbart lämna dem igen.

Barn skulle ändå växa upp här, ur tre generationer. De döda barnens namn skulle överflyttas till livskraftigare. Så döpte Carl Johan Hyckert i sinom tid en av sina tre söner till Bror Edvard. På det sättet fick han ändå leva och leka och höra sitt namn ropas under träden på Ytterboda.

Anders Hyckert och Pehr Forssberger hann, trots att ingen av dem blev särskilt gammal, uppleva fem regenter: Adolf Fredrik, Gustaf III, Gustaf IV Adolf, Karl XIII och Karl XIV Johan. De hann uppleva envåldets fall med Gustaf IV Adolf och de hann välkomna den förste bernadotten, var och en inom sitt ämbetes ram. Prästen gjorde det med ett tal han höll med anledning av Karl XIII:s död 5/2 1818. Efter de beklagande fraserna kommer: ”Har den allsmäktige svårliga bedrövat oss, så förgätom ej hans nådiga tillsägelse och löften. Ära vare Gud! vi vete, han bedrövar väl, men han förbarmar sig igen, efter sin stora mildhet. Vår Konungastol har Herren redan befästat med en högst värdig Tronföljare.”

Prästens tal var det helt traditionella, det som väntades av honom och som det var han ämbetsplikt att hålla. Bondens välkomnande av majestätet var det rakt motsatta, det som absolut inte väntades av honom, och det ägde rum på ett mycket ti-

digare stadium än prästens. När dåvarande kronprinsen vid en mottagning riktade sina nådiga frågor till honom svarade Anders Hyckert på perfekt och flytande franska. Kungen blev så överraskad, så förtjust över denna porlande källa av fransk kultur som sprang upp ur själva folkdjupet att han senare tilldelade bondens styvson, Abraham Sundmark, frikadettplats vid Karlberg.

Sten Carlson påpekar också att Anders Hyckert, som först anslutit sig till den danske Kristian Augusts tronföljdskandidatur, året därefter uppsöktes av den från Frankrike återvände "kungamakaren" C. O. Mörner. Denne fick Hyckert att sammankalla några av bondeståndets ledamöter, som senare visade sig positiva till valet av marskalk Bernadotte. "Säkert", betonar Carlson, "är att Hyckert i fortsättningen alltid framträdde som en livlig beundrare av Karl Johan."

Säkert är också att hans förstfödde bar kungens namn, även om han aldrig kallades eller omtalades annat än som Calle. Och hans dotter kronprinsessan Josefinas, fast det förkortades och förfranskades till Sefine.

Säkert var det välkomna avbrott i lantlivet för henne de tider hon fick återvända till Stockholm, och bo där på nytt i sitt gamla hem, med man och med barn. Och fest och glans stod det kring berättelserna från riksdagsåren, d.v.s. festen och glansen ökade med åren och generationerna som återgav den. Kring den historia jag minns och som bara hade passerat *ett* mellanskikt från källan stod inget annat skimmer än löjets. När talmansparet begav sig till bjudningar och representationer, så pass officiella att de krävde en ankomst i vagn, klättrade alltid Greta, en husjungfru som följt med dem från Älvkarleby, upp på vagnen bakom dem. Där stod hon till gatpojkarnas stora

förnöjelse, sparkade och hytte åt dem. Så särdeles värdigt anlände de väl inte alltid till målet.

Anders Hyckert fick med åren allt fler förtroendeuppdrag. Han blev utnämnd till fullmäktig i Riksgäldskontoret, senare till fullmäktig i Riksbanken. Han utsågs som deputerad till Karl XIV:s kröning i Norge. År 1823 var han talman och det var då han blev föremål för den norske bruksägaren Jacob Aalls intresse. Han hade anlänt som deputerad till kronprinsparets förmälning i Stockholm. I brev hem till hustrun skildrar han den mödosamma färden från första dagen till så gott som den sista.

Den 6 juni avlägger några medlemmar av deputationen ett besök i bondeståndets möteslokal på rådhuset och intrycket av detta är övervägande gott. De mottogs med den största artighet. "Talemanden og alle medlemmerne stode op, da vi treene ind i Salen, og der blev anviist os en Plads til at sidde. Salen var just ikke meget pyntelig og Forhandlingerne gik ikke saa ordentlig for sig, som i det norske Storthing. Imidlertid syntes det mig, at her var det Fortrin at ubetydelige Sager og Sager, som ingen Vanskelighed medførte, meget hurtigen expederedes, medens de vigtigere Sager bleve drøftede med Alvor og Langsomhed. Det forekom mig ogsaa at være et Fortrin ved denne Forhandling, at Talemanden (hos os Præsidenten) ingen Deel tager i Debatterne; men blot styrede Forhandlingens Gang. Da vi gik stod Forsamlingen igjen op og hilsede os, og man forsikrede os at vi vilde være velkomne, saa ofte vi vilde være tilstæde ved Forsamlinger. Denne Gunstbevisning er saa meget større, som den kun tilstaaes ellers kun nogle Faa af Riksdagsmændenes Committentere."

Men från söndagen den 6 augusti är intrycket ett annat:

"Søndag Middag var Deputationen til Gjæst hos Bondestandens præsident, Hyckert, der selv er Bondemand, skjønt han en gang har studeret. Gjæstebudet holdtes uden for Byen paa et offentligt Sted, som kaldtes Hotel Francois, og da Vogne er u-

hyre dyre og sjælden at faae i denne Stad saa gik vi til Baads, enskjønt i Regn og ont Veir. Dette var ret et Sviregilde, og det krænkede Oxholm, mig og nogle flere af Deputationens afholdende Medlemmer, at vi Norske skulde i festlige Sammenkomsthed behandles og beværtes saa, som om Umaadelighed i Drikke hos os skulde være Dagens Tone. Som bekjendt nyde de Svenske megen Mad i Selskab og liden Viin, og naar denne Regel forandredes maatte det være for de Norskes Skyld. Det bleve saaledes mange lystige Brødre i dette Selskab, men til Lykke havde Bacchi Gaver virket lige meget paa begge Brødrefolk. Selv Geistligheden i dette Selskab, hvoraf der var flere Bisper, foragtede ikke Druesaften og jeg har overhodet, tilligemed flere, gjort den Bemærkning, at disse Herrers Væsen og Adfærd i Almindelighed i Selskab er mere frivolt, end man finder det sædvanligen i Norge. At gjøre Alting med, og ikke at udmærke sig ved nogen særsindet Tilbageholdenhed synes at være saa meget denne Stands regel, at den er nær ved at gaae over til en anden, mindre tilgivelig Yderlighed – – – Da Caffeen var drukket blev atter frembaaren en Bolle Cardinal, og under Skaal og Skraal faldt nye Bacchi Offere. Med mine betaagede Landsmænd reiste jeg hjem i Taage og Regn og var ret glad ved at stige i Land, før vi kom til Byen, og gjøre en Promenade, der forkortede Touren. Dog maa jeg derhos tilstaae at kun Faa af Deputationens Medlemmer bare Spor af Dagens Besværligheder."

Att det samma kväll var stor bal med supé i rikssalen på slottet förökade bara hans besvärligheter. De gäster som inte bar uniform måste nämligen "møde i Strømper og Skoe". Och att få en vagn i detta regnväder var så gott som omöjligt, "da hvert Hjul var engageret til denne store fête".

Men Jacob Aall fick under sin Sverigevistelse erfara att sedvänjorna hos adelns och prästerskapets representanter var desamma som hos bondeståndets. I sina brev hem till hustrun beklagar han sig ideligen över "disse modbydelige gilder", där

samvaron nästan enbart går ut på att äta och dricka, knappast att konversera och lära känna sina bordsgrannar. Hans uppräkning av rätterna i en dåtida festmåltid är också avskräckande. Stek följer på stek, dessert på dessert, när man tror det hela avslutat bärs vilt och kalkon in på borden, kakor, geléer, glass, sylt följer efter den krämkaka eller pudding man betraktat som dessert –

När dagen för giftermålet mellan kronprins Oscar och Josephine av Leuchtenberg slutligen är inne, beger han sig bland övriga norska deputerade till Storkyrkan och placeras bland adeln i koret. Mitt emot dem var präst-, bonde- och borgarstånden placerade. Men oförskämda adelsmän visade bort en del norrmän från de platser de blivit anvisade och skymde förövrigt av bästa förmåga sikten för dem. Stor trängsel och förvirring rådde överallt. Det var mer på teatern än som i kyrkan. Inte ens drottning Désirée uppförde sig som hon borde, hon visade inte den andakt Aall ansåg att dagens högtidlighet krävde. Däremot föll han till föga för den sextonåriga kronprinsessans oskuld och charm. Hon lyssnade, allvarlig och gripen, till ärkebiskopens tal. Hon bar en krona av myrten, översållad med diamanter.

Avslutningen av högtidligheten blev inte bättre än upptakten till den. Norrmännen lyckades, trots anhopningen ”af Pøbel af den gemeneste Slags” ta sig fram genom gatorna och uppför slottstrapporna. De nådde till sist det gemak där det dukats åt dem i största enkelhet och ”en fuld Tjener ravede ud og ind og berettede os at han intet kunde faae til vores Beværtning”. Så småningom kom det något ”helt tarveligt” på bordet, bland annat hönsfrikassé. ”Du kan begribe at denne skjødesløse Behandling ikke bidrog til at opmuntre Deputationens allerede tilforn misfornøjede Medlemmer, og jeg tillstaaer Dig at jeg behøvede min hele Taalmodighed for ikke at udbryde i Klager over denne uventede Ringagtelse. Siden trøstedes vi med, at det ikke var gaaet andre Gjæster stort bedre, end ikke vores

Formand, som dog sad ved det fornemste Bord."

Äntligen fick Jacob Aall vid den kungliga taffeln tillfälle att klaga av rakt motsatt anledning än tidigare. Han gick hungrig från bröllopsmåltiden – och längtar mer än nånsin till sin "kjæreste Lovise".

Från riksdagstiden finns inga brev i min ägo, i pappersväg bara ett av talmannens visitkort eller kanske ett placeringskort – i styv kartong, oglättat, strävt. Vem skulle de också ha korresponderat med? Barnen hade de med sig, de var omgivna av släkt och vänner. De depescher som avsändes gällde väl skötseln av gården.

Jag har en silvermedalj, slagen till minne av förmälningen 1823. Fursteparets sköna profiler avbildas på ena sidan, himmelsglobens norra del på den andra. Solguden i strålsken åker över kräftans tecken i zodiaken – bröllopet stod ju i juni. Från samma år härleder sig ett sigillavtryck, förmodligen kungligt. På baksidan av det står antecknat: "Upsala Län, Norunda och Örbyhus Härader f.o. vice Talmannen Anders Jansson Hyckert i Ytterboda, 1823."

Många av de festligheter Jacob Aall så ingående beskriver måste väl talmannen och ibland också talmannens hustru ha bevistat. Kanske balen på slottet, den tidigare berörda regnvädersvkällen: "Med vilken pensel ska jag måla för dig, min älskade hustru, den väldiga prakt som utbredde sig framför mig och nästan bländade mig vid inträdandet i rikssalen? Föreställ dig en sal, ungefär lika stor som riddarsalen på Christianborgs slott, och så hög att de översta marmorbysterna förminskades på grund av avståndet till dem, och så denna sal upplyst av ungefär sjuttio ljuskronor, den ena mer glittrande än den andra, dessutom av stora träkandelabrar med flera armar, som

uppbar vaxljus. Vid väggarna var dessutom fästade kanske tretusen vaxljus –" Hela den stora salen vimlade av människor, den ena elegantare än den andra, och en större samling pärlor och diamanter har väl aldrig förut skådats i Norden. "När man såg upp mot taket så låg där en dimma över hela församlingen, av ljusens utdunstningar och av balgästernas andedräkt."

Kanske var de med vid den galaföreställning som gavs på Operan den 23 juni. *Här* är den oftast missförnöjde Aall äntligen hänryckt och lycklig, han måste erkänna "att detta var den största operaupplevelse jag någonsin haft". Man gav operan Titus med musik av Mozart och mest låg han tillbakalutad i fåtöljen i logen, slöt ögonen för att bara ge musiken "tillträde till min hänryckta själ". Men då och då måste han ha sett upp och konstaterat att "själva operahuset är större än teatern i Köpenhamn, i alla hänseenden är det också vackrare och smakfullare. Här är fem rader loger och en stor parkett. Illuminationen var förträfflig, en stor krona med många ljus var upphängd i mitten av salen men även på sidorna fanns stora och moderna ljuskronor och mellan logerna lampetter med vaxljus." I skenet av dessa ser han ut över "det hav av diamanter, stjärnor och präktiga dräkter som rörde sig på parketten under mina ögon". Aktörernas och aktrisernas spel var förträffligt. Före operan uppfördes en allegorisk prolog "där den vanliga åsikten om Sveriges förbindelse med Norge var den förhärskande. Man glömde minsann inte den lycksalighet den stackars Nora upplever i sin förbindelse med Svea –" Men inte ens *den* lilla taggen trängde in i hans sinne den kvällen. Det var den enda kväll under hela Sverigevistelsen han inte önskade sig hem, till sina kära på Næs. Det enda han önskade var att ha *dem* där, för att dela hans njutning. Ges Titus en gång till medan han är kvar, så måste han gå –

Gertrud hade inga diamanter. Hennes vigselring var bred, platt, omvirad av tunna guldlänkar. I mitten en platta med en blå emaljblomma. Hon hade örhängen av guld. Anders Hyc-

kert hatade enligt flera vittnesmål lyx och överdådighet och ”gick i strid för enklare vanor och sparsammare levnadssätt”. Han ville stoppa införseln av utländska överflödsvaror. Kaffelagret kapten Sundmark efterlämnade tillhörde kanske i efterträdarens ögon den kategorin.

Mer och mer framträdde det samhällsekonomiska intresset i hans memorial och inlagor, t.ex. om skatteläggningen, om jordbruksräntan, underhåll till hov- och stallstaten, räntegivares och räntetagares rättigheter och skyldigheter. Han vände sig mot skråväsendet inklusive borgerskapets handelsrättigheter och föreslog också ett reglemente för judiska nationens medlemmar, motiverat av ekonomiska skäl. 1823 kom så en inlaga om Laxfisket i Dalälven.

Älvkarleby socken har en lax i sitt vapen. Laxfisket hade sen urminnes tider varit en brännande stridsfråga mellan kronan, kyrkan och folket. Den började nån gång på 1100-talet och rör sig sen i turer genom århundradena, kunga- och biskopslängderna. Det var en fråga av format som berörde inte bara Älvkarlebyborna, utan folket utmed stränderna älvfåran uppåt, genom Uppland, Gästrikland, Västmanland, Dalarna –

I en skrivelse, utfärdad av påven Lucius III, daterad Verona den 5 november 1185, upptas bland Uppsala kyrkas egendomar fiskena i Elwkarleby. Kronan och kyrkan kämpade med skrivelser, ”allmogen” grep då och då in handgripligen, med yxor och knölpåkar. Det hade varit underligt om inte den bygdens son Anders Hyckert så småningom blev, skulle ha sagt sitt ord också i laxfrågan.

Under det tolfte året av deras äktenskap och under riksdagsåret 1823–24 blev deras dotter, min farmor, till. Sefine föddes på Ytterboda, men var egentligen Stockholmsflicka. Deras glädje

att få behålla henne måste ha varit stor.

Hon var bara två år när fadern en augustidag gick bort i sin "oangivna" sjukdom. Gertrud var änka för andra gången, vid fyrtio år. Deras son skulle snart fylla fjorton.

Sen den dagen slöt Abraham Sundmark upp vid Gertruds sida, mer som en vän och kamrat än som en son. Det var heller inte så många år emellan dem. Han var tjugotvå, fänrik vid Upplands regemente och tycks, som styvfadern önskat för militärer i fredstid, även ha utbildat sig till lantmätare.

Gårdens liv fortsätter. En hel del har hon lärt sig som lantbrukarhustru. År 1830 mantalsskrivs hon i Stockholm, i det hus som hon äger tillsammans med halvsystern. Hennes styvmor och svägerska Elisabeth Nannings har dött. Kanske vistas hon i Stockholm några vintermånader för att upplösa både barndomshemmet och sitt eget. I mantalslängden är noterat att hon "bor och uppges vara skattskriven vid Ytterboda i Älvkarleby socken och Uppsala län".

De båda äldre döttrarna är gifta, den ena i Gävle med sysslomannen vid Storkyrkan Olof Arborén, den andra med bruksinspektor Eric Horner på Harnäs bruk. Den sexåriga Sefine har hon med sig. Carolina Nannings ska snart också gifta sig, med sin förmyndare, livmedikus Carl Fredrik Sjöbeck.

Kanske samlade sig Gertrud under dessa månader inför det nya kapitlet i sitt liv och satte punkt för det gamla. Flickan från Föhr tog avsked av ett liv – och började ett annat.

De nio breven från modern som Sefine spart, skulle jag vilja indela i Söderforssviten från 1847–48 och Uppsalasviten från 1865–66. Däremellan kommer, 1852, ett enstaka brev från Abraham Sundmarks bröllop på Frötuna.

Hennes penna skyndar fram över papperet, litet yvig i sväng-

arna. Hon tar bara ut dem vidare, ju äldre hon blir. Sefine vistas sen början av sommaren några mil längre uppåt älven, vid Söderfors. Som hjälp i huset hos bruksförvaltare Forssenius. Det som från början varit en anställning över sommaren är nu på väg att förlängas, men Sefine lägger avgörandet i moderns hand.

Gertruds tid som ensamregent på Ytterboda är över. Carl bor på gården med hustru och barn. Men de delar inte hushåll med modern. Den unga familjen lever sitt liv, medan Gertrud lever sitt. Och hennes äldsta dotter Gertrud Horner på Harnäs har just blivit änka. Den Thea hon talar om är den tio år yngre kusinen Dorothea Nannings, Naëmens dotter, från Stockholm.

Ytterboda d. 24 aug. 1847.

Min snälla, beskedliga Sefine!

Tack, min Sefine, för ditt brev med det rika innehållet av förtroende och barnslig tillgivenhet! Du har därigenom förskaffat mig en fröjd som aldrig kan beskrivas, blott kännas och värderas av en mor. Jag har visst tyckt det skulle bliva roligt att du skulle komma hem, men jag har ofta tänkt på hur olikt du skulle få här, mot vad du nu blivit van vid, som du vet är här aldrig något muntert. Därför må du nu gärna antaga vad som blivit dig erbjudet, att jag många gånger skall sakna dig är naturligt, men ett intet mot den glädje jag njuter utav att veta dig förtjänt av ett sådant förtroende.

Gud belöne dig därföre, så som jag det önskar och jag hoppas att så skär redlig vandel har alltid sitt goda med sig, om det ej alltid erkännes, så är ändå samvetet så gott, och det är ett gott stöd i både med- och motgång.

Då du intet har något emot att vara borta, och nu fått ett sådant fördelaktigt anbud som hedrar dig, så tycker både jag och Calle att det vore illa att ej antaga det, helst som det är så många fördelar vid Söderfors, här saknas nästan allt vad som är att lära där och dessutom är du där omgiven av goda och

glada människor, jag tyckte att de allesammans voro så välvilliga och mycken trevnad hos Egnells. Jag har visst tyckt att det skulle bli roligt att du skulle komma hem, men jag har ofta tänkt på huru olika du skulle få här emot vad du blivit van vid. Därföre må du gärna antaga vad som blivit dig erbjudet, att jag många gånger skall sakna dig, det är naturligt, men det är ett intet mot den glädje jag njuter utav att veta dig förtjänt ett sådant förtroende av fru Forssenius.

Gud give dig nu en god hälsa och förmåga att gå igenom vad du blivit ålagd. Så skall min fröjd bliva så stor, så stor, då vi någon gång få omfamna varandra. Var ej bekymrad över mig – jag är nu frisk och om det behövs åderlåtning, så finnas här två à tre soldater som skära upp åder braf.

Du kunde ju låta bli att fästa dig längre än ett år, om du finner dig väl, så går det ju an att ånyo komma överens. Hälsa mycket till fru Forssenius, jag tackar henne för det förtroende hon visar dig och anförtror henne din vård.

Att du och de dina äro mycket välkomna är utan all fråga, ännu tål det något innan de stora stickelbären bliva mogna, men vid mediet av nästa vecka, då äro de vita som bäst. Laga då att ni kan komma, de första dagarna av september, dröj ej längre, för som du vet så äro de flyplockade, men annars se de just braf nog stora ut i år.

Jag hade väl ett och annat slarv att skriva om, men jag spar med det tills vi råkas. Du är visst i behov av varjehanda varma saker till vintern, även det få vi rådgöra om då du kommer hem.

Thea Nannings är hos mig, hon kom hit i söndags i sällskap med Harnäsarna och jungfru Sandin. Din namnsdag firades, en ovanligt vacker georgin slog ut den dagen. Thea gav den namn av Josephine. Men stackars Thea är åter ofärdig. Då vi kom till Harnäs mycket varma, dito trötta, så talade Thea vid jungfru Sandin och det befanns att en led var i oordning på den s.k. friska sidan, leden sitter åter i sitt läge, men for ur ofta.

I lördags skulle det försökas om hon tålde vid att åka, de foro omkring bron, besåg Erics grav, Gertrud skall ha varit mycket rörd och oförmärkt lagt en lövkoja på hans grav, och då de kom hit var Thea åter i olag, måste dragas och ligga stilla. I söndags var jungfru Sandin och såg efter Thea, då var det braf, men nu fruktar jag att det är i olag igen, för Thea ser så matt och klen ut. Hon hälsar dig så mycket och önskar dig så mycket gott och lycka till ditt företag.

Du ber att jag ej skulle bliva ledsen över vad du hade att skriva, av mitt brev ser du att det är tvärtom. Gud give att du bara finner dig så nöjd, som jag tror att det är dig till nytta, framtiden må bliva huru som helst, Gud har väl utsett något även för dig, och nu farväl! Gud vare med dig i alla dina företag, vårda din hälsa! Du kommer troligen att nu vara mera i farten än förr. Hälsa alla och välkommen hem till din vän, din

mamma

Bruksförvaltare Gustaf Adolf Forssenius regeringstid inföll åren 1821–67. Han tycks ha varit något av envåldshärskare. Eftersom brukspatronen och ägaren, P. A. Tamm bodde på ett annat av sina bruk, Österby, fick Forssenius redan vid ankomsten till bruket, som tjugoåring, överta ansvaret för bruksdriften. Då och då grep han, åtminstone i början av sin bana, till "storviten", en piska av tjockt läder och lät den dansa över uppstudsiga arbetare.

Fru Forssenius hade *sina* domäner att administrera. Vågade förvaltaren domdera också där? Han omgavs i hemmet av idel kvinnor: utom hustrun tre döttrar, ett stort antal pigor och oftast en demoiselle. Förvaltarfamiljen bodde i en av de stora flyglarna vid herrgården. De hade ju representationsplikt mot brukets gäster och skyldighet att ta emot brukspatronen när han

då och då anlände till herrgården.

Brukspatron Per Adolf Tamm tillhörde de adelsmän som i protest mot det kungliga enväldet avsade sig adelskapet vid riksdagen i Norrköping 1800. Han berövades sin officersfullmakt och avskedades från sitt regemente. I ilska och förtvivlan red han till Söderfors. "Utanför herrgården stupade hästen av överansträngning och med ett pistolskott skilde Tamm sig från sin tjänstehäst och därmed från det sista band, som höll honom vid krigsmakten."

Två temperamentsfulla herrar stod i ledningen för Söderfors.

Året därpå, i september, är det den sextiotvååriga modern som efter en del preludier utber sig råd och avgörande av den tjugofyraåriga dottern. D.v.s. avgörandet har väl redan skett! Den reskamrat, Augusta, det talas om, är Gertrud Horners trettonåriga dotter.

Bästa Sefine!
Nu är det mycket länge sedan jag skrev till dig, och lika länge sedan jag fick brev från dig, men jag har fått hälsningar från dig dels genom patron på Ön, genom Hedberg och inspektor Forssenius, alla ha sagt att du mådde braf. Patron Östberg var hit och då sade han att som du varit glad de stunder han såg dig inne och däremellan såg dig gå och bestyra, så tog han för avgjort att du var fullkomligt vid hälsa. Han bjöd mig så artigt till Ön, dit jag ock for, där såg jag något av Neptuni' skägg och utstyrsel. Fru Lejonmark var mycket vänlig och snäll, också hade hon allt för snälla barn, hon beklagade fru Forssenius och eder alla för allt det bråk deras stora familjemöte förorsakat.

Nu är Rudbeck rest, efter att ha avmätt Bo- och Gällerösjöarna, jämte mossarne, och i tisdags var det syn på Abrahams

arbete och nu är en murare här och smetar nytt murbruk på väggarna och en kakelugnsmakare kommer väl snart hit, så nu är här både trångt och stökigt och *dito tråkigt,* alla övre rummen äro under lagning och Abraham bor nere uti förmaket. Han är nu till Harnäs på en stund, för att kunna besvara brev som väntades med posten. Gertrud skall hava trenne herrar utom de vanliga, men vilka de äro vet jag intet.

I dag fjorton dagar sedan kyrktogs Emma, [Carls hustru], och då for jag med henne till kyrkan och stod på gången bredvid henne, då hon kyrktogs. På eftermiddagen var Gertrud bjuden till henne, men hon sade sig intet kunna komma över färjan, hennes knä vill intet bliva bättre.

Nu må du tro att Calle lagt sig till med ett betydligt antal kor, han har i höst köpt tretton kor och en slaktoxe, han har även skaffat mig en liten oxe till slakt.

Abraham som just återkom från Harnäs, medhade ditt så mycket välkomna brev. Tack för det du så snällt beskrivit det herrliga mötet tillika med den lysande tillställningen. Stackars min Sefine, vad du måtte ha sprungit och trampat upp och ned sedan du var hemma på besök, men då mödan är förbi, så kan det vara roligt nog att gå igenom alltsamman i tankarna. Det var en stor Neptun, men just sådan bör han vara, då jag var vid Ön, var han så artig emot mig att jag just höll på att bliva förlägen, men jag besvarade det så gott jag kunde och det var allt så braf. Men hade *jag* fått skicka blommor till Söderfors, nog skulle de ha blivit vackrare än de som kommo från Ön.

Jag hade just intet så mycket bestyr vid syn, så jag tog hit madam Dahl på en dag, så att jag slapp att stå och koka. Kronfogden var mycket glad, till och med rolig, med honom tar jag mig braf ut. Tunell var även här och han hälsade till dig, han börjar se gammal ut.

Jag har intet kunnat få veta när Anders skall fara till Söderfors, det begärda skrinet är i ordning, men det är en möjlighet att det intet kan få rum på kärran, för det lät på Calle som

Anders skulle fara på samma kärra som säckarna. Men det må nu bliva, huru det vill, var du trygg, skrinet skall nog komma till dig ändå.

Om jag ändå nu hade mod och krafter att stå emot en stor frestelse, men Gud nås så visst, det har jag intet, ehuru jag nog finner att det passade bättre att ej antaga ett tillbud till ett för mig stort nöje, *men dyrt,* skriv snart och säg mig vad du tycker. Händelsen är den att Abraham sagt att han nu ville jag skall fara till Stockholm i denna månad för att få komma ut litet och efter han nu kan erbjuda mig det nöjet, Gertrud och han lärer ha avgjort det så igår. Augusta skall nu in till Stockholm och jag skulle då fara med henne, men Abraham skulle bekosta min resa. Nog skulle det vara roligt att ännu en gång få återse Stockholm och vänner och bekanta, bara det intet varit så kostsamt, och efter Abraham är hemma så kunde jag nog vara ifrån 10–12 dagar. Ännu är det ej bestämt och jag ser kanhända att förståndet segrar, men Gud vet hur det går med det, låt mig veta med det allra första huru du tycker, och om du vill hava något från Stockholm. Omkring mediet av september skulle det väl bli resa av, men Augusta skall ha litet kläder i ordning.

Tack för besväret med smöret, pengar därtill skall du få med nästa brev. Abraham hälsar dig mycket, hälsa alla och framför alla herr Runer, som bryr sig om att komma ihåg en så gammal gumma som

din vän, din mamma

P.S. Nu är potatisen även här angripen av potatispesten, likaså vid Harnäs, likväl ännu obetydligt.

Ön, som det talas om, är Älvkarleö bruk. Det hade 1845 sålts till P. A. Tamm. Hans systerson, Carl Östberg, ursprungligen grosshandlare och stockholmare, residerade där. Det "herrliga mötet" som förorsakat så mycket spring och bestyr inom den Forsseniuska staben, var ett släktmöte inom den Tammska klanen, anordnat för att hylla den snart sjuttiofemårige Per Adolf.

Man hade låtit bygga ett lusthus vid Tammsfors, ett ställe dit brukspatronen då och då brukade dra sig tillbaka för att vila från bruksbestyren. Han fördes till platsen av inspektor Forssenius, släktingarna hade gömt sig i en riskoja i närheten. Medan Tamm och inspektoren stegade mot stranden uppsteg en skepnad ur vågorna, "omhöljd av nate" och höll det versifierade hyllningstalet "Från Dahlelfs Necken till Petter Adolf Tamm". Näckens roll utfördes av systersonen, patron Östberg på Älvkarleö.

Det är ju med sakkunskap sjökaptensdottern uttalar sig om Neptun, hur hans skapnad bör vara.

I början av oktober är hon tillbaka från sin Stockholmsresa och hon sänder dottern en första beskrivning av den.

Min Snälla Sefine!
I fredags återkom jag från min Stockholmsresa. Calle kom dit tisdagsmiddagen och torsdags morgon återvände vi båda, så att jag fick fara hem utan att hava det allra ringaste besvär. Jag stannade kvar på fartyget, till Calle hann få hästar, då han körde ned vagnen och då begav vi oss genast på väg hem.

Alla hälsade så innerligen till dig. Prostinnan Schervin grät och sade att du visst är en guds ängel, som så snart skaffade henne hälsningar från fru Forssenius. Hon hälsar ånyo till Eder båda, hon är så innerligen vänlig och artig, men hon trivs intet så alldeles braf med sin omgivning och Sofia plågar väl ihjäl henne. Stackars Sofia, hon är nu för tiden just som en ond ande, som plågar alla och sig själv alldeles värst.

Då vi, som jag hoppas, snart få råkas, så spar jag med att så noga beskriva mitt vistande i Stockholm. Jag bodde hos Thea, Augusta likaså. Alla middagar utom tvenne var jag hos Sjö-

becks, tvenne gånger på Spektaklet och såg, kanske rättare hörde Trollflöjten, en mycket grann opera och vacker musik, samt Bröderne, och en slarvpjäs som blev mycket rolig, av Jolin, som hade huvudrollen.

En afton var jag till Tivoli, det var ett för mig alldeles nytt nöje och för en gång ganska behagligt, den som där vill taga del uti alla de nöjen som bjuds är oupphörligt sysselsatt från kl 6 e.m. till klockan 10. Musiken är hänförande, i synnerhet *Slaget vid Lützen*. Ack, det var det vackraste jag ännu har hört! Under det att Gustaf Adolfs psalm spelades, så var det så tyst att man skulle kunnat tro det ingen av de mellan tre- och fyratusen människor, som de sade voro på stället, knappast andades. Ack, det var så högtidligt, under tiden brann namnet uti mörk eld, men efter bataljens slut så ändrade det med bengalisk eld och syntes som de allra klaraste briljanter och som det var årsdagen efter kröningen, så begärdes folksången, som också gavs. Det var en herrlig afton, jag skall aldrig glömma den. Augusta for på järnbanan och gungade och seglade i båt, hon hade mycket roligt. Nu är hon väl hos fru Arvidson och får nog braf, men Gertrud saknar henne mer än jag kunde tro henne om.

Ett par handskar har jag köpt åt dig och en ting till, om du bara är belåten med vad jag har att giva dig, så skulle det vara så roligt och jag har köpt åt mig en grå, vattrad sidenhatt, en schal, bra nog vacker, Dupine-knivar och tvenne djupa glasfat att lägga upp sylt uti.

Hälsa så mycket till fru Forssenius att så framt du själv vill, du visst mycket gärna får tillbringa några veckor hos henne i sommar, nu däremot önskar jag att du är hemma och intet är borta längre än till de sista dagarna av denna månad. Låt mig veta huru det låter, om du får skjuts, annars skall jag låta hämta dig, men låt mig veta dagen i tid, för jag vet intet om jag kan få hästar vid gården.

Abraham for ej till Långholmen, men är ändå intet hemma nu, men kommer åter i nästa vecka. Ännu är murarne kvar,

här ser fasligt illa ut överallt, Gud låte oss hinna skrapa utav allt ler och bruk som sitter på allting, innan Du kommer hem, det blir varken målat eller tapetserat i höst, först till våren, då skall det väl bliva någorlunda i ordning.

Pigorna har varit mycket braf, medan jag har varit borta och för det de har haft så mycket stök för Abrahams skuld, så har han anmodat mig att å hans vägnar giva dem tio rdr var-dera till månadspengar. Jag skall i dag skriva tacksägelsebrev på flera håll, nu får du endast ett brev till ifrån mig, som blir svar på det du skriver. Låt mig veta om skjutsen, nu får väl min Sefine hälsa alla, alla så mycket ifrån din vän, din

mamma

Prostinnan som inte trivs med sin omgivning är en syster till Johan Fredrik Hyckert, änka efter prosten Schervin i Skultu-na. Hon bor tydligen hos sin svägerska Sofia. Det är nog sonen i huset, Oskar Hyckert, som ser till att gästerna från landet kommer ut på spektakel.

Det Tivoli de besöker måste vara det Tivoli som – efter mönster från Köpenhamn – sommaren 1848 öppnats vid Norr-tullsgatan. Där gavs både konserter och bjöds på vanliga tivoli-nöjen.

Och nu är det dags för det slutliga välkomstbrevet.

Min snälla Sefine!
Detta är nu det sista brev du får ifrån mig, medan vi äro skilda från varandra, och det blir kärt, för vi får ju snart med Guds hjälp råkas om några dagar, jag vill nu endast tacka dig för ditt brev och be dig vara välkommen hem, med tillönskan att du måtte finna dig så väl hemma, som jag det önskade dig och att

du ej alltför mycket måtte komma att sakna den glada omgivning du nu har haft under den tid du varit borta, för här är som du vet, intet muntert, utan sig så lika som det har varit.

Då du nu går din avskedsrond, så hälsa så mycket ifrån mig till alla, som jag är känd av, och till alla hos Forssenius, glöm ej lilla Hanna.

Jag tror att vi aldrig kommer i ordning efter murarkladden, nu luktar det av väggarna, ehuru jag eldar och har spjäll och dörrar öppna.

Om du nu bara fick uppehållsväder då du far hem, annars blir det för ledsamt. Om söndag far Abraham bort på några dagar, han hälsar dig och jag ber dig vara så innerligen välkommen till din vän

din mamma

Trots Gertruds klagan över händelselösheten på Ytterboda, är de närmast följande åren, 1848–52, laddade med förändringar, förälskelser och förlovningar. Bruksinspektoren som efterträtt Eric Horner på Harnäs hette Ambrosius Forssberger. Han kom redan 1842 som bokhållare till bruket, från Börstil. Harnäs låg, om man begagnade fågel- eller färjevägen, bara på några kilometers avstånd från Ytterboda. Sen Sefine återvänt från Söderfors tycks de på allvar ha upptäckt varann. I augusti 1850 gifte sig prästens son och bondens dotter. Två år därefter föddes deras dotter, Elisabet.

Abraham Sundmark, som 1850 avancerat till major, tycks ändå långa tider ha vistats på Ytterboda. Med dessa täta och långa besök blev det slut när han i sitt fyrtiåttonde år gifte sig med Carolina de Geer på Frötuna. Den 8 juli 1852 stod bröllopet, bara modern bevistade det. Sefine sände – som ställföreträdare för sig och syskonen – lax från Älvkarleby.

Gertrud uppehåller sig, i brevet hon skriver från Vårdsätra utanför Uppsala, mer vid *den* än vid bruden eller bröllopsakten.

Min snälla Sefine!
Tack så mycket för ditt brev, jag fick det i bröllopsgården av brudgummen. H. J. Tottie medhade gravlaxen, som åts, prisades och alla påstodo att den var utmärkt väl anrättad. Friherrinnan bad mig framföra hennes stora tacksamhet för all den stora omsorg du haft vid nedläggningen av såväl den färska som gravlaxen. Hon sade att hon varit orolig för den i anseende till den förfärliga värmen, och hon hade genast gått till köket för att både se och höra vad den kokfru, som var antagen för bröllopet skulle tycka om den och hon har blivit så förvånad då hon öppnade lådan, först att finna den så omsorgsfullt nerlagd och sedan, att den var alldeles hård och så ren att hon aldrig hanterat bättre lax, det var ju braf roligt? Du må tro att de också åt, så att jag förvånades, att förnämt folk äta så mycket det förvånar mig.

Bröllopet var rart, det vill jag tala om då vi råkas, jag vill bara nämna att de hade styrt ut rummen med blommor just bra nog lika som du hade utstyrt rummen till ditt bröllop. Friherrinnan var så rar, att ingen kunde vara eller kan vara mer vänlig, artig och förekommande, hon var lika mot alla. Som värdinna kan ingen överträffa henne, alla hennes barn se så sanna och hjärtligt goda ut. Det är knappast möjligt att säga vilken man tycker bäst om, i mitt tycke är baron Manne rarast.

Friherrinnan Lovén och grevinnan Wirsén äro måhända de skönaste fruntimmer man kan få se, förenat med så mycket behag och godhet. Jag var tillsammans med dem i något över tvenne dagar och fann mig väl därav och ändå var jag så lycklig att få fara därifrån. Nu längtar jag hem, att få råka dig och din lilla Elisabet, ävensom till eder alla – jag vill gärna fara i nästa vecka, men vet ej om det kan bli utav. Om så blir skriver

jag några ord om tisdag och bönfaller då om hjälp av vår snälle Forssberger, att komma från båten. Tänk om du och lilla Elisabet fore ut på lång resa till Gävle, det skulle bliva kronan på all herrlighet.

Hälsa nu så innerligen till din gode man och din lika snälla Elisabet ifrån din vän, din

mamma

I Carl Wilhelm Böttigers *Självbiografiska anteckningar* finns under rubriken En ny värld en ingående skildring av Carolina de Geers barndomshem och familj. Han anlände till Frötuna, som ligger någon mil norr om Uppsala, i september 1825. ”Jag blev emottagen” skriver han, med stor vänlighet och blev anvisad ett vackert hörnrum en trappa upp. En krans av söta barn omgav de älskvärda föräldrarna, vilkas vackra utseende, ännu ungt och blomstrande, hade gått i arv till deras sju ättlingar. Av de två sönerna bars den yngste ännu på armen, den äldre åttaåringen och fideikommissarien med friska kinder och öppna frimodiga ögon var den som av mig skulle undervisas. Av de fem döttrarna hade de två äldsta en närsynt guvernant, som redan första dagen inskickade till mig ett stort glas med bläckiga gåspennor, vilka längtat efter min ankomst att bli formerade.”

Han beskriver barnens sysselsättningar, de anställdas arbete. Han såg ”överallt ordning och flit. Mellan underhavande och herrskap rådde det bästa förstånd och även till dem sträckte sig det band av kärlek, som likt en blomsterkedja sammanslingrade föräldrar och barn. Det hela var en leende, idyllisk tavla av huslig sällhet och lantlig flit, infattad i ramen av en vacker natur, som nu höstligt döende smyckade sin förgängelse med de vackraste färger.”

Malla Montgomery-Silfverstolpe, som umgicks flitigt med familjen de Geer på Frötuna, målar i sina *Memoarer* samma tavla av ”huslig sällhet”. Hon for i mars 1823 ”på gott släd-

före till det lyckliga, älskvärda paret Emanuel de Geer och Carolina Didron på Frötuna och hem därifrån i klart månsken". Hon tillbringar en annan gång "en rolig afton hos det goda, trevliga paret Emanuel de Geer och Carolina Didron – musik och sång. För första gången såg jag där den unge läraren Böttiger, som jag hört så mycket talas om, ett själfullt, vackert ansikte." Hennes hänförelse når ibland extatiska höjder: "Aftonen hos de Geers – ett så gott och trevligt hem! Den älskvärda Carolina Didron! Ack, huru långt är jag från denna himmelska renhet!" Friherrinnan liknar i kretsen av sina sju barn "ett helgon omgivet av änglar".

För informatorn, den själfulle Böttiger, betydde den fleråriga vistelsen på Frötuna verkligen inträdet i en ny värld, det framhåller Paul Fröberg i sin Böttigerbiografi *Smärtans och kärlekens kavaljer*. "Sin skoltid hade Böttiger huvudsakligen tillbringat i en småborgerlig och delvis rustik miljö, inom vilken det strävsamma arbetet gav föga tid över till andliga idrotter. – I denna omgivning av förfinat sällskapsliv och kultur, av religiös värme och romantisk själfullhet fick Böttigers spirande diktarbegåvning sin rätta jordmån."

Biblioteket på Frötuna var välförsett med god litteratur i alla språk, utom det tyska, konstaterade Böttiger på ett tidigt stadium. Musikaliska soaréer anordnades ofta, Emanuel de Geer både sjöng och spelade fiol, ett par av döttrarna spelade piano, musikaliska grannar och vänner från gårdarna i närheten och från Uppsala strömmade till.

Så avbröts det glada musicerandet. Emanuel de Geer dog plötsligt våren 1829. Familjen fick ekonomiska svårigheter. Det förklarar nog det drag av ytterlig sparsamhet som ibland skulle förvåna Carolinas svärmor, den sparsamme Anders Hyckerts hustru. Carolina, den blivande fru Sundmark, var vid sin fars död bara elva år och äldste sonen, fideikommissarien Emanuel, Manne, bara tolv.

"Baron Manne", som föreföll Gertrud "rarast" i syskonska-

ran, utbildade sig först till militär, men tog avsked och ägnade sig sen helt åt skötseln av först Frötuna, sen Lövstabruk. Han tillträdde det senare fideikommisset 1861, efter sin fars kusin, Carl de Geer. Han tycks ha haft samma goda förhållande till sina underlydande som det Böttiger omvittnat från föräldrarnas tid på Frötuna. Godeau skriver om honom "att baron Manne även till smederna stod i bästa förhållande torde med den läggning som utmärkte honom, knappast särskilt behöva tilläggas. Genom sitt anspråkslösa uppträdande, genom den vänlighet och omtanke han visade sina många underlydande – även den ringaste – var han högt uppskattad av bruksfolket."

I raden av baroner de Geer som beskrivs i Godeaus bok *Baronernas Leufsta* förefaller han vara den mest "demokratiska".

Tretton år senare, i Gertruds åttionde år, spelas så i breven Uppsalasviten upp. Stora förändringar har skett på Ytterboda. Carl Johan Hyckert, som under hela Ytterbodatiden titulerat sig bokhållare – åtminstone i husförhörslängderna – utses 1861 till trafikchef för Gävle–Dala järnväg. Han flyttar med familjen till Gävle. Ambrosius Forssberger arrenderar därefter Ytterboda och Sefine återvänder med honom till sitt barndomhem. De har nu också en son, Gustaf.

Gertrud bestämmer sig för att flytta till sin son Abraham i Uppsala. Föresvävar henne något om en återglans av de nu fyra decennier bakåt i tiden belägna riksdagsåren, när hon levde, genom mannen, i händelsernas och dagspolitikens mitt? Eller vill hon helt enkelt leva tillsammans med sonen de år hon har kvar av sitt liv? Han som levt så stor del, också av sitt vuxna liv, tillsammans med henne.

Sefine är ännu ung, medan Abraham i år inte befinner sig så långt ifrån Gertrud. Efter tre år som överste och chef för

Upplands regemente tog han avsked i januari 1865. Han var klen och sjuklig. Två barn hade fötts i äktenskapet med Carolina de Geer.

Det första brevet är daterat Vårdsätra den 21 september 1865. Vårdsätra är familjen Sundmarks sommarställe utanför Uppsala.

Bästa Sefine!
Om jag ändå kunde tacka dig så som jag det verkligen önskade att jag kunde, tacka dig för alla omsorger du haft för mig under de tvenne år jag varit hos dig och Forssberger. Men jag kan endast, helt enkelt, men därför lika varmt och av uppriktigaste hjärta, tacka för allt det goda jag emottagit och senast för all ömhet och omsorg under min hitresa. Nu var den angenäm, hade jag nödgats resa ensammen, hade den blivit ganska sorglig, därför tackar jag ånyo.

Tack för brevet, gudskelov att inga tjuvar infunnit sig under din frånvaro, hälsa mycket till Forssberger från mig och bed att få veta när han kommer till Uppsala, så att jag måtte få råka honom, ifall han ej skulle vilja komma hit, som likväl går så väl för sig, för jag tror att de intet kommer att flytta härifrån förrän in i oktober.

Det är tomt efter både Elisabet och Gustaf. Augusta kommer visst så vänligt till mig, men det är intet ändå min kära lille Gustaf, hälsa både honom och Elisabet ifrån mig och bed dem intet snart glömma mig. Säg att jag skall aldrig kunna glömma dem. Måtte Gud bevara dem ifrån allt ont.

Min arm är nu så till vida bättre att jag kan ligga utan att den gör ont, är intet mera så öm, men måste bäras i band. Professor Sundevall var här i söndags och ville se på min sjuka arm och han sade att det intet var någon fara, men att jag skulle akta den tills det att lemmen med ledighet kunde röras. I söndags fick lilla Augusta fara in och hämta hit Johan, men han måste åter fara in på eftermiddagen.

Såväl Abraham, fru Carolina och fröken Sophie be så mycket hälsa till dig och Forssberger och fröken hälsar dessutom till Gustaf. Hon har ett synnerligt tycke för små barn och har visst lånat någon bok, som hon tycker skulle passa så braf åt honom. Hon fortfar att skarva ihop den ena klänningen efter den andra åt Carolina, på ett par ärmar till en gammal svart sidenklänning var det inte mindre än tjugosju skarvar. Stackars Abraham, han är bra skral uti sina ben, nödgas ligga mycket och har ont för att gå.

Det var för väl att resan till Uppsala gick braf, vad jag vill hoppas, men det var mörkt att färdas så länge på natten. Då jag kommer att bliva hemmastadd i Uppsala, vill jag skriva och nämna huru jag finner mig och till dess farväl, min snälla Sefine, hälsa din man, omfamna dina barn. Hälsa även doktor Holmberg och prosten Rhén från din vän, din

mamma

Men hon blir aldrig, som hon antar, ”hemmastadd” i Uppsala. Redan efter ett halvår tycks hon ha fått nog av de inte alltför vida utsikter som bjuds henne från de låga fönstren i huset vid Kungsängsgatan.

I ett brev som hennes dotter Gertrud Horner skriver från Arboga i februari 1866 delger hon systern sin syn på problemet: ”Jaså, Sefine! Så du har även kommit underfund med att det ej är bra i Uppsala. Vet du, jag tycker det är riktigt ledsamt. Jag är övertygad att mamma har det ganska bra, annars skulle ej annat än småsaker behöva åberopas. Att hon detta oaktat ej finner sig – ehuru hon får vara i sällskap med friherrinnor och landshövdingar, som jag trodde skulle vara mycket roande – kan jag lätt fatta.

Det är givet att då man hunnit till den åldern, och så många

år vistats på ett ställe, man skall känna sig främmande i nya vanor och nya förhållanden, om de ock äro bra, intet heller undrar jag så mycket på att hon ville försöka att vara hos Abraham. Men vad jag ej kan begripa och som jag tycker är det värsta av allt, är att mamma i inbillningen ser orsaken till detta hos en eller annan person i sin omgivning, och sedan hos densamma ser bara fel och brister.

Emellertid tycker jag riktigt synd om gumman. Om hon skulle önska sig åter till Ytterboda, har väl hon, som är så kruserlig, svårt att komma fram med det, kunde ej du vilja vara god och röra litet på den tråden? Nog vet jag hur det är att ha mamma, men du är så tranquil och duktig att hon ej generar dig, tycker jag. Om hon ej finner sig nu, hur skall det då gå i vår, då hon tänker på Ytterbodas fägring och såväl färska som rökta *Laxen*? Nej, kära Sefine, underlätta detta en smula, det är ju hårt om man ej skall trivas på gamla dagar.

Det är helt annorlunda med mig, jag *ser* så ofantligt snälla och hjärtliga de äro mot mig, dessutom är jag *Tupp* och ej på minsta vis generad, utan grälar, pratar, skrattar efter behag. Är det stundom något *ätter* inom mig, kan jag aldrig lida därav, ty jag släpper alltid ut det, då mamma däremot inpressar det i sitt innersta, där det troligen mången gång arbetar på vulkaniska utbrott. Intet heller ha vi några kronor med ljus i taken, som sitter och illhugnar en människa och ändå kan det vara osäkert om ej även jag börjar längta då våren kommer, men om så skulle vara, har då min omgivning däri ingen skuld."

Gertrud Horner bodde det sista året av sitt liv hos sin fosterdotter och måg, Ernst Obbarius, i Arboga. Hennes ledgångsreumatism som debuterat redan i hennes ungdom hade till sist nått det stadium då hon inte längre kunde gå. Hon hann skriva det vädjande brevet till systern. Månaden därpå gick hon bort.

Uppsala d. 22 mars 1866

Bästa Sefine!

Brevet kom ej av i går, posten var just faren då budet kom till postkontoret, ehuru det väl borde hunnit fram.

I dag är det bara sorgligt hos Abraham. Han har haft en sömnlös natt, är trött och bra sorgsen och gråtfärdig och då jag satt en stund började han att tala om Gertrud och sade: Ja, mamma, hon är nära döende, det höres vara föga hopp om hennes vederfående. Jag blev mycket ledsen och frågade huru han fått veta det. Jo, svarade han, Obbarius har skickat ett telegram till mig –

Då föll det mig så klart att hon var död, och så, du min Sefine, det är. Vi ha förlorat vår glada, kära Gertrud. Hon dog i dag på morgonen, klockan halv två. Det är måhända intet så rätt att jag meddelar dig detta kännbara dödsfall så här oberedd, jag vet att du höll av henne och det gjorde vi alla och jag tycker det känns så gott att få meddela mig uti mitt nu rätt sorgliga lynne. Gud vare tack! att hon aldrig lidit någon nöd och hon fick komma till sin Augusta. I afton får jag brev från dem, det avgick i går afton från Arboga. Farväl min Sefine, hälsa Elisabet och lilla Gustaf så mycket ifrån din vän, din

mamma

De mina ber hälsa och deltaga i saknaden, det synes att Abraham tog det djupt.

Uppsala d. 11 april 1866

Bästa Sefine!

Så väl Abraham som jag tacka dig så hjärtligen för den så noggranna beskrivningen huru allt gick till vid vår Gertruds förflyttning till det sista vilorummet. Allt tycks ha varit så väl tillställt. Och för all den omsorg du därmed haft tacka vi dig bå-

da så mycket.

Abraham sade: *Ja, nog vet jag att allt vad som kommer an på Sefine skulle bli braf.* Han frågade om han ej kunde få läsa ditt brev, jag lämnade det till honom. Han syntes så rörd, då han läste om din inbjudan att tårarne föllo ner på kinderne. Tack, Sefine, för allt vad du skriver, det skulle vara mycket angenämt att få fara med Abraham härifrån och att ännu en gång få se honom på det kära Ytterboda. Om han bara blir så frisk på ett par månader, men blir han det så skall jag nog försöka att så sker. Jag skall taga hans läkare, professor Sundevall, till hjälp att han tillstyrker denna lilla utflykt.

Blommorna äro egentligen ifrån Abraham, ehuru Carolina påminte därom, jag fick dem ej förrän mitt brev var färdigt och nerburet och kom då ej heller att skriva något därom. Det är ledsamt att Calle ej är frisk, Gud låte honom få leva! Att han säkert var nöjd med allt vad du och Forssberger ställt om vid Gertruds mottagande därom har jag aldrig tvivlat och för det han givit dig gläder jag mig högeligen. Gud vare tack för det att han kan göra andra fägnad och glädje, och för att han även *vill* göra det goda han kan.

Abraham ber så hjärtligt hälsa till dig, han sade att han i dag tyckte att han fant sig någorlunda, mera vilad och mindre trött. Carolina hälsar även, hon är glad och lugn, var i går ute till Vårsätra, jag satt nere hos Abraham. Då kom det just kärt främmande, Ernst och Ludvig Obbarius, det var för snällt att de kom hit. Ernst hälsade från eder alla, att Elisabet blivit längre än sin mamma och var rask och Gustaf tyckte han mycket om, och det var allt så gott att få höra.

Jag har ännu ej sagt till Abraham att jag vill åter till mitt gamla hem, jag hinner nog det och jag bjuder till att förekomma alla sinnesrörelser för honom, jag vill varken att han skall bli missnöjd eller ond, men snart skall jag väl ändå säga till därom, och sedan vidare skriva till dig därom.

Här i Uppsala tycks det även vilja bli vår, snön smälter fort

och gatstenarne synes torra, det är allt vad jag vet om våren. Hemma blir det väl snart vårlikt, måtte också älven snart gå upp så att överfarten ej måtte bliva så farlig och besvärlig.

Hälsa nu så mycket till Forssberger, till Elisabet och Gustaf ifrån mig och barnen här. Posttimman är inne, därför farväl Sefine, mera en annan gång ifrån din vän, din

mamma

Uppsala den 29 maj 1866

Bästa Sefine!

Gud signe både dig och Forssberger för såväl det kärkomna brevet som för löftet om mina sakers hämtning härifrån och hjärtligt tackar jag er båda! Ditt brev var så efterlängtat, ehuru jag ej ville säga något därom för Abraham, jag var så rädd att du blivit sjuk och då visste jag nog huru det skulle vara vid Ytterboda, men jag tröstade mig ibland med den tanken att du hade allt för mycket att stöka med och jag vet också att det på intet vis är roligt att sätta sig ned och skriva då man är trött, men jag var även osäker om huruvida ej Forssberger var missnöjd med mina förfrågan om mina sakers flyttning, och nu kan du bäst döma om huru glad jag blev, då jag fant däri endast välvilja och vänlighet och hjärtligt tack därför!

Mitt brev till dig av den 23 dennes vet jag att du ej fått i rättan tid, för brevet kom för sent, men nu kan jag ändå få skriva att Abraham är bättre och lynnet för underbart lugnt. Hans ben är så svaga att han intet vågar gå eller stå, plågorna äro nu lindriga, men det är svårt nog ändå. Han hälsar dig så vänligt, ville så gärna komma till dig och få se dig styra i ditt hem med man och barn. Han hälsar och tackar för bjudningen och svarade: *Ja, men det lärer väl aldrig ske.*

Med flickan här är det för underligt, det är alltför svårt att

förstå om hon är sjuk eller nyckfull. Så snart det går henne emot, om än aldrig så litet, så klagar hon sig sjuk och har alla möjliga åkommor, men om några minuter hoppar hon som en fågel och så fortgår det dagligen, så Carolina har nog att pyssla med.

Att det varit kallt hemma, det må vara, men att du varit dålig därav, det är värre. Här har varit mycket kallt och nu först syns det lysa grönt från somliga trän. Abraham ber dig vara rädd om dig och intet arbeta mer än du tål vid. Han ber mig säga dig att det är så svårt, så svårt att nödgas ligga till sängs, för då först är tiden så lång, så lång.

Nu stundar det stor grannlåt här, då promotionsdagen kommer, men där vi bo, synes sällan någon annan än de som skola gå till staden, drank och vattentunnor, en och annan livdömd ko eller kalv, som släpas till slaktarn. Aldrig hör jag någon sång, ehuru vi bo nära tvenne nationer och ut orkar jag intet gå och intet vill jag just gå ut ensammen, därföre vet jag ingenting av allt det stora som sker här.

Det är ej så alldeles braf att Elisabet är så ensammen och ej har någon jämnårig att umgås med. Till Kungsgården är det väl ej så långt att gå, nu medan det är sommar och ljusa aftnar, laga så att hon får vara tillsammans med det unga fruntimret på det hon måtte få utbytt det alldagliga enahanda mot något som vederkvicker det unga sinnet, på det att det ej måtte bliva gammalt i förtid.

Vill du vara god hälsa Gustaf för allt vad han bad dig nämna för mig, säg honom att jag vill bjuda till så vitt jag förmår, att uppfylla hans billiga önskan. Det är för snällt att han intet glömt mig. Barnen här äro ej sällskapsglada, det är högst få som vill vara här hos dem, men deras hälsning till Gustaf kan jag ändå framföra från dem.

I går var Gustafva Petri här tillika med fru Emma – den förstnämnda var sig alldeles lik, rak, litet stel, men vänlig. Till min stora förundran visste hon allt för väl huru det var vid Ön,

Harnäs, prostgården och Ytterboda. Hon frågade efter alla de mina, men hälsade till ingen, jag blev just ond på henne, men hon skulle komma till mig innan hon for hem och då kan det hända att hon bättrar sig.

Gudskelov att Calle är vid hälsa igen och orkar gå och fara så som han gör. I nästa vecka vill jag väl tro att jag kan ha dagen bestämd till min hemresa, jag vill gärna fara härifrån d. 16 juni och mera härom uti mitt nästa brev.

Var nu så snäll och hälsa Forssberger och dina barn så mycket ifrån mig och tack allesammans för all vänlighet emot mig och nu farväl, allt gott tillönskas dig av din vän, din

mamma

Det skall allt bli roligt att få se doktor Holmberg igen, braf att han fortfar att vara sig lik –

Det finns tre porträtt av henne, tagna vid olika perioder under hennes senare år. Varken i Uppsala eller Gävle fanns fasta fotografer före 1859, hon kan därför inte på något av dem ha varit yngre än sjuttio år. Ändå är det, om man bortser från den infallna munnen, ett flickansikte som inramas av en liten bakåtskjuten mössa över ett mittbenat hår. Eller rättare: ett flickansikte kan lätt frammanas ur bilden.

Hon sitter där i helfigur. En svart sidenklänning veckar sig över fötterna, den är kantad med spetsar i halsen och vid handlederna. Förmodligen är det krinolinfjädrar under den. Över axlarna ligger en lätt kappa, händerna vilar över varandra, ungefär på magen. Det är utan tvivel en festskrud hon uppträder i.

Det andra fotot i ordningen är mer vardagsbetonat. Här har hon en vit, virkad mössa knuten under hakan, man ser henne bara i halvfigur, händerna är sysselsatta med en stickning. Det tredje måste vara från de sista åren, när hon är åttio. Omigen

i helfigur, kindernas rundning är försvunnen, till och med händerna är magrare. Till den svarta klänningen har hon en kokett liten schalett med inslag av vitt i det svarta.

Det är nog i vardagsdräkten, med händerna sysselsatta med stickning, barnbarnen Elisabet och Gustaf minns henne. Sen hon återvänt till dem på Ytterboda, efter Uppsalautflykten, slår hon sig till ro i sitt rum med utsikt över älven. Här berättar hon. Deras röster blev långt in i ålderdomen milda, låga och varma när de sa: mormor – i mormors rum. Där stillnade beskäftigheten, bråket i den övriga delen av huset. Hon fanns där i en trygghet, en oföränderlighet för dem. Den äldsta och de yngsta i huset sökte sig ivrigt till varann.

Jag har aldrig riktigt förstått en historia som berättades om min far, hur han som två–treåring försökt resa en bricka mot en kakelugn. Den halkade ideligen och på systerns fråga vad han gjorde kom upplysningen: ”Jag bygger ju den där djävla Mosebacke.” Jag trodde historien skulle illustrera hans tidiga användande av svordomar, att han i sin Älvkarlebytillvaro kunde veta något om Mosebacke föll mig aldrig in.

Men jag förstår nu hur barnen har gått vid hennes hand, gata efter gata på Söder, gjorts förtrogna med kvarteren däruppe, upplevt dem i snöyra och i regn. Ändå glömde de det mesta, överlämnade bara några obestämda skärvor av ett obestämt Stockholm till mig. Brickhistorien borde ha väckt mig; här bränns det –

Gertrud, min fars mormor, föddes under Frederik VI:s regering i Danmark. Hon hann uppleva sju regenters krigsförklaringar, anfallsförbund, fredsslut. Hon kom från ett hav och blev bofast vid en älv. Hon mellanlandade några betydelsefulla år på Fjällgatan.

Av de två sönerna har Carl Hyckert i denna skildring kommit i bakgrunden. Dels levde han efter skolgången i Gävle och några år i Ockelbo – där han troligen erövrade den bokhållartitel han använde sig av under ett halvt liv – så nära intill modern att det knappt behövdes någon brevväxling mellan dem. Kanske var han inte heller någon brevsparare. Dels gifte han sig tidigt, omslöts av sin egen krets. Han blev inte kvar i hennes närhet på samma sätt som Abraham, även om han nästan ständigt befann sig där.

Det finns två serier porträtt av honom, de första från de år när han lämnade jordbruket för järnvägen. Han närmade sig då femtioårsåldern. Lång, smärt, ledig står han intill en liten möbelgrupp med ena armen vilande mot fåtöljryggen, den andra mot sin egen rygg. På nästa har han satt sig i fåtöljen, lika ledigt och avspänt. Här vilar ena armen på det lilla bordet, där det ligger några papper, som kanske ska symbolisera det planerade järnvägsbygget.

Hans hår ligger kammat åt sidan, dras fram i en liten lock mot högra tinningen. Han har polisonger, men är förövrigt slätrakad. Sidenkravatten är bred, en smal kant av kragen sticker upp ovanför den. Han har charm, manlig utstrålning.

Det är till K. A. Sjöberg i Gävle han har gått för att låta ta dessa första fotografier. Senare placeras han av A. von Olschewsky utan alla möbleringsarrangemang på en stol det är meningen han ska dölja, mitt på en öde matta. Jag vet inte om det är denna utlämnade position som gör honom äldre, tyngre, men det är väl taget något decennium senare. På det sista uppträder han i överrock med sammetskrage och yllehalsduk. Håret ligger kvar på sin plats med sin lock, medan polisongerna är bortrakade.

Talmannens son bröt sig på egen hand en bana. Först gick han i bondens spår. Det heter i tacksägelsetalet över Gertrud att hennes egendom Ytterboda ”genom sönernas sällsporda nit och verksamhet förbättrades genom de vidsträcktaste odlingsarbe-

ten". Han arrenderade också en tid Kungsgården på motsatta sidan älven och laxfisket som tillhörde gården.

Abraham Sundmark gick en från början – delvis av Karl XIV Johan – utstakad väg. Carl Hyckerts beslut och avancemang kom överraskande. Jag tror Gertrud aldrig riktigt blev klar över, eller lärde känna, denne son. Han måste ha bott ganska blygsamt med familjen, i någon flygel vid Ytterboda. I Gävle köpte han sig senare ett hus och han slutade sina dagar i det enorma träslottet Holmsund ett stycke utåt kusten.

De spår som han efterlämnat i min papperssamling är kortfattade och få. Det äldsta är ett litet kort, adresserat till den då trettonåriga nyblivna "Faster Sefine": Min kära hustrus lyckliga nedkomst med en välskapad son den 24 juni 1837 kl. 6 e.m. får härmed äran tillkännagiva – och så den eleganta namnteckningen med J:et inflätat i H:et.

Denna hans välskapade, förstfödde son Anders gick i förfädrens spår. Han tog styrmansexamen, följde med skeppet Kåre från Gävle som jungman, på en resa till Kina. Därifrån kom så småningom meddelandet att han dött "en stilla död" i Macao den 5 augusti 1858.

Ett blankt, styvt kort omgivet av svart ram kungör den andre sonens död. Lantbrukaren Carl Robert Hyckert avled 1876 efter ett långvarigt lidande i en ålder av trettiotre år. Den tredje, Bror Edvard, fick han behålla. Alla bröderna hade lekt och växt upp på Ytterboda.

Hans hustru, Clara Emma Öhrling, var från Sundsvall. Det finns också ett foto av henne, taget av K. A. Sjöberg vid samma tid som det första av mannen. Hennes krinolin svämmar ut över mattan. Hon är ganska vacker, de var säkert ett ståtligt par. Men hennes mungipor är bittert neddragna. Hon sluter sig, stelnar inför kameran, medan mannen möter den med humor och jämnmod.

Från 1865 var Carl Hyckert också verkställande direktör i Gävle–Dala järnvägsaktiebolag. Av direktörsparets privata liv

ges en liten glimt i ett brev från Jeanette Arborén till halvsystern Sefine. Jeanette har flyttat från Gävle till Uppsala och berättar – i ett brev från februari 1873 – att det är längesedan hon hört något från Hyckerts. Men när hon läste i tidningen om Bror Edvards bröllop med Clara Lindgren skrev hon ett brev till Emma Hyckert: ”Jag tyckte att hon är ju så ensammen och har knappt någon att meddela sig med utom mannen, för Beda och hon överensstämma ej så bra, och till hennes övriga vänner är väl förhållandet ganska ytligt. Och jag tycker att det skulle vara så behövligt och bra om den unga sonhustrun kunde bliva Hyckerts till glädje och trevnad. Och detta hoppas jag emedan de båda tyckte om henne som flicka. Men för Hildur, [Roberts hustru], går det nog smått på den vägen, fruktar jag.”

I tacksägelsetalet, som hölls över ”Framledne Talmannen för hedervärda Bondeståndet Mag. Anders Jansson Hyckerts Enka” i Älvkarleby kyrka den 5 december 1869 heter det att hon framlevde sina sista dagar ”under åtnjutande av synnerligen ostörd hälsa, med bihållande än i ålderdomen av utmärkta själsförmögenheter”. Och ”omhuldad av kära anhöriga och vänner, med vilka hon intill sista stunden lugnt samtalade, insomnade hon i döden förleden söndagsafton d. 28 november 1869, likasom till en lugn och stilla sömn, i den höga åldern av 83 år, 9 månader och 4 dagar”.

Abraham Sundmark skriver genast till Sefine att han tingat plats på postdiligensen för att komma till begravningen, men det första brevet följs av ett andra:

Käraste syster!
Det är blott med stor smärta och motvilja jag nu nödgas giva efter för professor Sundevalls allvarliga yrkande att jag skulle

hålla mig stilla och alls icke tänka på att resa. Han har nyss varit här och förklarat att jag visserligen skulle kunna göra resan, men vid framkomsten vara oförmögen att stödja på benet. Och då han så väl känner mig och mitt onda och jag har så litet hopp att, även framkommen till Ytterboda, kunna få vara med om att ledsaga vår goda mamma till hennes sista vilorum, så har jag avstått. Hon och ni alla veta huru gärna jag velat komma och huru jag i mina tankar och böner följer henne och edra sista vänliga omsorger om henne, däri jag så gärna velat deltaga.

Nyss har jag haft brev ifrån Calle, som säger att han jämte Wistrands möter vid Ytterboda för att följa med det återstående av vår älskade moder till kyrkan, varest de övriga gästerna äro samlade. Nu hade jag tänkt att medföra ett par kransar från oss här att lägga på kistan, jag får istället nöja mig med att skicka dem och har tänkt att i morgon låta dem medfölja postdiligensen. Om då det bud, som skulle hämta mig om onsdag, passar på vid diligensens ankomst till Kronsågen, så avsättas de, korgen adresserad till dig.

Du minns att mamma så ofta yttrade farhåga och fasa för skendöd. Jag har redan skrivit ett par ord därom till Calle. Jag är glad att begravningen ej gjorts förr, förvandlingstecken lära väl nu hinna visa sig – men annars! gör eder förvissade om hennes verkliga död och nämn för läkaren om denna hennes farhåga – Jag minns att hon för sådant fall begärde att pulsådrorna skulle avskäras. Tänk på detta!

Framför du min sista, innerliga och kärleksfulla hälsning till henne som var så mycket för oss alla! likaså från Carolina och lilla Augusta för vilka hon även var så kär –

Hälsa mycket de dina från tillgivne broder

Abraham

Om jag blir så återställd att vi kunna fara till Leufsta, som meningen varit, kommer jag väl under helgen över till Ytterboda.

Din sanna vän Thea Nannings

nella mig stilla och ala icke tänka på att resa. Han har nyss varit här och förklarat att jag visserligen skulle kunna göra resan, men vid [illegible] benet. Och då han så väl känner mig och min ande och jag har så litet hopp att, även framkommen till Ytterboda, kunna ej vara med om att ledsaga vår goda mamma till hennes sista vilorum, så har jag avstått. Hon och ni alla veta huru gärna jag velat komma och huru jag i mina tankar och böner följer henne och edra sista vänliga omsorger om henne, däri jag så gärna velat deltaga.

Nyss har jag haft brev ifrån Calle, som säger att han jämte Wästrands möter vid Ytterboda för att följa med det kvarblivande av vår älskade moder till kyrkan, varest de övriga grannar äro samlade. Nu hade jag tänkt att medföra ett par kransar från oss här att lägga på kistan, jag får istället nöja mig med att skicka dem och har tänkt att i morgon låta dem medfölja postdiligensen. Om då det bud, som skulle hämta mig om morgonen, passar på vid diligensens ankomst till Krontäkten, så avtäcks där korgen adresserad till dig.

Du måtte att nämnta så ofta yttrade farhåga och fasa för skendöd. Jag har redan skrivit ett par ord därom till Calle. Jag är glad att begravningen ej gjorts förr, förvandlingsmärken låta väl nu hinna visa sig – men annars gör eder förvissade om hennes verkliga död och nämn för läkaren om denna hennes farhåga – Jag minns att hon för sådant fall begärt att pulsådrorna skulle avskäras. Tänk på detta!

Framför du min sista, innerliga och kärleksrika hälsning till henne som var så mycket för oss alla! Likaså från Carolina och lilla Augusta för vilka hon även var så kär –

Hälsa mycket de dina från tillgivne brodern

Abraham

Om jag blir så återställd att vi kunna fara till Lövliden, som meningen varit, kommer jag väl under helgen över till Ytterboda.

Till huset Östra Kyrkogatan 20 sökte sig släktens änkor. Christina Elisabeth flyttade över till det efter mannens död. Gertrud bodde där ju redan. Sophia Hyckert fladdrade in några år i slutet av tjugotalet, efter mannens död. Naëmen Nannings änka anlände med sin dotter Dorothea. Det som tidigare tycks ha varit en bostad för få, hade troligen delats upp i flera och mindre lägenheter. Ett foto från slutet av nittiotalet avslöjar också ett bebott gårdshus mitt emot det egentliga uthuset.

Kanske bodde de två timmermännen Ericsson och Lindström och snickaren Lundgren – som uppenbarar sig vid husförhöret 1829 – i gårdshuset, medan skeppare Eklund befann sig vid rodret i gathuset. Änkan Elisabet Wallin och mamsell

Betty Burman sällade sig också till den kvinnliga besättningen på änkeskutan.

De två Nanningska husen, 20 och 22, måste ha legat på den grund där nu ”höghusen” Fjällgatan 20, 20 A och möjligen också 22 reser sig. De få dåtida foton som existerar antyder en länga sammanhängande tvåvåningshus utmed gatan. Taken är brutna, med vindskupefönster. På baksidan finns trädgårdar.

Från detta hus, med husnummer 17 inom kvarteret Justitia, men gatuadress 20, sändes under åren 1849–1861 ett knippe brev, som bevarats av mottagaren och mottagarens efterkommande. De flesta av dem var undertecknade ”din sanna vän Thea Nannings”. På mantalsblanketten från 1850 tecknar hon sig ”*coopvardie skeppardotter*” och avslöjar att hon bar hyresfritt. Hennes kusin, Carolina Sjöbeck, äger nu ensam husen.

Christina Elisabeth är sen länge borta, Carolina bor i närheten av Slussen, Brunnsbacken 6. (Som änka ska hon så småningom göra kringående rörelser åt Götgatan och Riddarholmen, innan hon 1867 återvänder till faders- och änkehuset för att sluta sina dagar där.)

Men vid den tid brevknippet fladdrar ut i världen och Uppland är familjen Sjöbeck medelpunkten i Theas vinter- och stockholmsliv. Hennes sommarliv är av kortare varaktighet och förflyter hastigt i Älvkarleby.

Carolina Sjöbeck har två barn, Nelly och Wilhelm. Nelly gifter sig med kassören vid Assistansen på Riddarholmen, Albert Lodin. Wilhelm hamnar, efter ett i Theas ögon långvarigt dagdrivande, i samma inrättning som svågern.

En mystisk person, Clara Åberg, blir genom den omsorg och den tid Thea ägnar henne, en huvudperson i breven. Hon finns med från det första till det sista. Hon föddes i Stockholm 1805 som dotter till skomakare Petter Åberg. 1848 befann hon sig hos Sophia Hyckert och från 1850 och några år framåt, på Ytterboda. Alla Hyckertar tycks känna ett ansvar för henne, Thea fordrar att stadskommissarie Öijer som gammal vän till

familjen också ska dela det.

De flesta personer Thea besöker bor på Söder. Hon går ofta Högbergsgatan ned mot Götgatan, för Claras skull sträcker hon en tid ut stegen – mot Sabbatsberg och mot Danviken. Jag upplevde redan vid första konfrontationen med breven sambandet med en annan Stockholmsmamsell, Josabeth Sjöberg. Thea skriver texterna till Josabeths tavlor, hon beskriver aldrig miljöer eller omgivningar där hon bor – det har ju Josabeth gjort. Hon går rakt på människorna och människornas relationer till varandra.

Hon var tio år yngre än sin kusin, Gertrud Hyckert på Ytterboda. Hennes brev till denna "Cousin" är mer formella än dem hon riktar till kusindottern Sefine. Hon tycks stå på förtroligare fot både med henne och hennes äldre halvsyster, Gertrud Horner, än med kusinen.

Hon åtar sig uppdrag åt släkten i sommarlandet, köper möbelband, lämnar trasiga vaser till zinkning. Hon har ett bestyr med återsändandet av säckar och byttor hon fått smör och potatis i. Det är ångbåtarna och vattenleden som förbinder Stockholm med Gävle.

Det finns ett porträtt av henne, taget av Johannes Jaeger. I hans ateljé, Regeringsgatan 11, slog hon sig ned, blickade avspänt och nästan litet frånvarande in i kameran. Det är en bröstbild, händerna som vilar mot ett bord är knappt synliga, de upplöser sig i kartongfärgen. Håret är mittbenat, kammat över öronen. Guldringar skymtar vid örsnibbarna.

En liten spetskrage är hopfäst med en brosch under hakan. En sorts sidenjacka med trekvartslånga ärmar bärs öppen över en tvärrandig blus med hellånga ärmar. Hennes ansikte är smalt, munnen litet insjunken. Hon tycks inte bekymra sig om ståhejet kring fotografen. Hon är Thea Nannings, Naëmens dotter, här som på Kyrkogatan.

Hon efterlämnade till släkten på Ytterboda en tunnsliten guldring, en monogramring med bokstäverna *D N* omgivna

av en krans små blåskimrande pärlor. Ringen har så länge jag kan minnas legat trasig i sin ask, i två delar. Ingen har brunnit av iver att sammanfoga *den*.

Hon skrev sina brev på blått eller vitt brevpapper, i övre vänstra hörnet fanns firmamärket London eller Bath. Här överlämnas de, slutligen sammanfogade.

Stockholm d. 11 jan. 1848

Min goda Cousin!

Länge sedan har mina tankar varit med en varm och hjärtlig önskan till allt gott i det nykomna år, fast jag intet med min skrivelse infunnit mig, jag får därföre nu härmed önska Cousin mycken glädje och sällhet. Jag har varit rätt krank på nya året, det har nu blivit bättre, mina ögon äro dock mycket klena och jag har svårt ibland att arbeta och vid ljus ingenting, det är nu rätt roligt att den värsta mörka tiden är överstånden.

Tusen tack för senaste brev, jag har så många gånger tänkt att skriva, men gud nås, som Cousin sett det intet blivit utav.

Det var en allt för tokigt underlig flicka Cousin beskrev, det var väl Cousin slapp henne, men det är väl någon annan i hennes ställe nu, annars tycker jag det skall vara svårt och besvärligt i den kalla vintern för Cousin att vara ensammen.

Julafton var jag hos Sjöbecks som vanligt och fick ett par tofflor, färdiggjorda, som Nelly virkat, samt en almanack. Fru Hyckert var även där och var munter nog och Carolina fick av majorn Modig ett par förträffligt gentila dynor till bästa förmakssoffan. Fjärdedagen hade de en fin middag för både herrar och damer, och en dag därefter barnbal, Nelly har troligen skrivit därom, barnen var så glada och båda var rätt artiga och snälla som värd och värdinna, jag var där och sysslade bägge dagarna. I söndags var jag där, de hade varit ute och åkt

på förmiddagen och Carolina hade säkert förkylt sig, på eftermiddagen blev hon allvarsamt sjuk med kramp i magen och måste till sängs, vi pysslade med smörduk och litet av varje. På afton blev hon bättre, då jag gick hem i går var jag dit, hon var nogenlunda, men intet bra, men Nelly har på morgon sjuknat med uppkastning, de hölls i sängkammarn och medicinerade allvarsamt. Så jag hoppas att det snart blir bättre, jag skall gå upp i afton, när jag varit på posten. På Söder har vi ett snällt slädföre, jag har kostat på mig och åkit ifrån Sjöbecks trenne gånger i julhelgen.

Fru Hyckert ber hälsa Cousin så innerligt, hon mår bra nog, är ofta ute och hos Sjöbecks, hon bor trevligt och varmt, Clara Åberg kokar och städar, passar upp och allt är fint och galant, gumman sitter som i ett dockskåp (man brukar säga) men hon är missnöjd med allt. Clara tycks inte heller vara belåten, hon har ordat om att vilja flytta till mig i vår, men jag har intet kunnat resolverat mig än, det kunde väl vara roligt att ha någon att tala vid ibland, men det blir kanske ock tråkigt och trångt att alltid liksom vara varann på händerna, jag vet intet själv hur jag vill ha i det fallet.

Goda Cousin, förlåt att jag ännu intet skickat hem Monte Christo, jag har läst och läst om, och jag tycker mycket om den, ehuru jag intet fullt kan gilla hans hämnd. Jag har väntat att få något möbelband åt Gertrud med det samma avsända, få se om fjorton dagar, bliv intet ond på mig – Min lilla klocka går just galant, jag känner mig lycklig för varje afton jag drar upp den och sänder en tanke av välsignelse till Cousin som jag har att tacka därför.

Var nu så god hälsa mycket till Abraham och Sefine, samt till Carl och hans kära och den beställsamma jungfrun. Jag har intet nu, som vanligt, något roligt att omskriva, men förbliver den gamla redliga

Thea Nannings.

Stockholm d. 12 april 1852.

Min goda Sefine!

Jag tackar dig mycket, samt Forssberger, för underrättelsen om eder lilla dotters ankomst och försäkrar dig om mitt hjärtligt glada deltagande till denna eder lyckliga gåva. Gud give dig hälsa och krafter åter till utövande av förökade plikter och för ditt lilla barn kan jag intet annat hava ömmare önskan än den att det måtte få växa till under Guds och föräldrars beskydd i allt gott både för Gud och människor, eder till glädje och tröst i kommande tider.

Korten äro lämnade till sina ägarinnor och jag får nu framföra deras samfällda lyckönskningar och hjärtliga hälsningar. Jag undrar nu mycket huru det är med Gertrud Horner, om hon är bättre, den stackars Gertrud som skulle bli så ofärdig, det fordras stor själsstyrka och mycken undergivenhet för att kunna bära så mycket lidande, det var mot denna en lyckligare tid då hon kunde jämka sig ikring med kryckan, ehuru svårt det då var, jag undrar om Augusta kan muntra henne någon gång. När du får tala vid Augusta, bed henna skriva och säga mig hur Gertrud mår, jag kan intet skriva till henne utan att veta det, ty kanske är hon så klen att hon intet kan mottaga något brev. Är hon bättre, så låt henne hälsa ifrån mig, Clara kan väl intet få vara hos henne ibland, de har nu på Ytterboda, kan jag förstå, något att syssla för Abraham, som skall gifta sig, ja, nu förökas släkten hos eder mer än på ett håll.

Hos Sjöbecks mår de bra, Carolina lever i lugnet och vet av intet ont, som hon själv säger och Nelly likaså, hon har många vänner, hon är snäll och levnadsglad, men hon är ändock djupt religiös, hon hälsar dig mycket. Ifrån Wilhelm har det varit ett brev, som var fem månader gammalt, i nästa månad väntar de åter brev – han har mått bra under hela resan till Brasilien, mer vet man intet nu, om honom.

Något roligt nytt har jag intet att berätta. Jag lever, som du vet, så stilla och ensamt i min lilla koja, stora världen med dess

ståt och larm hinner intet dit, jag mår tämmeligen bra och sysselsätter mig nästan aldrig med annat än städa, koka litet mat, hålla min vidlyftiga garderob i ordning och *sova* – det där ordet gick svårt att skriva – men jag gör det bättre när ögonlocken fått krypa ihop. Men visst hör jag till dessa nunnor, som går utom klosterporten ibland, ehuru det sker mycket oförmärkt för världen och glad och nöjd kryper jag där in igen till mina vanliga bestyr.

Var snäll hälsa Forssberger mycket och hjärtligt ifrån mig, var god hälsa även mamsell Rhén (jag hörde av Clara att hon är hos dig) samt flera som vilja komma ihåg din uppriktiga vän

Thea Nannings.

Stockholm d. 20 jan. 1854.

Min lilla goda Sefine!

Min lilla skrivelse kan nu intet mera få räknas för nyårsbrev, men jag önskar ändå att få säga dig min hjärtliga önskan för din välgång under detta år, måtte du få njuta all möjlig fridfull glädje, hälsa Forssberger och lilla Elisabet med samma tillönskan från mig. Jag såg i ett brev från Gertrud att ni alla varit till Ön och d. 11 havt främmande, därutav sluter jag att ni äro raska.

Jag har senare veckan dragits med tråkig huvudvärk, all lust och håg försvunnit, men det är något bättre nu, men mycken ömhet tycks komma i stället och ögonen lider därav mycket. Huru min jul varit har du troligen hört utav Gertrud, nu är det åter det gamla enformiga liv och det är nog bra och bäst passande för mig, bara det blir så att ögona får göra någon liten tjänst.

Jag hoppas att du emottagit det brev jag skrev i november,

varuti jag förklarade mitt dröjsmål med återsändandet av blomvasen – även ett kvittens utav mamsell Löfstedt på de penningar hon erhållit för Clara – jag har tusentals hälsningar till dig och din mamma ifrån alla dessa fruntimmer. Mamsell Löfstedt är något krasslig, hon bråkar, ändrar och bygger i sitt stora hus, fru Borgstedt får bråka med hushållet, ty nu har de en herre inackorderad i mat och nära nog tre rum, för han skall gå över hela saln som är matrum. I mitt tycke är Clara, utom hennes sjukdom, för närvarande riktigt lycklig, händerna fortfar att vara rörliga, hon har väl svårt att sätta i en liten knappnål och sy går litet svårt, men litet som intet är så noga med låter sig någon gång göra, att sticka är det förnämsta, hon har förtjänat många riksdaler och fötterna kan man väl intet säga just äro bättre, utom det hon känner bättre huru hon har dem och i hälarna känner hon liten styrka ibland.

Hon tycks för övrigt må bra, har ett litet varmt rum, som hålles fint och städat jämt och det visas henne mycken uppmärksamhet och vänlighet, till jul gav de henne en fönsterdyna, stor, mjuk och rätt vacker samt en virkad duk till ett litet bord hon har framför sig – om dagarna sitter hon vid fönstret och har ganska trevligt. Ser många, som hon känner till och lärer ock känna många till namn och utseende. Köket och Lotta har hon bredvid sig och där utdelar hon sina befallningar, helt ogenerad, med den lätthet som Lotta vore i hennes tjänst, detta tycks intet tagas illa upp, fru Borgstedt och Clara tyckas hava gott sällskap av varann.

Stadskommissarie Öijer har varit där och gjort visit, men intet gått in till Clara, men väl frågat hur det var med henne, men för övrigt intet nämnt någonting (då jag likväl bad för henne hos honom). Fru Borgstedt har även varit till honom, och ordat så mycket hon kunnat, men han har låtsats om intet, jag har intet varit hos honom nu och har intet varit ense med mig själv om huru jag skulle göra. Jag tycker då han räknar sig vän i huset där Clara finnes – om han hade god vilja han

någonting skulle låta höra utav – men han låter ju intet ett så stort och gott exempel som han har i Carl och herrskapet det minsta verka på sig –

Carolina mår bra, Wilhelm likaså, han tycks intet tänka på någonting annat än äta, sällskapa med kamrater och sova, om intet nya året medför något annat resultat. Nellys barn äro friska och snälla. Gossen talar allting och lilla flickan är som en yr pojke, fast hon intet kan säga någonting och Nelly lever i sin lilla krets, frisk och glad och hälsar mycket. Som jag intet har att omtala, får jag sluta med tillönskan om mycket gott. Din sanna vän

Thea Nannings.

P.S.

Var god hälsa Cousin, jag tänkte fortsätta ett brev jag begynt till henne, men jag är allt besvärad av yrsel och vågar ej i dag, be henne förlåta. Hälsa Jeanette mycket då hon träffas.

Stockholm d. 12 mars 1854

Min lilla goda Sefine!

Så mycken innerlig tack för ditt för mig så kärkomna brev, Gud, låte nu eder alla hava hälsan. Äntligen skall du återfå ditt trasiga blomglas, som jag alltid får skämmas för, intet allenast för det att jag slog sönder det, utan även för att jag inte förstod att söka rätt på allt tillbehör, du har nu i sanning ett hyggligt minne av mig, var gång ditt öga faller därpå, jag skämmes mycket som är rätt och tillbörligt, men är alltid ändå glad, om du intet är ond på mig, det jag rätt väl förtjänade –

Nu är väl din mamma på Vårdsätra hos Sundmarks, hälsa henne mycket. Jag sänder med detsamma några brev jag skrivit, var snäll bed dess ägarinnor ej ta illa upp mina gamla, men välmenta rader och om du träffar Gertrud på hennes namns-

dag, så gratulera henne ifrån mig, jag skall på eftermiddagen dricka starkt kaffe ur lilla pannan i min ensamhet, till hennes ära –

Ifrån Clara, som jag i dag varit hos, har jag många hälsningar till dig och de dina, hon mår bra nog, är mycket flitig vid stickstrumpan m.m. Hon stickade en slags huvudbonad, kallad beduin, till present åt mig till Theadagen och nu var det några garnändar över som hon stickade en som skulle bliva present åt Elisabets docka (Mathilda), men den blev kanske för liten, men Clara hoppades att någon annan docka med mindre huvud kunde begagna den. Nu kommer den kanske för sent att bliva namnsdagspresent åt dockan, likasom den lilla oansenliga gåvan kommer för bittida till lilla Elisabet, men hälsa henne så mycket ifrån mig och säg att de få små smulor den innehåller äro ett litet infall utav god mening att roa henne några ögonblick. Jag hoppas du är så god och intet illa upptager detta mitt pjoller, men för att upptaga en liten vrå i asken, även inlägger jag Cousins påse, som jag fick med rågmjöl, hälsa mycket och tacka –

Jag tänkte väl skriva mera än det nu blir, men en gammal sjuk fru Dehn har varit här och jag har blivit mycket hindrad, så tiden att lämna asken är snart inne. Något nytt eller roligt har jag intet. Jag har i dag varit åter till skomakarne för att få utverka någon pension åt Clara, men det går smått, men om det ändå går väl, skall jag vara nöjd. Jag har ånyo varit hos Öijer, nu har han givit mig handen på att hon skall få någonting, få nu se hur ordhållig han är.

Carolina och Nelly hälsar mycket, jag var där i söndags, de mår alla bra. Var nu så god och framför min hälsning till Forssberger, hälsa även Carl Hyckert och var mycket hälsad själv ifrån din sanna vän

Thea Nannings.

Stockholm d. 11 nov. 1854

Min kära Sefine!

Tag intet illa upp min välmening med denna min lilla gåva, den är grov och ful, men min önskan är att du är snäll och aktar ditt huvud i blåst och yrväder, när du skall springa långt över stallgården. Jag hade en med mig i somras, men den var så vid och pulsig i nacken, men hygglig nog annars, så jag gav Augusta den, men nu blev denna så grov, så det lyckades ej rätt bra.

Jag har intet någonting att skriva, jag har länge setat inne för ett blått öga, jo, så har jag stått mig, oskyldigtvis likvisst. Jag var till staden och vid att jag skulle passera förbi en port, kom en karl ut med sådan fart att han slog sitt huvud just under mitt vänstra öga, varav jag föll i gatan utan att svimma, men dock förvirrad. Han var dock så mänsklig att han hjälpte mig upp och ledde in mig i huset. När jag fick hämta mig litet, så mallrade jag mig hem och baddade med kallt vatten och blyättika, men undgick intet att bli blå och efter detta gulbrun, men det har just varit tråkigt, mitt huvud är nog klent ändå utan sådana knusar.

Förlåt det stora slarveriet och kortheten – hälsa Forssberger samt lilla stumpan ifrån eder vän

Thea Nannings.

Stockholm d. 11 dec. 1855

Min lilla snälla Sefine!

Det var en glad surprise att få emottaga brev ifrån dig, mycken och hjärtlig tack därför, jag är glad att höra att du är någorlunda rask, men du får lov att begagna mycket stärkande medel så blir du stark och ändå raskare.

Jaså, att Clara är hos *eder,* ja, därföre kan intet Guds välsignelse utebliva, när man så kan göra en så stor barmhärtighets-

gärning, jag kan intet säga, så tacksam jag är på Claras vägnar, för all godhet som henne bevisas. I sin stora olycka kan hon väl intet annat än högt skatta den kärleksfulla omhuldning, som hon dageligen får utav *eder,* hälsa Forssberger så mycket min tacksamma hälsning och goda Sefine, tröttna ej på alla besvär som naturligtvis faller på dig, genom den stackars Claras oförmögenhet att intet kunna reda sig själv. Det var också en faselig olycka, Gud give att någon bättring ville fortfara för händerna vore det en stor guds nåd, men att fötterna värker tyckes som något ont skulle ut, har intet läkare ordinerat koppning eller något utåtdragande? Stackars Clara, att hennes liv skulle få en så tung vändningsväg, nog tyckes det hårt.

Nå, det var nu ock bara motgång med den säcken! Först var jag sysselsatt med Carolinas flyttning, då *Wärnberg* seglade, och sedan skickade jag den på *Thule* den nittonde oktober, då fick jag hem den igen, för adressen var skriven på papper och fasthakad och styrman hade varit vid dåligt humör och påstod det skulle skrivas med svärta på själva säcken. Som det var en drummel, som bar dit den, så fant han ingen råd, jag hade begynt ett brev till Jeanette, däri jag omtalte händelsen och intet orkade jag då gå ut, så fick det vara med den.

Men den tjugotredje, intet annat jag minns, fortsatte jag brevet, däri jag då sade att jag med nästa ångfartyg skulle skicka säcken, i förmodan att den då skulle efterfrågas hos kommisionen för fartygen och däri felade jag att jag intet uttryckligen sade det. Sedan gick *Örnsköld* utan att jag visste utav det, ty jag kom att vara hos Lodins ett par dagar. Sedan gick *Berzelius* den fjärde november, då jag skickade den och härmed följer bevis därpå. Som fartygen uppehåller sig endast de timmar de upplägger saker, så trodde jag att där, som här, då alltid vore att hämta hos kommisionen. Är den nu efterfrågad och intet finns, då kan den intet återfås förrän nästa år, ty då är den säkert kvar på fartyget, glömd, men förkommen kan den väl intet vara –

Nu kan jag intet skriva till Clara för denna gång utan framdeles hälsa henne mycket ifrån mig – Jag är mycket klen i mitt huvud, jag har svårt att skriva, så på ett brev får jag vila mig flere gånger, på trenne veckor har jag nu varit så besvärad utav yrsel att jag nära nog varit sjuk och det förtager alldeles mitt minne och försvagar min syn, i dag har det varit svårt, få se huru du kan få reda i vad jag skriver.

Tack, goda du, som vill se mig hos dig, det skulle för mig vara ett verkligt nöje och jag har länge längtat därefter, men det står i Herrans hand om det nånsin kan komma i verkställighet. Kontanterne äro otillräckliga och jag är bliven skräpig. Du säger att du ser skral ut, vad skall jag då säga, nå, om jag lever tvenne månader till är jag sextio år och vet du, det känns dagligen att krafterna sviktar, värst är det dock med svagheten i huvudet, men humöret tycker jag är sig likt, jag är nöjd med allting utom att mitt rum är kallt, jag trives annars väl här –

Carolina mår bra, men är mycket mager, det mästa jag sett henne. Hon som förr nästan aldrig gick ut, hon går nu flere gånger i veckan till Nelly, lilla gossen är hennes största glädje, jag såg henne aldrig yttra så mycken kärlek för sina egna barn och jag tycker det är så underligt eller om jag glömt det. Gossen är ock ett litet snällt och trevligt barn, när Nelly har honom på armen ser hon dubbelt mindre ut än hon är, den lilla mamma ser ut som ett barn själv. Lodin är mycket vid hemmet, är mycket god, leker och vyssar sin son många gånger till sömns och gör han något orätt som väl kan ske, så är det alltid stor välmening som är orsaken. Han är sin svärmor mycket tillgiven. Wilhelm är lång och mager och i hög grad mycket sysslolös, men är glad och trevlig i sällskap, som det tycks med hjärtlighet, spelar piano ofta och väl när lynnet är gott och går och nunar och sjunger, de hälsar dig mycket allesammans. I år kommer Carolina att hålla julafton hemma hos sig. Jag är ditbjuden om jag vill över hela helgen.

Stridsbergs kommer att jula på landet i år, nu har jag intet

något att omskriva, som kan vara något roande, jag skall skriva till Emma och omtala huru det står till med Clara nu, hon har väl skrivit till Clara, förmodar jag, jag har intet hört huru hon finner sig.

Var nu god och hälsa din mamma, när hon träffas. I Claras säck ligger ett par tofflor till henne, samt en liten skrivelse av d. 19 oktober, som jag trodde hon har fått det, så har jag intet skrivit sedan. Hälsa så hjärtligen till Forssberger samt din lilla snälla flicka som jag längtar att få se, hälsa även till alla syskonen när de träffas. Och lycka till en glad och nöjd julhelg och förövrigt allt gott önskas av din sanna vän

Thea Nannings.

Stockholm d. 16 mars 1856

Goda snälla Sefine!

För ditt senaste brev tackar jag dig hjärtligt mycket, jag hoppas att du, samt alla dem som äro dig kära och nära mår bra, många gånger har jag tänkt skriva, men jag är gränslöst trög, mycket är också mina klena ögon orsaken, denna vinter har det varit synnerligen svårt, emedan jag haft något ont i huvudet, som plågat mig mycket – nu har det dock på en tre veckor varit bättre och skriva har varit det svåraste arbetet, men dagligen har jag tänkt på dig och Clara även, nu är våren uppe i händer snart och Clara är väl lika usel kan jag tro.

Så gärna jag än önskar någon förbättring, så vågar jag intet hoppas den och du bliver väl alldeles utledsen och trött vid detta elände, jag har frågat mig före om intet det skulle vara möjligt att få någon pension för att kunna hos någon på landet betala för henne, men ännu har det intet lyckats och jag tvivlar på att det kan göra det, men kanske att få henne på någon fattigförsörjning, för annorstädes i någon inrättning för

meddellösa fruntimmer tages intet sjuka emot. Jag har sökt en direktör vid Sabbatsbergs fattighus, men ännu intet varit så lycklig att träffa honom, så jag vet intet nu att säga något därom, hon blir väl mycket förskräckt då hon får höra något sådant, men jag vet gudnås ingen annan råd.

Jag har fått utav stadskommissarie Öijer 10 riksdaler b:o för Clara som jag haft här i hennes låda, om du nu någon gång vid någon ledig stund vill skänka mig några rader, så var snäll och skriv några ord som tacksamhet ifrån Clara, så jag kan gå upp till honom och visa, ehuru han nog trott mig om att handla redligt och jag omtalade att herrskapet hade henne hos sig och lovat att draga försorg för henne till vårn, och vad vi nu kunde få skulle sparas till vattenkur eller ock att betala hos någon för henne över sommaren. Som gubben är rik och barnlös tycker jag han kunde giva något mer och vill gärna hava något ärende dit – jag blev ock ålagd utav honom att många hjärtliga hälsningar skulle sändas till din mamma och alla hennes barn. Han gläder sig mycket att Abraham kommit sig till så högt anseende i världen och i övrigt är en så hederlig och bra karl, samt att din mamma nu måste hava en glad ålderdom, som har alla sina barn så nära omkring sig, hederliga och väl försörjda. Jag måtte tala om huru ni alla bodde och i övrigt hade det. När han fick höra att jag bodde här i gården – så kom så många gamla minnen i hans tankar, så litet emellan sade han: Så lilla Thea bor i den gården, ja-så – ja-så – – –

Jag har visst tänkt att i sommar komma till Älvkarleby, som du väl vet har Gertrud bjudit mig till sig och visst längtar jag mycket att få träffa herrskapet allesammans, men intet är det utan att jag skämmes att giva mig ut och resa, ty du skall tro jag blivit gammal och skröplig, och allra minst passar det sig att visa sig på bröllop men lever jag, så får gå – Tack mycket för att du är så snäll och vill se mig hos dig, nog må du tro att jag kommer, det skall bli min sista högtidsglädje här i världen att få komma till eder alla.

Nelly skall göra en tysk resa igen, stackars liten, som jag tycker, men hon är rask och glad samt hälsar dig hjärtligen. Lilla Fritz fyller år i dag, men går intet än och säger väl någon gång mamma, men intet annat, men har fem tänder och ser förståndig ut.

Jag kunde väl hava något mer att pjollra om, men jag måste sluta, ty jag skulle även skriva några ord till Clara – var nu så snäll och hälsa din mamma, Forssberger och den lilla Elisabet, samt alla syskonen då de träffas, ifrån din vän

Thea Nannings.

Stockholm d. 18 april 1856

Min goda Sefine!

Mycken tack för ditt brev och all din vänskapsfulla välmening för mig, jag har så mycket glatt mig att vi skulle få träffas i sommar – få se huru Gud vill.

Jag har nu frågat för Claras räkning hos tvenne av direktionen för Sabbatsbergs fattiginrättning, men att söka in henne där får omöjligen ske, så länge hon tillhör annan församling än Storkyrkoförsamlingen och även bor där, möjligen Tyskan eller Finskan, då får hon bo i vilken församling som helst. Ej heller kan hon få komma på Brunnslasarettet under sex veckor utan betalning, där är visserligen badhus och flere sorters bad kan mot betalning erhållas, utom riktig vattenkur, och vid vilken fattiginrättning som helst kan hon intet inkomma fritt, utan att vara Stockholmsbo. Detta kan ju ock ske igenom herrskapets stora och frikostiga välvilja för henne, men att finna någon som kan taga emot henne för ett år eller något, det blir gruveligt dyrt. Ägde jag styrka att sköta henne så skulle jag visst taga henne till mig, jag fick då fullt att syssla med, men nu för tiden tål jag knappt vid att tänka på någonting, än mindre att göra

någonting nyttigt – en enda person känner jag som jag ock tänkt tala vid om hon på någon tid kunde, för skälig betalning taga emot henne, så framt hennes man tillät det, men nu ville olyckan att jag varit ganska sjuk i veckan och sitter väl uppe i dag, men orkar intet gå ut, men vill ändå meddela vad jag vet och tänker, men skall så snart jag kan ännu vidare höra av mig och som jag hoppas, i nästa vecka även skriva vidare.

Var jag nu frågar så svaras att fattigvården i den församling, där hon varit så länge, skall draga försorg om henne och om hon kommer hit och kommer in på ett församlingen tillhörigt fattighus, så är det bara husrum och värme och 5 à 6 skilling om dagen att livnära sig med. För övrigt skall de kunna sköta sig själva och på sjukrummen intages intet andra än dem som sjuknat inom fattighuset och ingen får köpas in. Det finnes nu här, inom församlingen, ett nytt försörjningshus, där endast sjuka tages emot, men jag tror intet några med obotliga sjukdomar. Bara jag orkar skall jag be kyrkoherden fråga därom, man skall vara församlingsbo, det vet jag.

Danviks hospital – där åter emottages även sådana med obotliga sjukdomar, men även nödvändigt att vara stockholmsbo. Där, i de så kallade fattigsalarne, finns en föreståndarska, som skall hålla ordning och hjälpa dem som intet kan göra det själva och då hon är frånvarande får grannen eller någon som ömmar för den olyckliga hjälpa, annars får den ligga länge nog kanske. Dock har direktion på senare tider, då det möjligen är plats, sammanplacerat vad man kallar bättre folk. I dessa salar händer dock att det får köpas in på år, förr för 75 rdr b:o, nu lärer det bliva uppsatt. Denna inrättning är visst en mycket välgörande för olyckliga, som ingen har, men visst är det hemmet för det mänskliga eländet.

Snyggt håller di visst, men bor kanske tolv à sexton i en sal, med säng vid säng, den ena sjuk i kräfta, en annan fallandesot, en blind och så vidare – somliga nog friska, och dessa som betalas för äger ingen annan förmån än att de får gå hem och

bort efter behag, när de så kan. Maten är densamma för alla, mycket torftig, det förstås, strömmingen fås intet annat än spicken, om de intet själva kan steka den. Potatisen kommer varm, köttet är färskt, men kallt, bäres upp i kannor med litet salt överstrött, en timma senare kommer soppa eller ärter eller ölsupa, efter vad namn dagen har, då var och en går till bäraren och får sin portion. Gryn och vattgröt om aftnarna med dricka till, det får di visst på dagen lika, så visst lod smör i veckan och tjocka, mjuka rågkakor, färska för dagen.

Mjölk tror jag de aldrig får, intet heller kaffe, men sådant blir nog råd för. Det finnes även en annan inrättning där och, under samma direktions förvaltning, för fattiga gamla fruntimmer och vid dem får köpas in även sjukliga, men så sjuka som Clara fruktar jag knappast låter sig göra och det kostar 1 000 rdr b:o för livstid, men 120 per år. På själva hospitalet har de en mycket snäll läkare med rätta sagt överläkare, doktor Sondén, där bor läkare på dårhuset, men Sondén går nära på dagligen dit. I nästa brev skall jag med säkerhet kunna säga om hon möjligen kan bliva inköpt där, åtminstone på år. I något annat hus kan man visst intet få in henne för mindre än 200 rdr b:o, och då blir det väl intet ändå så gott, med maten kan det visserligen bli litet bättre och ombyte.

Nu får du väl bedja Calle vid något tillfälle att han skaffar ett läkarbetyg ifrån doktor Sandberg, som känner hennes sjukdom, likaså ett prästbetyg om hennes frejd och fattigdom, men det skall vara inom denna månaden, sista dagarna lärer direktion vara samlade, och i annat fall tycker Lodin att vi kunde försöka med en annons i Aftonbladet och då måste sådana bevis företes för att få in den, det kanske kunde bliva några riksdaler –

Då jag mottog ditt brev var jag stadd på väg till Carolina, jag framförde dina hälsningar varföre hon tackar och återsänder många, intet allenast till dig utan allesammans, vi talade så mycket om dig och Calle med flera som ären så goda och har

så mycket besvär och så mycken omvårdnad om Clara.

Så det skall komma att kosta på vid ett sådant ombyte, som måste ske – Nu tycker Carolina och jag även; men jag finner nog att vi kan hava orätt i flere fall, då man intet kan bestämt säga hur stort bidrag man kan skaffa för år, att på landet skulle finnas någon som mot en summa ej så dryg som här kunde taga emot henne, då maten ändå intet måtte bli så dyr och i ett hushåll där någon äldre kvinna är mera hemmavid och kunde vid momanger där det behövs, hjälpa henne – nog vore det bättre för Clara och nog bleve hon så väl skött som på Danviken och maten även så bra, det är sant hon kan leva länge nog och i längden bli dyrt nog, så gud vet – tankarna strandar alltid mot något, vända dem vart man vill. Skulle så bliva att ingen råd finnes eller att hon kan utav fattigvårdsmedel få något bidrag utan det skall endast bero på stora uppoffringar ifrån eder ensamt, då får vi väl transportera hit henne och med tiden skall hon väl komma in på Danviken, jag vågar intet hoppas på Sabbatsberg, jag tycker det skulle vara bättre och hon skulle trivas bättre där, men det kan ock vara detsamma, man trives där man har sitt stöd och värn.

Att giva ut penningar för någon badkur i sommar fruktar jag intet lönar mödan, det är bättre att spara till föda och lön till dem som skall komma att sköta henne, hälsa henne och bered henne på vad som hända skall, om det varit så lyckligt att hon bara kunnat stå och gå aldrig så litet, så har det intet varit så svårt, man har kunnat få in henne på Drottninghuset, men nu är det omöjligt.

Söta Sefine, var god hälsa din mamma och tacka henne för brevet. Så snart jag fått vila upp mig några dagar, skall jag gå till Öijer, få se vad han säger och gör, jag ber just till Gud, att han gör något till nytta för Clara, men, men: stor hopp har jag intet, ja styre Gud, så går det väl – jag talar och beder så mycket jag kan, då jag träffar någon som jag tror kan göra gott, men det är också alltsammans. Goda du, ursäkta jag ser

så illa och plumpigt jag skrivit med korsning och kludd. Hälsa Forssberger och liten Lisa och Calle och Gud låte er alla vara friska önskar hjärtligen din

Thea Nannings.

Stockholm d. 28 okt. 1856

Min goda Sefine!
Jag har så många gånger tänkt att skriva till dig under den tid jag nu varit hemma, men alltid har det kommit någonting som gjort hinder – nu, äntligen får jag säga dig mitt hjärtas varma tack för de sista och alla glada stunder hos dig och med dig, hälsa Forssberger och säg honom att jag hjärtligt är mycket tacksam för all bevisad vänskap, jag har intet glömt så ont ni bägge två slet sista färden när jag skulle in till Gävle. Var nu intet allt för mycket ledsen på mig, som ännu intet sänt ditt blomglas, hopsatt är det visst bra, men det är ändå ett par små skärvor utav förgyllningen på högsta udden på baksidan borta och det märkes lätt, då det är utan blommor. Det kunde intet zinkas, för zinken skulle sitta utanpå, nu har jag behållit det så länge, för jag ville så gärna hava ett nytt och Lejas trodde att de skulle möjligen få några dylika, men ännu har det intet kommit någon packning, men väntas. Jag skall väl ändå skaffa hem det innan den stora blomstertiden kommer.

Det är först nu som jag kommit in i mina gamla vanor och ensamheten, jag har mycket gått och vankat, fast jag allt för litet har ute att göra, det går mycket smått även, ty jag har på en tid känt mig mycket trött, men som jag rår mig själv, så får dagen gå som den kommer, jag gör ingen nytta under dess lopp, ögona har ock blivit sämre. Sedan flyttningen blev slut så har jag ganska litet varit hos Carolina, jag vet ej huru det kommer sig, och nästan så hos Lodins även, men i går afse var jag där

till klockan tio, så Albert måste följa mig hem. De mår bra, Nelly hälsade dig mycket, jag frågade Fritz om jag skulle hälsa Elisabet, då sade han mycket rent: hälsa Elisabet! Han talar mycket rent och är snäll, men är så liten oaktat han vuxit bra nog i sommar, han springer och traltar jämt och pratar och ropar Nelly emellanåt, hon är fullt sysselsatt med de små barnen. Flickan är rask och stor och ser ut att intet bliva så ful, som hon förut varit.

Ifrån Clara kan jag hälsa, jag var hos henne i söndags eftermiddag. Hon mådde då så bra, som hon nu brukar göra, hon kan fortfara med att sticka, som väl är, annars skulle tiden bliva lång, jag skall gå dit i dag med garn från Nelly, hon blir så glad då hon får något att sticka, men visst är högra handen stram och dålig – för övrigt säger hon ingenting om hon är nöjd eller missnöjd, nå, det kan vara rätt så gott, men visst skulle de önska att någon gång höra något yttrande – De vilja visst att allt skall vara henne till nöjes, men utom allt så kommer hon att sakna prostinnan Schervin, som ofta satt och sällskapade med henne. Oscar Hyckert har varit så snäll och givit Clara Olins predikningar samt en större grå silkeschalett till minne efter gumman.

Den som nu hade något roligt att omskriva, men sådant finns intet här – här är aldrig roligt – men det är bra ändå och när man är nöjd, så har man ingen önskan utan är lycklig och glad, men ibland uppstår ändå den önskan hos mig om jag hade *eder alla* så nära som Fläräng är till Harnäs, så jag kunde få se varje hushåll en gång i månaden, men som aldrig den önskan kan gå i uppfyllelse, så måste den tystna.

Jag kommer i det stället med ett skralt brev ibland till eder och talar om enformigheten i kojan, som tillhör den stora staden – Emottag och meddela mina hjärtliga hälsningar till din mamma, Forssberger samt lilla Elisabet, jag kommer alla dagar ihåg henne med flere, som jag hoppas vill emottaga en hälsning från din sanna vän Thea Nannings.

Stockholm d. 19 nov. 1861

Min goda och snälla Sefine!

Nu är du säkert i god ordning i ditt nya hem, jag kallar det så fast det är ändå ditt äldsta och väl vana, måtte du och de dina finna eder gott och få hava hälsan, välgång och glädje, det är min innerliga önskan. Kan du ursäkta mig som så länge underlåtit att sända dig några rader, som vittna om min tacksamhet till dig för det goda och myckna smör du varit så god och skickat mig, ja, tack goda Sefine, jag är ändå riktigt förlägen för att du tog så mycket ifrån dig, du har så många munnar som skall hava smör av dig och när jag tänker på huru tranquilt jag gick till edert bord varje dag under min senaste vistelse hos eder, åt och drack och levde ett riktigt sorglöst liv, så känner jag huru mycken tack jag är eder skyldig, fast jag intet kan visa min tacksamhet, men jag vet också att du, samt Forssberger, gärna unnade mig dessa goda och glada dagar.

Jag tänker alla dagar på eder allesammans och huru det kan vara för Gertrud med sin ömtåliga kropp och sitt husliga bestyr, som hon ändå intet är vand vid, så som det nu skall vara. Gud låte Jeanette hava hälsan så hon kan orka gå till henne ibland. Gud ske lov att Calles intet kom att lida någon värre men utav eldsvådan som var dem så nära.

Här har vi just en braf nog frisk vinter, så den har redan trängt in till mig, något näsvist, jag önskar att den intet måtte hålla ut en fyra månader till, för då är jag rädd han kör ut mig, riktigt jag sitter redan med fyrdubbel matta under fötterna, men då känns det ändå någorlunda drägligt.

Din gåva till Clara Åberg är riktigt henne tillhanda ställd, men sist jag talade vid henne, hörde jag att hon ännu inte skrivit till dig, men hon sade då att hon skulle skriva. Hon mår bra, är duktigt fet och är så lycklig att hava mycket varmt rum, hennes värdinna har mycket bekantskaper, så där är intet ledsamt. Clara har även i höst fått någon påökning i en pension och jag har hört sägas att hon även fått eller får årligen något

ifrån drottningen. Löfstedts hämtar henne ock ofta till sig. Johan är hemma i vinter, så han leder henne, hur ofta som helst, och så är det så hon tyckes leva ett lugnt liv, som väl är det. Fingrarna äro visst stela ibland, men hon sysselsätter sig med stickning, fötterna håller sig svullna nästan jämt och mer och mindre ömma så de fordrar jämn väg, men styrkan är större än man nånsin kunde hoppas – Du vet ju att Emma är gift och bor i Smedjebacken, nu väntar hon snart sin nedkomst med en arvinge och att Clara nu är orolig över henne, huru utgången skall bliva, det förstås.

Jag har många hälsningar ifrån Carolina samt Nelly till dig, Carolina är krasslig braf nog i bröstet, sitter och kurar inne jämt. Nelly är visst frisk och rustar som vanligt, men jag tycker att hon ser klen ut, ehuru hon påstår att hon mår braf, barnen äro friska, men minsta pojken varken kryper eller går ännu, men han vältrar sig fram och åter, kan även stå duktigt på benen. Nu har hon fått en snäll och pålitlig barnpiga, som har bägge de små barnen om nätterna även. Fritz går nu i skolan och tycker sig vara just en duktig gosse, som även kan gå något ärende åt pappa in i staden. Gubben Stridsberg ligger sjuk och det väntas hans hädanfärd. Så nu är mest hela familjen på Malma, Lodin har även varit dit, nu har jag intet hört något sedan lördagen.

Jag har hört att lilla Gustaf går, han är snäll den lilla ungen, kyss honom tusen kyssar ifrån mig, hälsa hjärteligen till Forssberger samt lika så gott till Elisabet. Jag gratulerar henne i mina tankar, jag kommer allt ihåg att hon i dag är Dagens drottning.

Något roligt eller några nöjen har jag intet haft sedan jag kom hem. Således intet någonting att skriva om, hälsan är dock braf nog och allt sig likt i kojan hos din sanna vän

Thea Nannings.

P.S. Byttan, sade Gertrud, skulle få vara till vårn –

Ambrosius och Sefine

I juli månad 1850 stod en mahognymöbel förvarad hos fru Holmström två trappor upp i huset Österlåggatan 24. Notan formulerades:

"En soffa av mahogny klädd med blå och grå damast	67 rdr 24
tolv stolar klädda med dito à 10 rdr st.	120 – –
Ett divanbord	22 – –
Summa Rg:s rdr	209,24

Möblerna äro betalda, men ej avhämtade. C. Holmström"

Från en annan Stockholmsfirma, R. M. Carlström, rekvirerades samtidigt en mahognyspegel med konsolbord för 75 rdr.

Glas- och porslinsuppsättning togs också från huvudstaden. Den långa notan, skriven på olinjerat folioark, upptog bland mycket annat två dussin vinglas, slipade, för 11 rdr, ett dussin kaffekoppar med guld för 9 rdr, sex dussin flata och tre dussin djupa tallrikar, sammanlagt 108 tallrikar för 24 rdr, 36 sk. En soppterrin gick på 3 rdr, 24 sk. Tre par malmljusstakar, två par låga, ett par höga kostade tillsammans 12 rdr. Bland de många nyttoföremålen märktes enklare och finare ljussaxar, tvättserviser, tebrickor, brännvinskaraffer, syltassietter – allt från firma L. I. Warodell.

Från Gävle rekvirerades en sängkammarmöbel i ljus björk bestående av säng, byrå, soffa, sex stolar, tvenne kommoder för en summa av 180 rdr. Matsilver togs också från Gävle, liksom ett ansenligt parti fågel- och gåsfjäder, belöpande sig på nästan samma summa som sängkammarmöbeln. Bolster- och kuddvar tycks däremot ha valts ut redan i Stockholm.

Till den unga fästmön hade lyckönskningarna anlänt redan i samband med förlovningen året innan. Fru Forssenius skrev den 3 november 1849: "Du vet att här i flera år gått ryktet att du varit förlovad, *med du vet väl vem*, därför ville jag i början intet bra tro. Då jag blev övertygad därom, var min första tanke: huru skall jag få veta om Sefine är fullt nöjd – Tusende gånger välkommen hit, då jag hoppas ännu tydligare få se och förnimma dina förhoppningar mot vad ett brev kan uttrycka. Huru tycker mamma det är att mista sin sista dotter? Säkert lever många stridiga känslor inom modershjärtat, som hon behåller för sig själv, om än många synas. Du måtte väl ej av mitt hafsiga brev döma till liknöjdhet och kyla, å, nej, det gör du ej." Men hon unnar sig att tillfoga: "Sedan jag sist skrev har jag blivit underrättad om Lotten Torngrens förlovning med borgmästare Ewert i Göteborg. Ett gott parti –"

Fästmannen Forssberger har tydligen ganska överraskande

trätt in i bilden efter den anonyme "du vet väl vem". Något "gott parti" var han väl knappast, den föräldralöse, syskonrike prästsonen från Börstil. Men Sefine vet vad hon vill.

Svagt rosafärgade bjudningskort sändes ut: "Täcktes med sin närvaro hedra vigningsakten emellan Bruks-Inspektoren Gustaf Ambrosius Forssberger och min kära dotter Lovisa Josephina – på Ytterboda d. 21 aug. 1850, kl 1/2 5 e.m."

Bjudningskortet är litet, brudnäsduken stor. Men båda var dekorerade med upphöjda blommor i vitt.

Den Hyckertska släkten var talrik, men hur många kunde tänkas komma från brudgummens släkt? Äldste brodern, Ludvig, hade övergivit Östhammar och inlett sin egendomliga odyssé till apoteken i mellansverige. Bröllopssommaren befann han sig i Gamleby, men "konditionerade" enligt apotekarmatrikeln under olika perioder av sina senare år på apotek i Västervik och Örnsköldsvik, i Lindesberg och i Stockholm. Sommaren 1869 var han tillbaka vid utgångspunkten igen, mitt emot det lilla rådhuset i Östhammar.

Snickar- och schatullmakaren Karl-Ulrik från Östhammar, kom han? Systern Charlotta hade gift sig och flyttat till Vansta i Södermanland. Gustava som följt familjen Geete till Örebro var gift med vagnmakare-mästare Adolf Ekholm och bosatt på Söder i Örebro. Den äldsta systern, Ulrika, som gift sig redan före faderns bortgång hade kanske gjort ett gott parti, med säteriägaren S. P. Lennbergh, som ägde säteriet Länsö i Börstiltrakten. Anlände de kanske till bröllopet? I varje fall hade deras dotter Eufemia, som bara var sju år yngre än sin morbror Ambrosius, tillbringat hösten 1848 hos Gertrud Horner på Harnäs.

Vilka som nu kom eller inte – Sefine dekorerade rummen i sitt barndomshem med blommor. Det fanns åtskilligt att ta av i augustirabatterna. Brudparet knäböjde på pallarna som ställts fram i förmaket. Gästerna stod i en festklädd ring. Prosten Rhén förrättade säkert vigseln. Han höll händerna knäppta

kring bibeln på magen, så som han gör på G. Alstrups fotografi. Det vita håret burrade sig på sidorna om kalotten, hakan var nedborrad mot flikarna på prästkragen. Hans dotter Sofie var säkert med, hon var barndomsvän och ungdomsvän med bruden.

Gertrud hade säkert haft kokfru, kanske som så ofta tidigare och senare, madam Dahl. Bordet var också dekorerat med blommor. Kvällen var varm. Gertrud njöt av festen, av rösterna i rummen och ljusen. Om brudparet lämnade Ytterboda på kvällen tog de säkert omvägen om bron till sitt hem. Och nalkades på nytt bröllopsgården, fast skilda från den av vattnet.

De stannade till en stund vid älvkanten. Såg ljusen i fönstren spegla sig i vattnet.

Under en följd av år, från 1829 till 1860, hade Gertrud Hyckert en dotter bosatt i inspektorsbostaden på Harnäs bruk, först den äldsta och efter 1850 den yngsta. Älven skilde henne från dem, men de två stränderna förbands med en färja, som begagnades av dem som bodde någon halvmil eller mil norrut från bron. I Gävle hade hon sen den tredje dottern. Och mellan Harnäs och Gävle var det bara någon mil, Uppland tog slut under den vägsträckan.

Bruket låg alldeles vid havsbukten. Till och med naturen var kärvare här än vid det närbelägna Älvkarleö. Jonas Carl Linnerhielm tillhör de prominenta sjuttonhundratalsresenärer, som på sin färd mellan Gävle och Uppsala behagat kasta ett öga på Harnäs. ”Dess åbyggnad var obetydlig, men det ligger tämligen väl och fägnade mig mycket sedan jag en lång stund farit igenom den hiskeligaste, fastän just icke avskyfulaste trakt jag ännu sett. Stenar lågo överhopade, icke blott såsom sten på sten utan såsom sönderbrutna berg och mellan dessa hade svaga

granar och tallar rotat sig. Brukets läge är helt nära Saltsjön, men stället likväl ej glatt eller vackert, ty lövträn saknas, utom några få planterade råder kalheten på brukets fält."

Harnäs hade ständigt, sen sin upprinnelse på 1600-talet, varit ett bibruk till något av de stora. Ingen av ägarna reste sig slott eller mausoleer här. Harnäs var masugnar och hammarsmedja, ett arbetsbruk. Lövstabruk, Forsmark dominerades av sina parkanläggningar och slott. Lövsta var de Geer- eller vallongult, Forsmark vitt. – På Harnäs rann bruksgatan fram mellan ena sidans låga, rödmålade arbetarbostäder och andra sidans högre, magasinsliknande hus.

Det hade i likhet med de två andra bruken i socknen, Älvkarleö och Hyttön, anlagts på 1600-talet av bergmästaren Claes Depken och handelsmannen David Leijel. Under ryssåret 1719 härjades det, som det mesta utmed norra Upplandskusten, av ryssvågen. 1723 var det uppbyggt igen. I slutet av detta århundrade såldes det tillsammans med syskonbruken till brukspatron Thomas Tottie. Hans son Carl sålde i sin tur till Samuel af Ugglas på Forsmark. Sen ägarna till Forsmark skilde sig från det 1882 vidtog ett ännu tätare ägarbyte. Iggesund sålde det till Söderfors, och genom att Stora Kopparbergs bergslag köpte aktierna i Söderforsbolaget hamnade också bibruket under Bergslaget. Under den egentliga Söderforseran hade det en sista uppblomstring, det fanns två masugnar, Söderfors hade sin egentliga tackjärnstillverkning förlagd dit och Harnäs hamn fungerade som bolagets utskeppningsplats. Men 1911 blev dödsåret för det genom två och ett halvt sekel verksamma arbetsbruket.

Att försöka frammana Harnäs, som det var under livstiden, är svårare än att göra motsvarande experiment med Forsmark. Man kan visserligen fortfarande gå bruksgatan fram, under de bitvis höga, lummiga träden. Men det är bara en stump av ett bruk, det som återstår, ett stickspår mot det gångna som upphör mycket snabbt. Som A. N. Sandén uttrycker det i Älvkarle-

byboken: "Där sotiga smeder vid härdar och dunkande hammare under ett och ett halvt århundrade utfört sitt tunga arbete och där masugnen under ytterligare ett hundra år sänt gnistor och rök mot skyn, där vittnar nu endast en slagghög och några murrester om vad som varit." Till och med slagghögarna och murresterna var vid mitt besök sommaren 1975 på väg att försvinna under buskvegetationen.

Litet indragen från vägen, i slutet av bruksgatan ligger en låg tvåvåningsbyggnad. Om det är den Sandén talar om som "den låga envåningsbyggnad, som var bruksinspektorens" vet jag inte. Är det den ursprungliga, som restaurerats och moderniserats, eller en helt ny på den gamlas ställe – vårdträdet på gårdsrundeln vittnar om gammal bebyggelse. I varje fall var det den här vägen, förbi de rödmålade stugorna, vagnen med brudparet rullade den varma augustikvällen för jämnt etthundratjugofem år sedan. Här föddes min faster och min far. Här var min farmor och farfar förälskade och unga.

Rösterna, stegen, röken och lukterna – det som fick dagen och natten att leva på bruken – slår nästan upp från sidorna i husförhörsboken. Arbetsstyrkan infinner sig, åtföljd av familjerna.

Längden börjar, som det hövdes under den patriarkaliska tiden, med innevånarna i inspektorsbostaden, inspektoren själv, hans hustru och eventuella barn. Efter dem bokhållarna och "domestikerna". Masmästaren stod sen i tur. Men efter honom tycks rangrullan ha upphört att fungera. Kanske förflyttade sig gåsfjädern eller stålpennan hus efter hus utmed bruksgatan.

Den längd jag studerar omfattar åren 1846–50. Masmästare Anders Bäckenberg har just dött och efterträtts av Pehr Olof Westin. Änkan Bäckenberg bor kvar med två tjugoåriga döttrar. Westin är gift med en Anna Bäckenberg, som tydligen

kommer från en annan gren av masmästarsläkten.

Så följer bland andra: Hyttdrängen Pehr Östlund, arbetskarlen Jöns Lindgren, uppsättarna Jan Jansson och Anders Öberg, eldvakten Daniel Öbrink, statdrängen Johan Öbrink, rostbrännaren Jan Engström, bokaren Fredrik Elfström, hamnvakten Jan Lundberg, klensmeden Jan Öbrink, arbetskarlen Lars Lindén, bruksarbetaren Johan Pousette – förre tracteuren Eric Ruths änka Anna Larsdotter bodde kvar medan sonen Gustaf Ruth flyttat till Gävle. Efterträdaren Adolf Fredrik Grell hade just anlänt med hustru Brita Maria, född Goffin, två söner och en dotter från Forsmark.

Från brukskärnan flyttas så förhören mot periferin. En mjölnare infinner sig, några torpare följda av ett större antal kolare, en skogvaktare.

Familjerna på Harnäs är inte särskilt barnrika. Högsta barnantalet förefaller – under den aktuella tiden – vara fem och det är statdrängen Johan Öbrink som står för det. Han har med sin hustru, Brita Lundberg, tre söner och två döttrar. Ett par makar är barnlösa, ett par har begränsat sig till ett enda. De flesta av arbetarna är, om inte infödda Harnäsbor, så i alla fall födda inom Älvkarleby socken. Medan en och annan hustru har hämtats från Tierp, från Vessland. Två vallonnamn; Pousette och Goffin, uppträder bland mängden av Öbrinkar och Lindgrenar. Men deras bärare kom också utsocknes ifrån, Brita Maria Goffin var född på Forsmark och Johan Pousette i Börstil. Vallonerna hörde, liksom den mer leende naturen, sydligare brukstrakter till.

Bruket vid havsbukten pulserade av liv, trots bristen på parker och insmickrande näckrosdammar. Tack vare tracteurens närvaro i husförhörslängden får vi väl förlägga ett värdshus utmed bruksgatan. Där fanns också sen 1853 en fast skola, bekostad av Gustaf af Ugglas. Från 1856 höll den sig med examinerade lärare, den första var Johan Ulrik Lindh.

Hjärtat i hela anläggningen var masugnen. Arbetet i den på-

gick dag, natt, söndag, vardag, helg – den drev upp kvinnorna ur sängen senast vid femtiden. Männen skulle ha mat innan de gick och de återvände redan vid åttatiden för frukost. Vid tolvtiden åt man middag och kvällsmålet intogs efter mjölkningen, vid sjutiden. Variationerna i kosten var inte så stora. Sill, strömming, pannkaka, potatis, salt fläsk och nån gång om söndagen salt kött. Ölsoppa, gröt, vattvälling – och så förstås lingon och blåbär från bärmarkerna.

Begreppet semester existerade inte, varken för arbetare eller tjänstemän. Bådas löner bestod också till stor del av naturaförmåner: fri bostad, fri ved och för arbetare ett barnbidrag avpassat efter barnantalet, det erlades i säd. Kål- och potatisland ingick också i bostadsförmånen. Som exempel på dåtida kontanta löner kan nämnas att dagsverkskarlar, som arbetade utomhus, om sommaren kunde förtjäna 44 öre per dag, medan de vintertid knappast kom upp i mer än 36. Specialutbildade yrkesarbetare hade något högre lön. En värmare i ankarsmedjan kunde nå upp till den svindlande summan av 58 öre per dag.

De flesta arbetarfamiljer höll här som på andra bruk en eller ett par kor, en gris, några får. Bruksarbetaren var, trots den ringa lönen, i utsatta situationer som missväxt och nödår ändå en på sätt och vis privilegierad. Han kunde få tillskott från brukets förråd av spannmål och matvaror. Skaror av kringvandrande tiggare sökte sig då till brukssamhällena, till sina lyckligare lottade bröder. När de enskilda hushållen till sist inte längre förmådde hjälpa, hände det – som på Söderfors – att bruksledning och arbetare gemensamt inrättade matserveringar för dessa oskyldigt drabbade medmänniskor.

Redan ett par år innan Ambrosius och Sefine gifte sig anställdes en brorson till honom, Fredrik Forssberger från Östhammar, som bokhållare på Harnäs. Senare skulle en bror till honom, Emanuel, vistas på Ytterboda för att lära sig lantbruk. Ambrosius ville återgälda vad den äldre brodern skänkt honom av omvårdnad under uppväxttiden.

Vid tiden för giftermålet nyanställdes två tjänsteflickor, Anna Maria Jägare och Ingrid Westman. En tredje, Maria Hållinder, fanns redan på plats, sen Gertrud Horners dagar. I inspektorsfamiljens förpliktelser ingick också här att ta emot ägaren, brukspatronen de gånger han besökte bruket, att ta emot brukets övriga gäster och att ha ogifta bokhållare i maten. Gertrud Horner tycks efter mannens död och fram till Ambrosius giftermål ha stannat i huset och skött husmodern-värdinnans åligganden. Därefter bodde hon med fosterdottern Augusta i Älvkarleby, tills hon, troligen i samband med Augustas giftermål, flyttade till en liten våning i Gävle.

Den regerande brukspatronen var, under Ambrosius första tid som inspektor, Gustaf af Ugglas, senare hans son Ludvig. Depescher avgick med postskjuts *från* grevarna af Ugglas och *till* grevarna af Ugglas. Min farfar bevarade pietetsfullt till sin död, och hans son efter honom, en brevbunt av ansenligt format. Den finns numera i arkivet på Forsmark. Min farmor använde vid grevens besök på Harnäs servetter med rosenmönster, av ansenligt format. Sex av dem finns fortfarande kvar. De måste, om de fästes under hakan, ha täckt hela greven.

Jag minns att tonen i breven från den äldre, Gustaf af Ugglas, var mer personlig och jämlik än den som åtminstone i början användes av sonen. Korrespondensen rörde sig ju så gott som enbart om brukets angelägenheter. De flesta av dem skrevs på Forsmark – från brukskontoret med sin klocka och dubbeltrappa – men en hel del kom också från Stockholm.

Jag tror aldrig min farfar tog till storviten, trots att han debuterade som arbetsledare mycket tidigt. Det fanns hos ho-

nom och min farmor en respekt inför medmänniskan, vilket av skikten i samhället hon än tillhörde. Den gick i arv till min faster och min far.

Sefine förde ingen isolerad förmakstillvaro i Karl Johansoffan bakom det ovala pelarbordet. Hon var med i kök och bagarstuga, i mangelbod. Hon sådde och planterade i trädgården. Hon hade höns och gris att vårda sig om. Kanske knäskurade hon aldrig golven, andra händer än hennes skötte evighetsdisken. Anna Maria Jägares händer svullnade i baljor och hinkar och bykkar.

Men vävstolarna dunkade. Där förlustade de sig alla, matmor och tjänstefolk. Sju stycken vävskedar av olika finhetsgrad hade strax efter bröllopet beställts, tillverkats och levererats från Stockholm.

Nära i år, men ändå tillhörande det förgångna – hennes flicktid – låg vistelsen, åren på Söderfors. Om hon nu jämförde den blygsamma s.k. herrgården på Harnäs med den trevåningsflygel förvaltarfamiljen Forssenius bebodde så skulle minst två Harnäsherrgårdar få plats i den.

Av de tre döttrarna Hedvig, kallad Hedda, Augusta och Anna Mathilda blev den senare hennes speciella vän. Hedvig gifte sig 1847 med jägmästare Carl Ridderbjelke. Anna Mathilda och även modern, Thilda den äldre, skrev då och då brev till Sefine.

Egentligen är det märkligt vilken blygsam roll den annars så dominerande mannen och förvaltaren, Gustaf Adolf Forsse-

nius, spelar i breven. Nämns han, så sker det närmast i förbigående: "min man reste i morgse till Österby" – "sist Forssenius träffade dig" – Han levde väl sitt liv till stor del utanför kvinnoringen. Det fanns knappast den stämma eller kommitté inom socknen där han inte satt med. Han var bl.a. ordförande i kommunalstämman, medlem av brandstodskommittén och jämte kyrkoherde Åkerberg initiativtagare till sockenbiblioteket och sockensparbanken, medlem av bibliotekskommittén och av styrelsen för skarpskyttekåren, skolstyrelsen inte att förglömma. Särskilt betonas hans viktiga insatser under missväxt- och nödåren 1837–39, 1845 och 1867.

De båda Mathildorna, den äldre och den yngre, skiljer sig påfallande från varann. Den äldre är den nyktra, den praktiska, också den humoristiska av de två. Den yngre är känslosammare, mer inåtriktad. Den dag olyckan slår ned bland dem är det också modern som tar sig samman och meddelar Sefine: "Genom ryktet vet du visst redan vår sorg och förlust. Jag vet ditt varma deltagande – innan du sagt mig det. Förlåt mig, Sefine, att jag intet kan relatera om Heddas sjukdom och död – kommer du till oss då blir det för mig ett kärt behov att göra det, nu vill jag blott säga dig att vi äro friska, att vi hava ögonblick av lugn och tröst, men tyvärr omväxla de med bitter sorg. O Gud, huru snart förbyttes icke vår glädje och lycka.

Barnet blir hos oss. Mer då vi träffas. I fredags begravdes vår Hedda här på gamla kyrkogården."

Ett par månader senare skriver Anna Mathilda sitt upprörda brev:

Söderfors d. 2 sept. 1849

Min goda snälla Sefine!

Så länge har jag tänkt skriva till dig, min lilla snälla Sefine, långt innan jag fick ditt vänliga brev, sedan ännu flera gånger.

Nu är det afton och sent, men innan jag lägger mig vill jag dock först säga dig mitt innerliga tack för varje ord du så vänligt och gott ger mig. Jag riktigt skäms då jag ser ditt brev, daterat den 16 juli – tack för att du vill höra om oss – ja, Sefine, jag tror dig nog, då du säger du ofta tänker på oss – du goda, snälla vän!

Nu har du visst genom Söderforsbor hört att vi äro friska – men månne *de* visste mer, *du* vill visst veta något annat –

Ja, Sefine, ofta med förvåning tänker jag, att vi *kan*, *kunna* leva vara friska, till och med skratta ibland, då vår inre värld blivit så härjad, ack, en sådan storm gått igenom mitt hjärta, och hur min glädje blivit bruten, sedan jag sist såg dig, skrev till dig. –

– – Tiden, tiden, säga människorna, och de hava nog till *en del* rätt, åtminstone kan den genom vana och yttre omständigheter tvinga oss att återgå till livet och världen som fordom, men nog är ofta såret, som en gång givits, kvar, *djupt och oläkligt, så* känner jag, men du har rätt, Sefine, jag har ännu mycket kvar att älska och därigenom ett band till livet, som, vet du, annars ej fäster mig vid sig – *nu* beder jag ej, förstår du, att dö ehuru längtan ibland blir gränslöst stor efter min Hedda!

Vet du, huru vi älskade varandra?! Ifrån vår spädaste barndom voro vi så varmt fästade vid varandra och när åren kommo, känslor och tankar växla – då blevo vi varandra ännu mer oumbärliga – *nu* – kan jag knappt ibland tänka mig att vi verkligen äro skilda –

Bed Gud med mig om ödmjukhet – och tåligt bida – tills Han kommer med återförening och sällhet – ty vad Han här förenade i kärlek återknytes nog bortom graven – fast för våra ögon och i våra hjärtan känns som banden sönderslitas – och allt med dem, men vi kunna ju tro och våga hoppas att *kärleken är starkare än döden.*

Clementina Ullberg har varit här några veckor, och ännu har jag hopp om att en fjorton dagar à tre veckor få behålla

henne. Nu sover hon och vår lilla skatt gott, båda två. Hans lilla vagga står vid mosters säng, och mången natt anar jag min älskades vakande ande kring oss båda – barn och syster.

Mamma hälsar dig så varmt. O, Gud, bevara henne!!!! – De mina bedja om hjärtliga hälsningar till din mamma och dina syskon, vari jag även beder få förena mig. Hälsa hjärtligt Sofie Rhén, också hon har gjort förluster och kan nog fatta våra.

Carl har varit här några dagar, reser i morgon – jag tror det gjort honom gott att se sin lille pojke, som är så verkligt söt – och därigenom fått en motvikt för sin *bittra* sorg.

Nej, nu godnatt, min bästa, goda unge – Alltid din varmt tillgivna

Anna Mathilda.

Anna Mathilda Forssenius målade. Det märks nästan i hennes språk vilka motiv hon valde. En liten akvarell, en blomsterkorg fylld med violer, penséer, en ros – överräcktes "till demoiselle Hyckert på dess 22 födelsedag". Under den lyckliga tiden då kvinnoringen fortfarande var obruten.

Men en tavla med annat motiv och av annat format skulle skapas under intrycket av sorgen efter systern. Söderfors kyrka saknade altartavla. Inspektor Forssenius "befallde" sin dotter att måla en – själv skulle hon knappast, av egen fri vilja, ha påtagit sig den uppgiften.

Nyårsdagen 1853 anförtror fru Forssenius en del av sina husliga bekymmer åt Sefine:

"Då Forssenius sist träffade dig, minns du nog att han talte och frågade dig om du visste någon som passade mig till hjälp i husets skötsel. Jag har ännu ingen fått och har ingen på för-

slag, mer än en Jungfru i Gävle, som hushållade för ordningsman Lundström och hans bror. Den sistnämnde berömde henne mycket och rådde min man att skaffa mig henne, men på hans omdöme litar jag inte alls, ej heller på Linas, därför har jag ej vänt mig till henne med någon förfrågan. Den ifrågavarande jungfrun tror jag nu tjänar hos Sundström, första frågan är dock om hon skall bli kvar, då jag visst ej vill tubba och locka andras tjänstfolk.

Kan du, utan för mycket eget besvär och utan att för mycket besvära andra, få någon reda härpå? Jag skulle i några fall hellre hava en jungfru eller madam än en mamsell, en av första sorten hade ej behov av samma trevnadsvillkor som en bättre flicka och vilka jag intet alltid kunde bereda henne, å andra sidan tycker jag en bättre flicka skulle mer sluta sig till oss, vara oss tillgivnare och trogen. Om du kan, så vet jag att du ger mig både råd och hjälp.

Den jag skall hava bör veta litet till sig, att jag slipper alltför mycket vara med i bagarstuga och brygghus, men som hushållet ändå ej upptager all tid, vore säkert gott om den kommande hjälpen kunde sy försvarlig slätsöm. För övrigt känner du ställningar och förhållanden i vårt hem, så i fall du får höra eller se någon antaglig, så, söta Sefine, tänk på oss! Jag skulle behöva hjälpen i vår och till och med förr, om så gick an.

Vet du, Anna Mathilda är med både kropp och själ upptagen av sin målning och då den pågår är det litet orimligt fordra att hon skall kunna slita sig mellan hushållet och den.

Sedan jag blivit ömtåligare blir det mycket arbete över åt Augusta och man blir så ensidig av att jämt vara hemma att hon får lov att komma bort litet. I nästa vecka reser hon.

Många, många hälsningar från flickorna har jag att framföra, gör du mig samma tjänst till din man, din lilla dotter och även mamsell Rhén. Du räknar ej på allt omak som göres av din tillgivna

vän Thilda Forssenius

Medan Carl Vilhelm Böttiger vistades hos de Geers på Frötuna gjorde han en sommarutflykt till Söderfors. Meningen var att sen följa älven mot utloppet och besöka Älvkarleby. Men dåligt väder skrämde hem honom och de övriga i ressällskapet igen.

I en dikt på tio verser sammanfattade han sina intryck från bruket. Han uppehåller sig först vid läget intill älven:

"Två armar sträcker han kring ön
som brudskön står i klädning grön –"

Så uppmärksammar han verksamheten vid ankarbruket:

"De mörka männer under jord
– Vulcani jättar högt i Nord –
vid härden stå med glödhet kropp
och sjömäns hopp
blir smitt av hammarns raska lopp."

Det är i hans dikt ingen ända på härligheterna vid Söderfors:

"Gick du en kväll i månans sken
bland kyrkogårdens träd allen
du dröjde vid en kulle grön
med stilla bön
och tänkte: döden själv är skön
vid Söderfors!"

I hans betydligt nyktrare prosa sammanfattas hans intryck från resan i ett brev: "Dalälven såg jag nu för första gången i min levnad och tyckte mig strax vara förtrolig med de klara, ilande böljor. Söderfors är outsägligt vackert – en sådan kyrka till form och läge önskade jag mig i min blivande församling, om denna är ovan jord."

När Böttiger gjorde denna resa, sommaren 1831, fanns förvaltarfamiljen Forssenius på plats. Dottern Anna Mathilda var sex år, Hedvig sju och Augusta skulle strax göra, eller hade just gjort sin entré i den idyll som skalden målade:

"O, den som här
fick bo med den man hade kär!
På näset skulle hyddan stå
vid vågor blå –"

Systrarna Forssenius' uppväxtmiljö var det patriarkaliska, strängt klassindelade bruket. Och den indelningen stannade inte vid två skikt: det som gick mellan bruksherrskapet-ägarna och bruksbetjänterna-tjänstemännen, och det som skilde bruksbetjänterna från arbetsfolket. Det fanns en ytterligare finfördelning särskilt märkbar bland arbetarna. Överst på rangskalan bland dem stod ankarmästare och hammarsmedsmästare, därnäst kom mästersvenner och smeder. Kolbönder och torpare befann sig inte långt från bottenmärket: drängar och kolpojkar.

Det berättas om förvaltare Forssenius att han ännu vid åttiosex års ålder travade de etthundrasjuttiosju trappstegen upp i Söderfors kyrktorn och såg ut över sitt bruk. Betraktar man fotografierna av hans arbetare vid vällugnar, lancashirehärdar och ankarsmedja betvivlar man att någon av dem skulle göra hans bedrift efter. Arbetskrökta sen barndomen, knotigast och krokigast med släggan över axeln ser arbetslaget från smedjan – Vulcani jättar – ut.

På avsatsen närmast brukspatronens växte de tre systrarna upp. Från sina smårutade fönster såg de över mot herrgårdens lika smårutade. Herrgården var inte högre än flygeln, men desto långsträcktare, fem fönster på vardera sidan om den tvådelade, svängda yttertrappan. Då och då rullade ekipagen från Österby upp framför den. Den åldrade Per Adolf Tamm steg försiktigt ned ur droskan, satte foten på den plats där hans

tjänstehäst stupat av utmattning. Hans vagnshästar kråmade sig sirligt under rundan de gjorde kring gårdsplanen.

I Anna Mathildas lyriska brev avbryts ibland känsloutbrotten av praktiska uppdrag och hälsningar från modern. Så skriver hon i september 1850: "Tusende varma tacksägelser för blommorna, som kommo med flickorna Egnell, så snäll du var som kom ihåg oss – och i följd av dem, söta Sefine, frågar mamma *var* och *huru* man får sådana där små vita blommor, som voro med däribland, om det är genom frö? Vi ville så gärna hava sådana. Ännu en annan ödmjuk bön och förfrågan har mamma till din bror, kapten Sundmark. Om han, då han tager ut blomster från Trädgårdsföreningen även skulle vilja vara så innerligen god och taga åt mamma? Tror du nu kapten Sundmark blir mycket ledsen på oss, för denna vår djärvhet."

Blomstersändningar går tydligen då och då mellan Älvkarleby och Söderfors. Men friskast har *den* hållit sig som kom den motsatta vägen, till Sefines födelsedag. Efter etthundratrettio års vila bland mitt övriga pappersarv lyser ännu violerna, penséerna och rosen.

Och i kallaste vintern, januari 1852, glöder den –

"Goda Sefine!
Efter tillfället är så gott, kan jag ej neka mig glädjen att få säga dig några ord, du må nu taga det som du vill, min unge lilla! Ett gott nytt år, Sefine lilla, önskar jag dig, så av mitt innersta hjärta, och önskar dig det i dess allra djupaste betydelse. Gud give dig all glädje du själv säkert så rikt hoppas på, och att din lycka oavbrutet får fortsätta –

Du vet nog huru jag menar det, ty du vet också att jag håller mycket av dig, och den som en gång mitt hjärta fäst sig vid,

kan jag heller aldrig upphöra att hålla av!!

En liten stund har jag träffat flickorna Egnell och hört talas om dig och eder, så roligt de haft och huru snälla både du och din man varit mot dem och sådant gör gott, värmde mig med, fast jag endast fick, som gamla kuskarna ”glädja mig åt smällen”. Som jag gissar de skriver i dag, så tänker jag bedja dem så vackert få lägga mitt brev inuti deras.

Gudskelov din mors ögon äro någorlunda och att det är hopp att de ej bliva sämre? Av Egnellerna vet du väl alldeles reda på vår jul? Så om den är det ej värt jag säger något. För mig har den dock haft kanske ändå mer glädje än för de andra! Minns du, Sefine, då du om vintern var här, (strax sen du var förlovad) hur du önskade mig samma lycka som dig. Jag trodde då att *min* för evigt var förkolnad och en tid därefter uppspirade den dock i en herrlig ros –

Gud är god och visste nog vad som var bäst, *lida* är nog nyttigt, nu tror jag fast på min lycka, ty jag tror på min kärlek och hoppas att den är evig, då den är grundad på ömsesidig aktning – är det ej så!?

Mamma mådde ej bra i går, hade så gruvligt ont i huvudet, är bättre i dag, men vad det är ledsamt, detta onda som så ofta återkommer och gör mig så gruvligt ängslig och orolig. Hon hälsar dig så *innerligt* – ävenså Augusta – och jag ber om en hjärtlig hälsning till din man och övrig släkt. Nej, adjö nu, min snälla Sefine – Gud ge dig allt gott önskar vännen

Anna Mathilda

Den målning Anna Mathilda Forssenius med kropp och själ gick upp i redan 1853 var altartavlan. Den är en kopia av altartavlan i Kungsholms kyrka i Stockholm, utförd av Fredrik Westin. Den har måtten 300×540 cm. Hon måste ha haft en

ateljé av ansenliga mått, kanske i tredje våningen av huset. Hon nämner i de brev som finns bevarade aldrig sitt konstnärliga arbete. Kanske var inte Sefine den rätta lyssnerskan när det gällde denna avvikelse från det vanliga kvinnomönstret. Vävar växte fram under Sefines händer, dukar, gardiner, klänningstyg, mattor – ting att ta på och trampa på och bruka och nöta.

Duken till altartavlan var vävd på Söderfors. Det sägs också att målarinnan istället för att direkt kopiera de tre änglarnas ansikten porträtterat tre unga Söderforsflickor. Motivet är *Uppståndelsen.* Kristus svävar över änglagruppen med armarna utbredda. Vid foten av tavlan hukar två krigare.

Det var inte bara altartavla som saknades i brukskyrkan, det fanns heller ingen orgel, förrän 1873. Vid en visitation i slutet av 1700-talet anmärktes också på psalmsången. Församlingen bearbetade tydligen texten på egen hand och det betonades hur nödvändigt det var att noga följa texten "isynnerhet när Tron sjunges att ej meningen förändras".

Den herrliga ros som uppspirat i Anna Mathildas själ fortfor att dofta medan hon arbetade med tavlan, klättrade på stegar, blandade färger, prövade, suckade, förkastade. Hon greps också av motivet – även om fadern förelagt henne uppdraget, hade hon själv valt uppståndelsemotivet. Och så som hon uppstått ur förtvivlan, så måste också systern i sin himmel ha brett ut armarna mot ljuset. Det var i den från korset och plågan frigjorde Kristus hon såg sin egen tro förverkligad. Så skulle församlingens ögon vila vid den, tröstas och upplyftas av budskapet. Det var ju bara en gång under kyrkoåret man jublade *Vad ljus över griften, han lever, o fröjd* – Han dog för det mesta kyrkoåret igenom, inför församlingens ögon.

Tavlan blev färdig och hängdes upp i kyrkan. Den avtäcktes på Anna Mathildas bröllopsdag, den 18 mars 1855. I samma ögonblick brudparet trädde in i kyrkan föll täckelset. Så var också systern närvarande i denna vigselakt. Sorgen över henne

var ju, liksom glädjen över rosen, oupplösligt förbunden med tavlan.

Anna Mathilda flyttade med mannen, ingenjör Ernst Westman, först till Film i närheten av Dannemora, senare till Uppsala och Stockholm. Korrespondensen mellan de två väninnorna tycks ha dött ut, eller spardes bara de mer livsavgörande breven?

Altartavlan hängde på sin plats till 1945, då den togs ner. Det gyllene törneomvirade kors som ursprungligen fanns på arkitekten Erik Palmstedts ritning till kyrkan ställdes tillbaka över altaret.

Nu hänger hennes *Uppståndelse* på långväggen mellan ett par fönster. Den nästan Rembrandtska färgtonen framträder mättad och tung mot de vitkalkade väggarna. Änglarnas ansikten är ljuva som barns. Annars är ljuv det sista ord man vill använda om tavlan som helhet. Tyngden, kraften i den överväger.

På kyrkogården som invigdes samtidigt med kyrkan hade enligt Palmstedts ritningar också uppförts ett kapell, eller som det kallas i sockenkrönikan "ett bisättningshus i antik stil. Framtill har det galler och grindar, genom vilka man ser in till sockeln för kistan och på fondväggen bakom den möts av en grinande dödskalle. Och under dödskallen texten: Dödlige, du som skådar in i denna dystra boning, gack icke härifrån utan åtanke på din död, eftertanke av din levnad, omtanke om din salighet".

Det konstverk Anna Mathilda Forssenius valde att kopiera räknas väl inte till de större. Fredrik Westin som levde 1782–1862 var ett barn av sin tid och mycket uppskattad av sin tid, eftervärlden har förhållit sig kritisk och kall. Hon som underkastade sig och under arbetet greps av motivet, var ett barn av en något senare tid. Jag tror altartavlan var hennes protest mot den grinande dödskallen på kapellväggen. Att hon måste ha skapat den med både sin själ och sin *kropp*, det understryks

av de rent manuella krafter det måste ha kostat att måla den.

Ernst Westman avancerade till direktör i Järnkontoret. Under äktenskapets första tio år föddes de fem barnen, fyra söner, en dotter. Under Uppsalatiden bodde de i ett hus, Sysslomangatan 9, som ägdes av förvaltare Forssenius. Det låg där mitt i stadskärnan som "en herrgård i en lantlig trädgård". 1872 flyttade familjen Westman till Stockholm. Där avverkades under sexton år nio våningsbyten. Var det Anna Mathilda som saknade och jagade sitt förlorade Söderfors?

I den avhandling Bertil Palm har ägnat parets sistfödde son, arkitekten, målaren, tecknaren Carl Westman – av Erik Lallerstedt karaktäriserad som en oppositionsman från sekelskiftet – ägnas också modern några ord. Vid sidan av sitt hushållsarbete tycks hon då och då under åren ha sysslat med akvarellmåleri. Bland annat har hon "i en nu försvunnen akvarell fångat hemmet, det gamla huset i Uppsala, vilande i trädgårdsgrönskans famn". Palm förmodar att arbetet med altartavlan översteg hennes förmåga. Han tillägger: "Sedan familjen flyttat till Stockholm brukade hon ofta sitta på Nationalmuseum och kopiera tavlor."

Jag tror inte att kopierandet av altartavlan översteg hennes förmåga. Jag tror att det översteg tidens och männens förmåga att erkänna den. Hon höll sig ju också, för resten av sitt målarliv, beskedligt i bakgrunden.

I en liten ruta i *Svenskt konstnärslexikon* blir hon föremål för en unik betygsättning. Som kvalifikation för hennes konstnärskap omtalas att hon var "en stilig gumma". Men det var väl också mest som mor till den berömde sonen hennes porträtt med de upplysande raderna kom in.

Tidens porträtt av hustru och man tillsammans, speglade de styrkefördelningen mellan könen? A. Olschewsky och K. A. Sjöberg i Gävle, J. Jaeger i Stockholm arrangerade sina offer efter ett tämligen likartat system: mannen med sin arm på hustruns axel, hustrun med sin arm på mannens axel – i det förra fallet var mannens gest beskyddande, kvinnans hjälpsökande. De ställdes också intill varandra, kvinnan halvt vänd mot mannen, ibland med ett grepp om hans klockkedja, ibland om hans rockskört. Klockkedja tillhörde utstyrseln både hos kvinna och man. Mannen hade rocken öppen, ena handen instucken i västen eller i en ficka. Han hade, i detta senare krinolinskede omkring 1860–65, både mustascher och skägg,

ibland också en rest av polisonger. Hennes midja var smal, ofta accentuerad av ett skärp, ovanför pöste de vida ärmarna och nedanför exploderade krinolinen.

Ambrosius och Sefine lät sig sent fotograferas tillsammans. Av honom finns två porträtt, det tidigare taget i Stockholm, det senare i Falun. Han har varken mustascher eller skägg, men polisonger. Sefine var enligt släktingars vittnesmål den mörka, stränga, respektingivande av de två, medan han var ljus, öppen och gladlynt. För barnen var de en enhet, de skilde knappast mellan dem. På det porträtt som tagits av Sefine i trettiofemårsåldern finns det inte heller något av klängande ranka hos henne. Hon sitter mot Olschewskys snidade barriär och draperibakgrund, med ena armbågen vilande mot den storblomstriga duken på det obligatoriska bordet och ser betraktaren forskande, nästan uppfordrande i ögonen. Hon är lång, smal, rak med ett regelbundet ansikte, de vackra händerna vilar lugnt, utan åthävor, mot det smårutiga tyget i kjolen.

Genom en annan av albumets gluggar tittar en ung familj: man, hustru, fem barn. Två av barnen har rört på sig, föräldrarnas armar har inte räckt till för att hålla mer än tre av dem stilla. De två som blev över har dessutom vita mamelucker och vita spetsförkläden, som förstärker det suddiga intrycket.

Här har fotografen gåt bet. Han går inte att klassificera, därför att baksidan av kortet är blank och golvet i ateljén saknar matta. Mönstret på mattan kan annars ge en viss ledning. Bakgrunden är, som flickornas ansikten, en dimma. Här kunde inga arrangemang med klockkedjor eller rockskört genomföras, här gällde det att skynda sig.

Mannen och hustrun sitter därför jämsides, halvt vända från varandra, glömska av den inbördes rollen, upptagna av kampen med avkomman.

Thea Nannings korrespondens med Sefine begränsar sig till åren på Harnäs. Bara det sista brevet sändes till Ytterboda. Det var i den låga förvaltarbostaden vid bruksgatan hon varje dag "så tranquilt" gick till deras bord och "åt och drack och levde ett riktigt sorglöst liv". Det är också där hon under ett besök under sommaren 1853 råkar stjälpa eller tappa denna vas, som sen lever sitt eviga liv genom brev och år.

Sefine måste tidigt ha börjat sitt brevsparande, *sitt* tillvaratagande av skärvor. Vilka principer hon sedan tillämpade vid urvalet – som kanske skedde långt, långt senare – är svårt att avgöra. Breven belyser den skrivandes ansikte, det speglas i breven. – Brevet bevarar utom bilden även tonfallen, rösten, ibland värmen från huden.

Hon förvarade dem i björkbyrån med den utfällbara klaffen. Ambrosius förvarade *sin* brevsamling – faderns predikningar och breven från Forsmark – i björkchiffonjén. Där var lådorna många, och nischer med dörrar och nischer utan dörrer öppnade sig mellan dem. Där skulle så småningom mitt övriga pappersarv lagras och växa.

På chiffonjén stod en s.k. pigtrymå med låda. I den lådan förvarades rakknivar och skäggsax. Spegeln lyftes ned vid rakproceduren. Den höga spegeln över byrån nådde från skivan till taket. Sefine såg sig i helfigur i den. Nån gång var de två framför spegeln, inom samma ram.

Hennes halvbror Abraham hade, i ett brev han skrev från Sickelsta utanför Arboga, med anledning av hennes bröllop förmanat sin lillasyster: "hurusom tvenne saker väsentligt bidraga till ett lyckligt äktenskap, nämligen *fördragsamhet* med de små fel man hos varandra kan finna och ett *fullkomligt förtroende*, vilket alldeles icke innebär ett ofta obetänkt och obehövligt omnämnande av alla små ledsamheter och obehag, som ändå kunna avhjälpas och redas". Han var förhindrad att komma till bröllopet genom ett av sina fredliga uppdrag: att utarbeta förslaget om Hjälmarens sänkning.

Kanske erinrade hon sig då och då under de första äktenskapsåren hans förnuftiga råd inne i sovrummets avskildhet och stillhet. Både byrån och chiffonjén tillhörde sovrumsmöblemanget. Rummet var stort. En tagelstoppad schäslong välvde behagsjukt sin karm mellan fönstren. Ett sybord stod framför den. Kommoderna var pelarformade, ett lock lyftes upp över handfatet som satt nedsänkt i en avsats. Kannan med vatten stod på en hylla under den. De hade skilda kommoder, men gemensam säng.

Hon födde, med bistånd av barnmorskan, sina två barn i den. Det var åtta års uppehåll mellan dottern och sonen. Jag tror hon hade svårt att dröja – den föreskrivna tiden efter förlossningen – i sängläge och overksamhet.

De bodde centralt, vid stora landsvägen mellan Uppsala och Gävle. Diligensen passerade och gjorde uppehåll. Slädar, kalescher, giggar, kolryssar och timmerforor passerade. Tackjärnsforor gick mot Forsmark. Hästarnas frustande och stampande, bjällrornas klingande, skiftlagens marscherande – det rörliga livet på bruksgatan lockade Elisabet till fönstren. Hennes mormor kom då och då åkande, släktingar från Gävle och släktingar från Stockholm. Tutandet från diligensen, när den om dagen nalkades bruket, eldvaktens tutande när han om natten gjorde sin rond kring bruket och markerade timmarna bidrog till spänningen och sorlet.

Ambrosius och Sefine tillhörde tröskelfolket, de som från brev- och häståldern skulle ta steget in i telefon- och tågåldern. Under åren på Harnäs dröjde de ännu i den gamla. Den första järnvägen byggdes i Sverige, den första lyckade bessemerblåsningen utfördes på Edskens bruk, en telegraflinje öppnades mellan Uppsala och Stockholm – men allt ännu på avstånd

ifrån dem. Under den följande elvaårsperioden på Ytterboda ryckte händelserna närmare dem.

Den första fotogenlampan inköpte de nog på Harnäs. Fast Elisabet bara var nio år, när de flyttade därifrån, blev det kvar i henne som den egentliga barndomens land. Där hade hon lekkamrater och jämnåriga utmed bruksgatan, där gick hon i skola för skolmästare Lindh. På den blanka skiffertavla där hon ristade sina första siffror och bokstäver käppades hon och jag, ett halvsekel senare, till Gud. Det var en sorts luffarschack. Man ritade en Jakobs stege och klättrade i kapp uppför den.

Några av hennes leksaker fanns kvar, jag lekte med dem. Dockskåpsmöbler, kaffeserviser med koppar lagom för flugor att dricka ur, huvudlösa porslinsfigurer, två glasägg, ett blått och ett vitt, på en metallstängel. De hade små lock som man öppnade. I villan hon byggde sig på ålderdomen byggde hon också in barndomen. Villan låg på en udde mellan två sjöar, i en by. Där fanns när jag var barn fortfarande bara fotogenlampor och ljusstakar, en lykta av bleckplåt och glas, som man bar med sig på byvägen efter mörkningen. Inga masugnslågor flämtade mot natthimlen där.

Värmen när man kom in från mörkret doftade, ljuset i lyktan doftade när man blåste ut det. Hon hade galler framför brasorna för eldfaran. Samma värme och doft omgav nog barnen på Ytterboda i mormors kammare, när *hon* berättade. Samma mörker låg över jorden. Mormor hörde ett hav och såg fyrljuset blinka. – Min mor berättade, sa hon.

Min faster hade en koppartunna som hon fyllde med sjövatten till kokning och disk, en kopparkruka med dricksvatten man hämtade från en vevbrunn vid postexpeditionen i byn. Matlagningen hade hon lärt av sin mor. Hennes buljonger och köttbullar, ja hennes hemvärpta ägg var mättade med smaker som försvunnit från jorden med henne.

Fotogenlampans ring över det rödpolerade björkbordet, glasen med isblommor och fåglar. Hon fyllde dem med apelsin-

saft. Fåglarna nådde aldrig in, hur de än kämpade med vingarna utsträckta och näbben pickande mot glaset. Allt hos henne var ljust, möbler, möbeltyg, tapeter – porslinet hon dukade med vid festliga tillfällen var vitt.

Hon vävde, hon grävde, sådde och planterade i trädgården, hon bar sjövatten från ån uppför backen mot villan. Hon sydde dockor och den första baddräkten av gulrutigt, hemvävt möbeltyg åt mig. Hon badade själv varje sommardag långt upp i åren, det satt i henne sen barndomen vid älven. Hon broderade aldrig, hennes händer var märkta av grovarbete, silke och fina garnsorter samsades inte med dem.

Vi spelade kort vid det rödpolerade björkbordet. Vi bläddrade, när det led mot sängdags, i albumet. I drömmen, om natten, i den vitmålade pinnsoffan där lakanen doftade – torkade i vinden – blandade sig kortleks- och albumfolket. Damen med sin spegel, knekten med sin ros steg in bland kalott- och krinolinfolket.

Sefine och Ambrosius vakade, i förstoring och inom skilda mahognyramar, över Elisabets säng.

I en tidigare bok har jag litat till Ambrosius sol, till hans bondeår, som välvde sig tryggt från Januarius-Thorsmånad till December-Julmånad. Mellan dem kom göje, vår, gräs, blomster, sommar, hö, skörde, slakt- och vintermånad. Hans år var förankrat vid jorden, förbundet med solen.

Det märkliga med honom var – inte att han den dag han utsågs till bruksinspektor var vuxen den sysslan, för den hade han väl ändå utbildat sig – men att han den dag han blev bonde klarade också det. Sist krävdes det av honom att han gav sig den nya tiden: ångan och järnvägen i våld.

Elisabet hann få minnen med sig från Harnäs av gräs, blom-

ster, hömånader, inte minst slakt- och vintermånader. Hon såg ut i den översnöade trädgården, det var så kort ögonblick snön fick behålla sin vithet i närheten av en masugn. Brodern var bara ett år när de bröt upp, för honom blev Ytterboda barndomslandet.

Om de frivilligt eller motvilligt bröt upp, vet jag inte. Andra uppgifter än lantbrukarens väntade Carl Hyckert. Min farfar ansågs lämplig att arrendera Ytterboda. Bondeperioden kom att sträcka sig, som deras gemensamma liv på Harnäs, över elva år. Sen lastades flyttvagnarna på nytt.

Om bondeåren berättar hans almanacka. Knapphändigt, var dag har sin tillmätta rad, aldrig mer. Att se arbetsåret genom den är som att se ut genom ett fönster. Ingenting tilldrar sig bakom honom, i rummet. Kvicksilverpelaren mot rutan är det närmaste han avläser. Sen ligger först gårdsplanen med stall, ladugård, lada och fårhus framför honom, i sluttningen mot älven potatislandet och trädgården. Så kommer skogen, holmen mitt i älven, ängarna, mossarna.

Ytterboda ligger inom Prästgårdsroten. Listan på anställda, drängar, pigor, statdrängar, arbetskarlar, statkarlar med familjer är lång. Tack vare dessa anställda välver sig bondeåret tryggt. De hugger och röjer, gräver och sår. Det förekommer lika mycket skogsbruk som jordbruk. Halm- och mjöllassen rullar mot Kungsgården, prostgården, Medhede, timmerlass mot Åminnet. Bjälkar åt järnvägen forslas till Gävle, kolskrindorna ringlar mot Harnäs. Snön vräker ned efter en ovanligt lång och fridfull jul, åtta män är i fyra dagar sysselsatta med att ploga och skotta. En våldsam storm river senare av ladtaken på mossarna.

Kvicksilvret mot fönsterrutan understryker bara det han redan vet, utläser av vindar och dagrar och mångårdar. Det "isar på" mitt för Ytterboda, den 2 februari. Men fjorton dagar senare är det 7 grader blitt. I början av mars är isen lagom tjock att sågas i block som körs till iskällaren. Rep spänns kring vaken

som bildats, granruskor utmärker den ytterligare. I mitten av månaden tar kolfororna vägen över älven. Ett annat år går älven öppen och färjan dras upp först den 13 februari. Milorna tänds varje år vid samma tid, oavsett vädret. Han har en vid Sågarboda, en på Östanskogen och en "hemmila".

Allt tas tillvara. Man slår hö också på mossarna, på Bosjön och Galleråsjön. På den lilla ön i älven nedanför Ytterboda odlas potatis. Det tar bara en dag att sätta den, medan det egentliga potatislandet kräver sex dagar.

Det behövs reparationer, både i ladugård och boningshus. Vagnar och höskrindor tjäras, diligenshästarna – av vilken anledning dessa nu befinner sig i stallet på Ytterboda – skos oftare än de andra. Smeden, sadelmakaren och snickaren anländer. När Ambrosius bland arbetsrapporterna smyger in några stavelser om hustru eller barn är det i samband med resor. Man skymtar dem som hastigast i mynningen av allén, på väg bort eller hem. Elisabet kom hem från skolan i Gävle till julen, han körde gumma och barn till Gävle och hämtade dem efter tre dagar igen. De for allesammans en söndag på kalas till tracteuren i Östanå.

Sefine och han far också på julbal till Ön. Och "herrarna vid Ön" gästar Ytterboda en söndag i februari. I mars är det fattigutdelning och i augusti båtsmanssammankomst, den 8 december hålls husförhör. Prosten kom med släde från Älvkarleby. Men den 23 augusti 1863 antecknas att Carl Hyckert med familj kom per ångbåt från Gävle. Ambrosius begagnar sig också av vattenvägen. Han lånar vid upprepade tillfällen Söderfors pråm och fraktar ved och potatis till Gävle.

Närheten till havet gör sig påmind i hans anteckningar. Den nordligaste kilen av Uppland är vid Älvkarleby knappast bredare än en mil mellan älv och hav. Storm från väst – storm på natten, starkt regn. Han skriver kontrakt med "nya Gåsborg" och en dag anländer han själv efter en resa till Östhammar i sällskap med båtsman Gåsborg hem igen.

På det begränsade utrymme dagsraden i almanackan ger, namnger han sällan sina anställda. Han anger antalet, än är sju karlar, än nio karlar sysselsatta med skogsdikning, kolvedhuggning, torvhackning, höstplöjning – ett namn som ändå förekommer då och då är Jan-Eric Öbrink. Jan-Eric till Harnäs med björkvirke, Jan-Eric till Gävle, Öbrink huggit slipsten. Smeden som skor hästarna heter Lundin och först den 5 mars slutade Jan Öberg ploga. Vintern som tydligen varit ihärdig sen snöfallet vid jul ger upp för den gången.

Det är om söndagarna och vid helger familjen umgås med grannarna, far på besök eller tar emot besök av dem. Namnet Esseen dyker upp ganska ofta, Esseens här eller allesammans till Esseens. Annars är det oftast släktingar som kommer.

Allt som uträttas på gården görs ännu med handkraft och hästkraft. Man sår med sina händer sen dyngan spritts med skovelhjälp. Man skär det man sått, skär råg, havre, korn genom veckor. Liarna svänger och till och mossarna ger råg. Allt är en kretsgång under solen, med solen.

Stjärntecken finns också i Ambrosius almanacka: väduren, kräftan, fiskarna och lejonet. Månens ny och nedan och första och sista kvarter är noga angivna liksom månens uppstigande och nedstigande genom djurkretsen. Vädret är förutsagt i termerna klara dagar, mulet, blitt, snö, regn, halvklart. Alltid stämde det väl nånstans i Sverige.

Vindar och måne var viktiga och tillförlitliga meteorologer. Barometern ackompanjerade dem utmed skalan av stark torka, beständig väderlek, föränderligt, regn och blåst, storm, orkan. – Och i alla väder arbetade karlarna och hästarna därute – inom Ambrosius verksamhetsfält.

Bakom honom – i rummet – fanns hustrun och sonen, svärmodern, ibland också Elisabet. Han vände sig om mot dem så snart arbetsdagen var över och rapporterna införda i boken. Några av årets dagar kör han dem ju också i olika väderstreck. Det är inte bara svärmoderns flytt han får ombesörja utan också sin svägerskas.

Ambrosius satt ofta på kuskbocken med tömmarna i sin hand. Ett år i januari antecknar han "körde fålarna första gången". En gång hände en olycka, en kullkörning. Gertrud Horner berör det i ett av sina brev från Arboga: "Det var ju en förfärlig händelse med kullkörningen och väl att det kunde avlöpa så lindrigt. Nog har du rätt i att mamma troligen haft mer ont därav än hon låtit märka, men att det dock ej varit så betydligt syns därav att hon kunnat vara så jämnt i farten ävensom skrivit långa brev. Och jag är övertygad om att den omvårdnad och det deltagande ni ägnade henne, betydligt förtog smärtan. Nog var det svårt för henne och dig, men jag känner största deltagandet för Forssberger. Han som är så rapp och pålitlig och dock skulle detta hända, jag tycker jag ser hans förskräckelse och så blek han var, samt undrar att han ej förstörde sig innan han fick upp vagnen och allt i ordning, om han också ej gjorde det vid själva kullerbyttan."

I samma brev berättar hon också att hennes möbler har anlänt från Gävle till Arboga. "Mina saker ha kommit bra nog helskinnade fram, åtminstone de ni packade. Däremot gick något sönder av det jag packade själv. Av sängkammarbyrån voro tre fötter av, men då tyckte jag det var det vigaste att även taga bort den fjärde. Tacka Forssberger för den lilla lappen med blyertsskriften, var den setat vet jag ej, men det var ett välkommet fynd bland sopor och halmtappar!"

De känner ju varann Gertrud Horner och Ambrosius sen länge, sen tiden före Sefine. Hon har tydligen en sorts pension från Harnäs, hon ber då och då Ambrosius lyfta hennes "kvartal". Hon betalar ju för sig hos dottern. Om inte svärsonen

hade skuld att betala, skriver hon, kunde de kanske leva som herrskap, nu får de allt sätta ”knaper” framför. Men Arboga är en bra stad för fattigt folk, där finns många trädgårdar och i många odlas grönsaker.

Ambrosius var sen sin uppväxt hos modern och systern inom det Geeteska kvinnokollektivet van att umgås med kvinnor ur olika åldrar. Till det kom hans egen lust att uppmuntra, att skämta och värma. Prästens son har säkert glatt sig åt det post-skriptum Gertrud klämt in på snedden i brevet angående flytten: ”Jag blev ganska riktigt notifierad om prostens död. Ja, jag undrar ej på att prostinnan är belåten, då hon nu så väl vet var hon har prosten. Jag vill hoppas, jag ock, ehuru Humble varken sagt eller ens tror det, att Eric sluppit in, om han även ej erhållit så hög plats som läsarna. Jag tror ock att han hälst sitter en bit ifrån dem. Emellertid ber jag dig framföra min verkligt deltagande hälsning till såväl prostinnan som Sofie. Jag har alltid satt stort värde på prostens vänskap.”

Prosten Gustaf Rhén hade dött efter en trettioårig tjänstgöring i Älvkarleby. Han var född i Åsele och hade verkat både i Dorotea, Arvidsjaur och Lycksele. Han hade gjort betydande insatser för samernas kristnande, han gav bl.a. ut flera skrifter på lapska.

Ödet har ordnat det så att allt Ytterbodafolket är utplånat från kyrkogården i Älvkarleby. Men nära intill varandra reser sig fortfarande två järnkors, det ena över Eric Horner, det andra över Gustaf Rhén. De blev nära grannar i döden, hur de sen hade det ordnat med grannskapet och umgänget i himlen.

Sefine skriver inga rapporter, hon har heller ingen att avlägga räkenskap inför. Hon har inte längre några kommande eller

farande oberäkneliga herrar i maten. *En* främmande herre tycks befinna sig i något av husen på gården, den doktor Holmberg Gertrud efter vistelsen i Uppsala gladde sig åt att få se. Han var bruksläkare vid Forsmark, Älvkarleby, Hyttön och Harnäs. Han var trettio år yngre än Gertrud, men stockholmare – en sorts landsman till henne.

Tjänstefolkets antal är större än på Harnäs, kor, grisar, höns, får kräver kvinnlig omvårdnad. Husmodersåret välver sig tungt, inte i så nära beroende och förbund med solen som Ambrosius', men ändå lagbundet. Fönsteruttagning i samband med stora vårrengöringen, fönsterinsättning om hösten när de gulnade löven och oktobersolen lyser i kapp. Vårbyk och höstbyk, slaktveckor – och under de lugnare mellanperioderna vävar som sätts upp, växer och avslutas.

Floder av skurvatten, hukade kvinnoryggar, nytvättade trasmattlängder över trägolven. Kokkärlens och ätverktygens krav: kopparputs, knivputs, silverputs, mässingsputs. Kakelugnsluckor och dörrhandtag skvallrar snabbt om försumlighet.

Vintermorgnarnas kyla – innan elden i köksspisen och i kakelugnarna tog sig. Stackare den, som var tvungen ta första hoppet från sängen eller soffan ut på isgolvet, vackla med lyktan i handen ut i beckmörkret mot ladugården. Kanske var det varmare där.

Året välvde sig lyckligtvis. Alléträden slog ut. De olika arterna medverkade till en långt utdragen lövsprickning.

Med Gertrud Horners bortgång i mars 1866 inleds dödsfallens år. Året därpå, också i mars, är det Thea Nannings tur att stilla försvinna i fonden av Kyrkogatan. 1868 dör doktor Holmberg, han blev femtiotvå år. Gertrud Hyckert dog i november 1869 och tre månader senare, den 6 mars, anländer ett brev från Uppsala:

Jag vet att jag nu sänder sorg i ditt hjärta, då jag meddelar dig att min gode, käre Sundmark i natt slutade sitt liv, helt hastigt och ögnablickligen. Han hade varit sjuk åtta dagar och den första dagen betänkligt, men sedan lättare och i går ävenså, då helt tvärt jag hörde några underliga, svåra andetag och anden hade flytt.

Frid och välsignelse över den dyre, käre vännen som i aderton år skämt bort mig med bara godhet och överseende alltid, alltid. Vad det är, men *blir* ännu tommare och ödsligare – Ack förlåt mitt slarv, min oreda, men mitt huvud värker och hand och hjärta darrar –

Hälsa Forssberger och bed honom komma till begravningen, vidare låter jag höra av mig. Hälsa Elisabet och Gustaf. Gud vare lov Mamma var borta!

Din betryckta vän Carolina Sundmark.

Det blev knappast tid för Sefine att lägga av sorgen mellan de olika dödsfallen. Ambrosius och hon ordnade begravningen för tre av dem. Med Carolina drog hon en tacksamhetens suck att modern slapp uppleva äldste sonens död.

Grep uppbrottsvågen sedan både henne och Ambrosius? Eller var det Carl Hyckerts kraftiga hand som omigen avgjorde förflyttningen och vindriktningen? Pekade mot gränsen i väster – där den nya tiden just gått in.

Carl Christoffer Thedenius tillträdde 1867 tjänsten som kyrkoherde i Älvkarleby. Han var kanske inte så from som sin föregångare, men desto levnadsgladare. Herdaminnet omtalar honom som en god och ädel man, glad och gästfri, musikalisk, mycket road av trädgårdsskötsel och jakt. Det brev han den 2 november 1871 sände sin ”käre broder Gust. Amb. Forssberger” jävar på intet vis detta omdöme:

De erforderliga flyttningsbetygen för dig och ditt hushåll sändes härmed och har jag med saknad utstrukit edra namn ur min kyrkbok. Måtte ni finna trevnad och lycka på nya stället! Härifrån intet nytt sedan du var här, om icke att jag sedan dess knäppt två harar, en i måndags och en i går. Nästa vecka börjar förhören med all fart, emedan mantalsskrivningen i år kommer tidigare än vanligt, nämligen den 5 december och då blir det icke mycken tid för jakten.

Det är ock, utom läsning, det enda jag har att roa mig med på lediga stunder, ty umgängeslivet är här nu mycket sparsamt. Tacka din fru ytterligare för besväret med inköp av fläsket! Det kom hit i tisdags med Lövsta och var mycket bra. Lövsta kom ej hit i går. Den lär hava gått sönder och behöva någon reparation.

Många hjärtliga hälsningar från de mina och från mig speciellt till den snälla, rara Elisabet.

Kyrkoherdens dotter Hildur hade två år tidigare gift sig med Carl Hyckerts son Robert. Han övertog arrendet av Ytterboda, när Ambrosius 1871 utnämndes till stationsinspektor vid Born utmed Gävle–Dala järnväg. Born låg på samma latitud som Älvkarleby, men ett stenkast inom dalagränsen, tre mil från Falun och nio från Gävle. Born var en viktig knutpunkt för Klosterbrukens export av sina produkter. De forslades per pråm och båt sjöledes mot Glaså, där en smalspårig järnväg förde vidare mot Born.

En bostad för stationsinspektoren, kombinerad med expedition och väntsal, hade byggts upp ett stycke ovanför spåren, i den intill nu ganska orörda ödemarken.

Gävle–Dala Järnväg byggdes och öppnades för trafik i etapper. Först sträckan Gävle–Kungsgården, som var klar för trafik i augusti 1857. Två år därefter hade man nått Falun.

Skildringar från anläggandet av den övre och sista bandelen ger verkligen intryck av vildmark och nybyggarbygd. Hösten 1855 inställde sig två ingenjörer med nivelleringsbiträden vid sjön Ryggens strand och tog kvarter i en fäbod. En av dem fick ligga i en väggfast säng, en annan på en avhaspad lagårdsdörr, lagd över ett par bockar, de två övriga delade en vargskinnspäls på golvet. "Då kvällen kom samlades man på fäbodstugans förstubro omkring ett fat vattgröt med getmjölk, som icke alltid var av bästa beskaffenhet. Efter maten måste man hjälpa den gamla fäbodkullan, som lagade den torftiga spisen, att ur ett kolossalt bockhorn framlocka något gräsligt oljud i avsikt att skrämma från fäbodvallen den björn, som möjligen fanns i närheten. Så dag efter dag. Redan andra veckan var man ganska tunn, man rörde sig i marken, lätt som en hjort."

Fyra år senare kunde *Tidning för Falu län och stad* hänfört utbrista inför invigningen den 13 juli: "Järnvägen till havet, medelst vilken vår djupt in i landet belägna och av naturen mindre frikostigt begåvade bygd skall sättas i en egen förbindelse med den övriga världen, kommer i dag att öppnas för den allmänna rörelsen och denna nya förbindelse gäller icke blott livets förnödenheter och en lättad kroppslig förflyttning med därav beroende ekonomisk vinst, utan man bör tro att även villkoren för ett högre välbefinnande skola därigenom främjas. Det är icke blott personer och effekter som äro för ångans jättekraft transportabla – själva idéerna, samfundslivet, den allmänna hyfsningen och sederna följa osynliga med på den snabba färden och bero av den ökade beröringen människor emellan."

Born hade funnits som station från 1866, men skötts från Robertsholm, nuvarande Hofors. Från och med 1872 fungerade det som självständig station med fast personal, trycket och

omsättningen från bruken i bakgrunden ökade.

Godstrafiken var grunden till järnvägsbygget, den som beräkningarna stödde sig på. Allt det som tidigare forslats med hästforor mellan de två städerna och mellanliggande orter anförtroddes nu så småningom järnvägen: Stångjärn, tackjärn, plåt utskeppades från bruken, från Falun kom koppar, vitriol, bly, rödfärg, svavel, slöjdvaror från övre Dalarna. I ena eller andra riktningen kom vagnslaster timmer, tegel, plankor, brännvin, kol, tjära, sill och salt. Persontrafiken var närmast en biprodukt av godsbefordringen.

Hur upplevde nu stationshusets innevånare förflyttningen från gården vid älven, från släktingarna och vännerna i Harnäs, Gävle och Älvkarleby? Omigen satte de hemmets rekvisita på plats. Huset var rymligt, utom tjänsteutrymmena fanns tre rum och kök på nedre botten, tre rum också på den övre. En stor veranda öppnade sig inbjudande mot trädgården, den som inte fanns. – Nybyggarna inrättade sig, fast i starkt förminskad skala, ungefär som tidigare. De hade djur: grisar, kor, en häst. Allt det den jordareal som tilldelats dem kunde tänkas frambringa, det sådde de också, planterade och sänkte i den.

Kanske upplevde de inte, åtminstone inte de två äldre, Ambrosius och Sefine, det lilla nybyggarlägret som ödemark? Det var en halvmil till närmaste bruk, Engelsfors, två–tre mil till Långshyttan och Stjernsund. Dit for de med häst. En navelsträng av järn förband dem ju fortfarande med staden vid havet. Vänner och släktingar besökte dem, de bodde ju egentligen centralt, ombrusade av den nya tiden.

Den fasta årsinkomsten, ungefär 2 000 kronor, betydde en trygghet. Till detta kom fri bostad och vedbrand. Alla anställda hade fri läkarvård, fria järnvägsresor och ett antal fribiljetter, både för sig och för familjen.

Passagerarna i kupéerna såg snart en trädgård ta form omkring stationshuset. Ett par höga, skuggande lövträd fanns redan på tomten. Granskogen stod svart, tät och taggig i fonden.

Elisabet var vid flytten till Born nitton år, Gustaf elva. Elisabet hade sin skoltid bakom sig, Gustaf var mitt uppe i sin. Han var inackorderad hos en jungfru Wallström, som skötte hemmet åt sin far eller bror.

Elisabets skolgång i Gävle hade varat mellan hennes elfte och fjortonde år. Betygsboken visar att hon deltagit i kristendom, historia, geografi, naturlära, franska, tyska och svenska språken, räkning, ritning, handarbete. Man betygsatte tydligen varje lektionstimme. Små a:n, ett och annat stort fyller kolumnerna. I ritning går hon då och då ned till ett ab, till och med ett b skymtar vilsekommet. Åsynen och omtalandet av systerns betygsböcker måste längre fram i tiden ha utgjort en pina för brodern, hans egna är försvunna. Ur de brev han så flitigt skrev både till föräldrarna och till systern strömmar ingen särskild hänförelse över lektionstimmarna vid Högre elementarläroverket i Gävle.

Ändå måste hans skolgång ha varit drägligare än morfaderns i Västerås, nittio år tidigare. Höstterminen 1872 befann han sig i tredje latinklassen med adjunkt Robert Wilhelm Hartman som klassföreståndare. Porten till skolan springer inte direkt upp genom hans rapporter, en skoldags förlopp från morgon till afton beskrivs inte. Man får veta att de som sitter i främsta bänkraden får tura om att läsa morgonbön var sin vecka, att han hoppat så ivrigt på hästen i gymnastiken att han fått ont i ett ben, att han nån dag i veckan har matematiklektion på eftermiddagen, mellan klockan fyra och fem. "Det är just inget", förklarar han. Men tillägger vid hemkomsten i brevet han har på gång: "Nu har jag äntligen sluppit ifrån denna timmen igen."

Sefine har spart breven, knutit ett brunrosa papperssnöre

kring dem. Han börjar alltid breven, antingen de riktas till systern eller föräldrarna med *älskade*, där prutar han aldrig av på betygsskalan. Han undertecknar alltid med C. G. Forssberger. Hans stavning är, åtminstone i de tidigare breven, mycket personlig, ibland medvetet förvrängd. Han gör sig då lustig över den fula form av dalmål som talas i den nya hembygden.

Med brevbunten från C. G. Forssberger försöker jag dyrka upp dörren till inackorderingshemmet i Gävle, till huset i Born. Men de korta epistlarna på nästan bladtunt brevpapper ger egentligen mer av fyra familjemedlemmars inbördes förhållande till varandra än av yttre konturer, miljömålning.

Jungfru Wallström reser sig som en klippa i hans dag. Men i mer ömtåliga, förnedrande situationer söker han sig till Carin. Hon är gift med en sjöman, Forssberg, möjligen en släkting till Ambrosius. De har en dotter, Anna. Jungfru Wallström har flera inackorderingar än Gustaf. Per Hedberg och han delar i alla fall rum och trivs utmärkt sen de fått flytta upp i vindsrummet.

Familjens övriga vänner, sen Älvkarlebytiden, tar sig också an honom, han är bjuden till än den ena, än den andra av dem. Men det han huvudsakligen intresserar sig för i breven är hemmet, nybyggarlägret, vad som sker utom och inom det.

En dag i oktober händer i alla fall något i skolan: ”Hör, ni kan tro att det var två pojkar som rymde ifrån skolan på fredagsmiddagen och de fick ej rätt på dem förrän i tisdags i Söderhamn, och de hette Sundberg och Sahlström, den ena började skolan igen, men den andra fick fara ut till sjöss, för det var bara därför han rymde, att han ej fick fara ut till sjöss. Då han kom till Söderhamn, så skrev Sahlström hem och bad om pengar, men hans morbror, som heter Nilsson, sade att förr

låter jag honom fara ut till sjöss än jag skickar pengar till honom." Skolkatalogen avslöjar att Sundberg var från Orsa och son till en färgare, Sahlström var från Gävle, men fadern var död. De gick båda i klassen över Gustaf.

Om sin kommande födelsedag påminner han i god tid, senare på hösten: "Nya rocken är bra, jag har fått den från Blomgrens och jag har den i skolan, ty den som jag har är trasig på fodret, så att jag ej kan hava den någon annanstans än hemma, ty så snart jag kommer hem, så byter jag om rock. Att kaninerna mår bra var mycket roligt att höra, gud give de får leva, så ingen blir död av dem. I går kväll regnade och blåste det alldeles orimligt i staden. Hör nu, mamma, skriv nu så att jag får brevet till min födelsedag (d. 3/11), kanske jag har något i det då (slant). Trädgårdsboken får mamma i nästa vecka, den var ej utkommen än. Mössa fick jag som var bra, han kostade 2,50."

Och två dagar efter födelsedagen tackar han för gratulationer och meddelar: "Min födelsedag gick till som en annan dag, utom att jag bjöd på öl."

Han har en del bekymmer med byxor, som blir korta i benen, med ärmar som nöts. Hur många stövlar han får lagade och nyköpta genom de fem brevåren går knappast att räkna: "Tack för byxorna och stövlarna, de passade ganska bra åt mig, men rocken är nu sönder för mig på armbågarna och det skall vara lappar därtill, om ni har några så var snäll och sänd dem hit. Tack för pengarna, jag var alldeles utan, så jag måste låna av jungfru Wallström. I mammas brev hör jag att pappa skall plantera björkar, så nu är det snart vackert vid Born. Mamma frågar mig om båda paren av byxor voro sönder, men det äro de ej. Kaninerna mår väl bra, eller hur? Var snäll och skicka hit lapparna så fort som möjligt."

Han går annars flitigt och tämligen villigt kvinnoärenden mellan modister, skomakare, bokhandlare, fröhandlare. Elisabets galoscher har lämnats till en fru för lagning, "men hon

sade när jag kom att hon ej kunde laga dem, ty de voro för trasiga, men nu har jungfru Wallström haft dem till skomakaren, ty han lagar dem mycket bra, du får dem i slutet av denna veckan, när du även får hatten."

Till påsk 1873 ber han att få ta med sig en kamrat till Born: "Älskade mamma!!!!! Det var ju frågan om att Calle Sjöström skulle få följa med mig hem i påsk och vara mig till något nöje, bed pappa att han är så innerligt god och skriver till farbror Sjöström och ber att Calle får följa med mig, snälla, får han för eder! Jag har nu varit till fröhandlar Gustafsson och fått en priskurant. Skriv fort, skriv fort!"

Och fyra dagar senare hoppar han av glädje vid meddelandet om att Calle får komma med till Born. Han lovar att inte glömma priskuranten – "I dag har rektorn sagt att vi får lov redan om onsdag, då kommer Calle och jag med sjutåget om aftonen."

Åtskilliga krämpor tycks drabba honom, fast jungfru Wallström i all stillhet och utan att oroa föräldrarna klarar av de flesta. Själv oroar han sig för moderns huvudvärk: "Jag tycker att mamma kunde få vara frisk liksom jag är, ty det finns ej ett fel som jag känner varken i magen eller tänderna, ej heller i huvudet."

I nästa brev bekänner han att han haft en finne på ögat som doktorn just skurit och plåstrat över. En annan gång har han nyss stigit upp efter påssjukan. Den är "inge farlig alls, bara att man svullnar bakom öronen och kindbenen", förklarar han. Hans rumskamrat Hedberg har i samma veva haft "lindrig scharlakansfeber". I september 1873 har han tydligen fått ängsliga förfrågningar om koleran. Han svarar: "Om koleran låter det just ingenting, men en har dött i den, tror jag, men jag vet ej det." Han är mer intresserad av ett medel mot handsvett, som stått i *Husmodern*, "Var det *Svafvelblomma*? Skriv snart och säg det med detsamma!"

Åtskilliga kvarglömda och ofrivilligt medtagna effekter trans-

porteras genom ångans jättekraft tillbaka till respektive ägare igen. Gustaf råkar ta stinsens visselpipa med sig till Gävle, han glömmer däremot tandborsten i Born, kautschuk och blyerts blir också kvar där.

En dag kommer tre medlemmar av kaninfamiljen till honom. Han har bett systern välja två hanar och en hona, han ska ge dem till "gossarne". "Om jag får hit dem så kan du vara snäll och knyta ett snöre omkring halsen på hanarne! Vill du göra det?" Och när kaninerna anlänt är gossarna "så glada så ni kan ej tro det, de tyckte att de voro så vackra".

Carin väntar hem mannen, Forssberg, från sjön. Han vet det för "jag gick enkom till Carin i dag och bad henne kamma mig, ty jag har pipper". Månaden därefter skriver Gustaf brev på skärt papper med röd uddspets till Elisabet och till mamma på grått papper med blå spets. Det är presenter från Forssberg. "Till mamma har han köpt en spansk kvast." Men Anna, sjöfararens dotter, vill inte kännas vid fadern. "Kan mamma tänka sig, att Anna ej vill hava Forssberg till pappa, utan porträttet av honom som sitter på väggen?" Så till sommaren tar Forssberg hyra på en skuta igen, den här gången som kock.

Första sommaren på Born skriver han till systern, som är bortrest: "Emedan jag nu har tid att skriva till dig, så skall jag göra det, men nog kostar det på, emedan du sade i mammas brev att lilla bror skulle sträcka på latmasken, men jag får nog sträcka på den riktigt må du tro." Hans ton mot den åtta år äldre systern är överlägset kärleksfull: "Älskade syster! Hör du, du skriver min egen älskade broder, likasom jag vore någon annans broder. Och så skriver du att kaninerna äro så söta att jag tar upp en på min kammare. – Men vänta tills jag kommer hem skall jag släppa in en åt dig en natt och lägga den i sängen åt dig, det skall du få se att det skall bli straff."

Han gläder sig mycket när någon av familjen anländer till Gävle. Han försöker, om möjligt, möta vid stationen. En gång när han varit sjuk ber han: "Snälla Pappa, var snäll och tag

med sig litet sviskon åt mig, russin får jag ej äta. Pappa skall även vara snäll och taga med sin tulub åt mig."

När snön och kylan kommer ber han att få sina skridskor till Gävle: "Här har det snöat duktigt, så att dom åkt på släde, men igår började det slaska, så nu är det så lortigt på gatorna, så ni kan aldrig tro det. Jag har fått tag i ett par skidor, som äro till salu, de äro begagnade, men ej trasiga, de äro av björk och skulle kosta fyra riksdaler."

Någon av de första somrarna på Born vistades Elisabet en månad i Uppsala, där hon "drack brunn". Det första brevet till föräldrarna är daterat den 9 juli. Hon var tjugo år, klädd i långlångt, med slätkammat, mittbenat hår och små guldringar i öronen. Hon är inte direkt entusiastisk över brunnsvistelsen:

Vi fortsätta vår gamla trall med att gå till brunnen och att bada och jag blir alldeles förfärligt trött utav allt detta, men mår förövrigt gott. God mat få vi och vänliga och snälla äro de allesammans emot oss, så i detta fall ha vi intet att klaga, men nog kunde det vara litet mera ordning och renlighet, tycker jag. Att börja med hade jag en soffa i mitt rum som var pinfull med vägglöss och nog kunnen I väl förstå att jag aldrig skulle kunna leva i den. Jag hade inte legat där fem minuter första natten förrän det var fullt omkring mig, varföre jag, helt provisoriskt förstås, inrättade en bädd åt mig på nya lådan med tillhjälp av en stol att hava huvudet på. Men usch, vad jag låg illa! Först då kunde jag sätta värde på en god bädd.

Vad tyckte mamma om sin hatt? Hattsömmerskan sade rent ifrån att hon ej ville göra någon hatt utan blommor, och jag tyckte den där var både enkel och vacker, och nog kan mamma med trygghet bära den, ty här ser man gamla gråhåriga fruntimmer klädda i lysande, granna blommor.

Doktorn höll på och förhörde mig häromdagen var vi bodde och så vidare och då jag omtalade att vi bodde mitt i vilda sko-

gen, så tillade doktorn att jag skulle bjuda till att roa mig så ofta tillfälle bjöds och om somrarna göra en titt ut i vida världen. – Få se nu om Mamma och Pappa blevo ledsna för att jag begärde hit vilstolen?

20 juli. Pappa undrar om jag dricker vatten så att jag blir matt och det gör jag då verkligen, ty sanningen att säga så blev jag i början rakt som en trasa, men sen blir jag allt kryare för varje dag. Men vara huru det vill, så nog skall glädjen bliva utomordentligt stor när jag får komma hem igen, ty ingen kan tro huru snuskigt och bedrövligt här börjar att bli. Det går an att vi äro så många, så att vi taga tröst av varandra i bedrövliga ögonblick. Men just så här skall man hava någon gång, då lär man sig sätta värde på ett gott hem!

I går voro vi i Botaniska trädgården och sågo på blommorna och det var två sorter som jag tyckte särdeles om, de skulle nog passa för täppan hemma. I dag har jag varit och porträtterat mig.

30 juli. I dag är det fest vid brunnen, slätteröl och vi skola väl för skams skull vara med om något nöje, förstår jag. Det skall naturligtvis bli utklädning, men jag har ingen lust att kläda ut mig, utan har i stället gjort i ordning min gredelina nättelduk så fint och tänker ha den, få se om det blir roligt.

Men, men – nu är det i rappet slut med kontanterna igen, jag behöver mer till tisdag i nästa vecka. Doktorn har väl egentligen inte haft så mycket besvär för mig, han skrev ett recept och så har han fyllt ett par trasiga tänder, ty han trodde örvärken kom från dem. Förresten vet jag inte om det är något särskilt utom goda råd och vänlighet och det är mycket det, förstås! Tycker Mamma och Pappa att det räcker med 25 kronor åt doktorn? Det riktigt svider i mig var gång jag begär penningar, men jag har ingen annan råd för att komma hem igen.

10 aug. Vi hava nu ganska mycket roat oss på sista tiden. Vid slåtterölet hade vi rätt trevligt, Maria i synnerhet, ty hon var kostymerad till dalkulla och var till följd därav helt ogenerad. I går voro vi på kafferep och därefter var det sexa på Flustret. Men så roligt nu detta kan vara, skall dock bliva största nöjet att få vända hemåt igen.

Här blev ändå något drägligare på slutet än det tycktes bli i början och väl var det, ty annars vet jag inte hur det hade gått att vara här. Om fyra dagar haven I tillbaka

Er Elisabet.

Ambrosius hade under de första femtio åren av sitt liv förblivit sin hembygd, Roslagen, trogen. Han hade bara förflyttat sig kusten uppför, från bukt till bukt. Nu befann han sig för första gången i inlandet. Trakten där han hamnat var lyckligtvis rik på sjöar. Han hade tre olika ekstockar, troligen placerade vid olika vattendrag. Gustaf gläder sig när han i ett brev hemifrån får veta dels att de nu röjer och bryter sten vid Born, dels att fadern varit ute och fiskat. Det gamla och det nya livet växlar in på ett framkomligt spår.

Det finns ett namn som följer det Forssbergerska. Från Pehr Forssbergers efterlämnade verk, Stora skuldboken, genom Ambrosius almanackor fram till Sefines ytterst sporadiska anteckningar under ett av åren på Born. Johan Wilhelm Dumky, kopparslagare och rådman i Östhammar, var prästens störste fordringsägare. Kanske var vänskapen bakom lånet större än skuldsumman, kanske hade den så småningom gäldats – i varje fall förblev en Dumky, Johan Zakarias, min farfar trogen genom alla år. Han var född 1838 i Östhammar och troligen son till kopparslagaren. Dennes far, gördelmakaren, hette också Johan Zakarias.

Från Östhammar kom Zakarias den yngre till Harnäs som bokhållare. Sen dyker han upp på Ytterboda, vid helger, om julen – blir kvar några dagar. *Dumky kom* och *Dumky for* är spåren han efterlämnar i almanackorna. Min farmor är inte direkt utförligare. Till Born anländer han en tisdagskväll i januari 1876, hon avslöjar i varje fall hans slutliga yrke: ”Fiskal Dumky kom på kvällen”. Söndagen den 26 mars for ”Forssberger till Dumky, kom hem klockan fyra på morgon”. Söndagen därpå är de båda ”Till Torsåker hos Dumky på middag”. Gåtan med hans närvaro även i Borntillvaron är löst: han tjänstgör som landsfiskal i det ungefär tre mil avlägsna Torsåker, på andra sidan Gästrikegränsen.

Han var sexton år yngre än min farfar. Porträttet av honom visar en slank, ungdomlig, modemedveten man. Dumky kom och Dumky for. Man hörde nästan bjällerklangen. Med vilken glädje skulle inte min farfar välkomna honom i skogsensligheten på Born! Hur förlorade de sig inte under söndagsnatten i Torsåker i Östhammariana – toddyn ångade i glasen, tiden rann fort.

Båda hade rötter i Lövsta. En jungfru Brita Galane, av vallonsk börd, gifte sig 1724 med Hans Dumky, tidigare kapten i Karl XII:s armé. Han var född i Österrike av polska föräldrar och uppfostrad som page vid ett schlesiskt hov. Han hade, främst på grund av den unga furstinnans alltför frikostiga ”nådebetygelser” flytt genom Polen in i Ryssland och engagerades från 1703 i den ”segrande” svenska armén. Han fick 1709 dela sina krigskamraters fångenskap och vistas under fjorton år, först på rysk, sedan på sibirisk jord. Efter ankomsten till Sverige bosatte han sig i Uppland, på Tranby gård i Alunda socken och fick med sin Lövstabördiga hustru åtta barn, därav två söner.

Från någon av dessa Dumkygrenar måste Östhammarsläkten ha kommit. Hans Dumky hade ett fördelaktigt utseende och ett hövligt fördragsamt väsen, som ”allestädes skaffade honom

könets bevågenhet och välvilja" försäkrar hans biograf B. A. Ennes i sina *Biografiska minnen av Konung Carl XII:s krigare*. Hans eventuelle sonsonssonson Zakarias ser inte ut att ha vansläktats.

Kanske var detta inslag av "sydlänningar" förklaringen till den hetsiga puls som under tidigare sekler hade präglat källarsammankomsterna i Östhammar. Åtskilliga av borgarna var tyskar, några valloner. I den förteckning över stadens borgare som 1799 upprättades av borgmästare Esaias Seuderling, själv född i Finland, finns namn som Scheder, Herzer, Juchs, Schacht, Schwenn, Techentien, Weissendorf, Surbier, Baillet – Ekblommarna och Lundgrenarna, Söderbergarna och Östbommarna vägde knappast upp dem.

Och hon som bevarat rösterna och breven – de andras – hur uttryckte hon sig? I ett av de tidigaste breven från Gustaf till fadern har hon skrivit några rader, som finns kvar därför att de är sammanfogade med hans. Han har varit allvarligt sjuk och hon är hos honom i Gävle. Han får nu gå uppe och de bereder sig för hemresa.

Snälla Forssberger!
Tack för ditt brev vilket jag fick idag, bra snällt att du åter vill komma till oss, jag har nu varit till doktorn och frågat om vi ej skulle kunna få följa med hem om söndag och då sade han att han ej ansåg det för omöjligt, men att han ej kunde giva bestämt svar förrän han ännu en gång skulle få se Gustaf och därtill får han ej tid förrän om lördag, ty han sköter nu även Sydows praktik på några dagar.

Anna får visst lov att se efter på vinden eller i blå kistan om där ligger något madrassvar, som vi kan få med hit att stoppa

in Gustafs sängkläder uti och mycket annat som ej ryms uti nattsäckarna, bruna lackkorgen lär vi även få hit, ty det blir väl varjehanda uti den också. Är det något som Elisabet vill ha uträttat, lär hon väl få skriva så att jag får veta det om lördag, ifall att vi kan få resa på söndagen. Om jag kan skall jag vara dig till mötes vid station, ty jag skall väl gå ner till Emma Hyckert en gång till, ty hon är rätt skral. Nu är Holmer här och jag har gjort upp klockaffären med honom.

Hälsningar från oss alla, stackars Elisabet, har hon mycket ont av sin böld, vi kan väl skaffa något plåster bara vi får veta hur det är. Välkommen till din

Gumma.

Utom dessa brevrader finns bara blyertsanteckningar i *Annotationsalmanach* för år 1876. Dagen före Torsåkersnatten har hon antecknat ”Gustaf reste igen på afton” och dagen efter har hon meddelat ”Stjerna kalfvade”. Bläddrar man tillbaka i den bruna lilla boken ser man att ”Stjerna gick i sin” den 16 januari.

Några veckouppslag är tomma, men de flesta har anteckningar vid en eller två dagar. Hon gör i slutet av almanackan, i därtill avsedda kolumner, sex sidors ansats till kassabokföring. Hon köper kappa för 30 kr, en parasoll för 8,50, ändring av en muff går till 7,50, kängor kostar 8 och en hatt 23 kr. Hon betalar ut piglöner med 31 kr och städsel av piga med 10, tvätthjälp kostar 4 kr och slakthjälp stannar vid 1. Ett pund lin kostar 10 kr och spinnarlön går till 9. Hon *köper* nu smör, självhushållets dagar är över för henne.

I blomhatt och parasoll uppträdde hon knappast i Born, där fanns inget samhälle att gå ut i. Det låg några stugor i skogskanten, de flesta som arbetade vid stationen och omlastningen var Engelsforsbor. De återvände om kvällen till hemorten, stakade sig fram genom skogen på en tralla. Tystnaden och mörkret sjönk över Born, bara upplyst och avbrutet av kvällstågets

ankomst- och avgångsrassel.

Den smalspåriga järnväg som lagts ut mellan Glaså, Engelsfors hamn, och stationen i Born blev färdig 1874 och trafikerades under de första sex åren med häst. Kusken satt på första vagnen mellan skaklarna, hästen lunkade fram över syllarna. En omlastning skedde sen vid Born, från de smalspåriga vagnarna till breda.

Arbetet med omlastningen, växlingen gav rörlighet och liv åt dagen. Postskjutsar kom skumpande och resande från bruken mot storstäderna Falun och Gävle. Telegrafen knattrade och vevtelefonen installerades. Personalen utökades. Ambrosius och Sefines bekantskapskrets utökades också, främst åt Faluhållet till.

Den 21 april sådde Sefine blomfrö i bänk, dagen därpå kålfrö, den 2 maj reste hon till systern Jeanette i Uppsala och återkom efter tre dagar. Den 8 maj sådde hon gurkfrö och det grävdes och sattes under den följande veckan i hela trädgården. Den 27 maj sattes potatis vid kolhuset och i Svarttjern.

Två slädar och en gigg, en sele med tömmar och två vagnslyktor förvarades i vagnsboden, harv, plog och liar i redskapsboden, två vävstolar, tre spinnrockar, tre nystkronor, en bobinstol med fyra dussin bobiner, en täckesbåge var placerade på vinden och i vävkammaren intill köket. Rester av bondehushållet – släden och giggen ännu nödvändiga som samfärdsmedel fast järnvägen gick så gott som genom trädgården. Harv och plog ännu i bruk, fast jordbruket var nedbantat till trädgårds- och potatisland.

Den 27 januari hade Sefine satt upp mattväven och med bläck gjort en kostnadsberäkning för mattan. Med lin, garn och ull skulle den gå på 30 kr. Varje vecka under våren finns en stående rad: "skrev till Gustaf", på Carldagen den 29 januari skickar hon till och med ett telegram till honom.

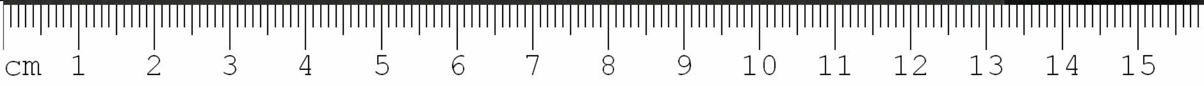
Den 9 juli var hela familjen "på Amandas bröllop", den första av Elisabets vänner, som gifter sig. Därefter kommer

några tomma och blanka sommarveckor – jorden sköter sig själv och det som såtts och satts och planterats i den. – Den 23 oktober får anteckningen ”Emma Hyckerts dödsdag” och svägerskan begravs lördagen därpå. Den 27 november reser Elisabet till den nu ensamme morbrodern på Holmsund.

Av besök under året har hon, utom Dumkys, speciellt noterat den 20 februari ”Malmberg och Liborius kom hit på f.m. Patron Lagergren på kvällen”. Dagen därpå att ”Helena, Hedvig och Gustaf reste”. Elisabet hade haft flickbesök från Gävle några dagar.

Skogslivet vid Born var fyllt av praktiska omsorger. Hennes anteckningar markerade öar i vardagshavet. Man sår inte gurkfrö eller sätter upp en mattväv varje dag. Sefine bevarade brev, ansikten, röster åt eftervärlden, men uttryckte sig själv bäst i sin verksamma dag, i vattnet, i jorden –

De lövträd och alléer som hägnat henne sen barndomen var ersatta av späda, nyplanterade björkar, av vildvin, som bara på några somrar hade förvandlat den kala, mot intet utskjutande verandan till en lummig berså. Där lät de en dag fotografera sig, Ambrosius och Sefine. De stod där välkomnande, vid var sin sida av trappan. De försvann nästan bland vinlöven.

cm 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

LITTERATUR

Aall, Jacob Stockholmsreise 1823 Oslo 1966

Adlersparre, C. A. 1809 och 1810 Stockholm 1850

— 1809 års revolution Stockholm 1849

Alsne, Sten Från prästtionden till reglerad lön Uppsala 1966

Arfwidsson, Nils Teaterbilder från fordom Stockholm 1885

Bergström, Otto Bidrag till Kongl. Uplands regementes historia Stockholm 1882

Böttiger, Carl Wilhelm Självbiografiska anteckningar Uppsala 1961

Clason, Sam. Talmanstafflar och ståndsklubbar. Svensk tidskrift Stockholm 1922

Clason, Sam. och *af Petersens, Carl* För hundra år sen, 1–2 Stockholm 1909–10

Dahlgren, Fredrik August Anteckningar om Stockholms teatrar Stockholm 1866

Fant, Johan Erik och *Låstbom, August Theodor* Uppsala ärkestifts herdaminnen Uppsala 1842–43

Fogelström, Per Anders Ett berg vid vattnet Stockholm 1969

Fröberg, Paul Smärtans och kärlekens kavaljer Stockholm 1930

Godeau, Joel Baronernas Leufsta Stockholm 1966

Haas, Hippolyt Deutsche Nordseeküste Leipzig 1900

Hagberg, B. Gefle–Dala Järnvägar 1855–1908 Gävle 1909

Hedberg, Frans Gustaf III:s operahus Stockholm 1891

— Svart på hvitt Stockholm 1877

Hedström, G. Z. Sveriges bondestånd 1809–1866 Stockholm 1922

Hofsten, Bengt von Bengt von Hofstens brev från 1809 års riksdag Utg. av Lydia Wahlström Stockholm 1913

Jolin, Johan Berättelser och smärre uppsatser Stockholm 1880

Muncktell, Johan Fredrik Västerås stifts herdaminne Uppsala 1843–46

Nordensvan, Georg Svensk teater, 1–2 Stockholm 1917–18

Norrman, Ragnar Från prästöverflöd till prästbrist Uppsala 1970

Personne, Nils Svenska teatern, del 5–8 Stockholm 1919–27

Sandén, A. N. Älvkarleby Gävle 1960

Schramm, Tor Östhammar Östhammar 1949

Schöldström, Birger Sann och hög konstnärlig anda Stockholm 1892

Sjöberg, Sven Söderfors Stockholm 1956

Sundblad, Johannes Upsalalif Stockholm 1884

Svenskt biografiskt lexikon, band 19 Stockholm 1971–73

Swensson, Sven Bonderiksdagsmän i frihetskamp Stockholm 1946

Sveriges Kyrkor, Uppland Stockholm 1953–66

Sörmländska kyrkor Eskilstuna 1948

Wachtmeister, Hugo Anteckningar och bref från Carl Johanstiden Stockholm 1915

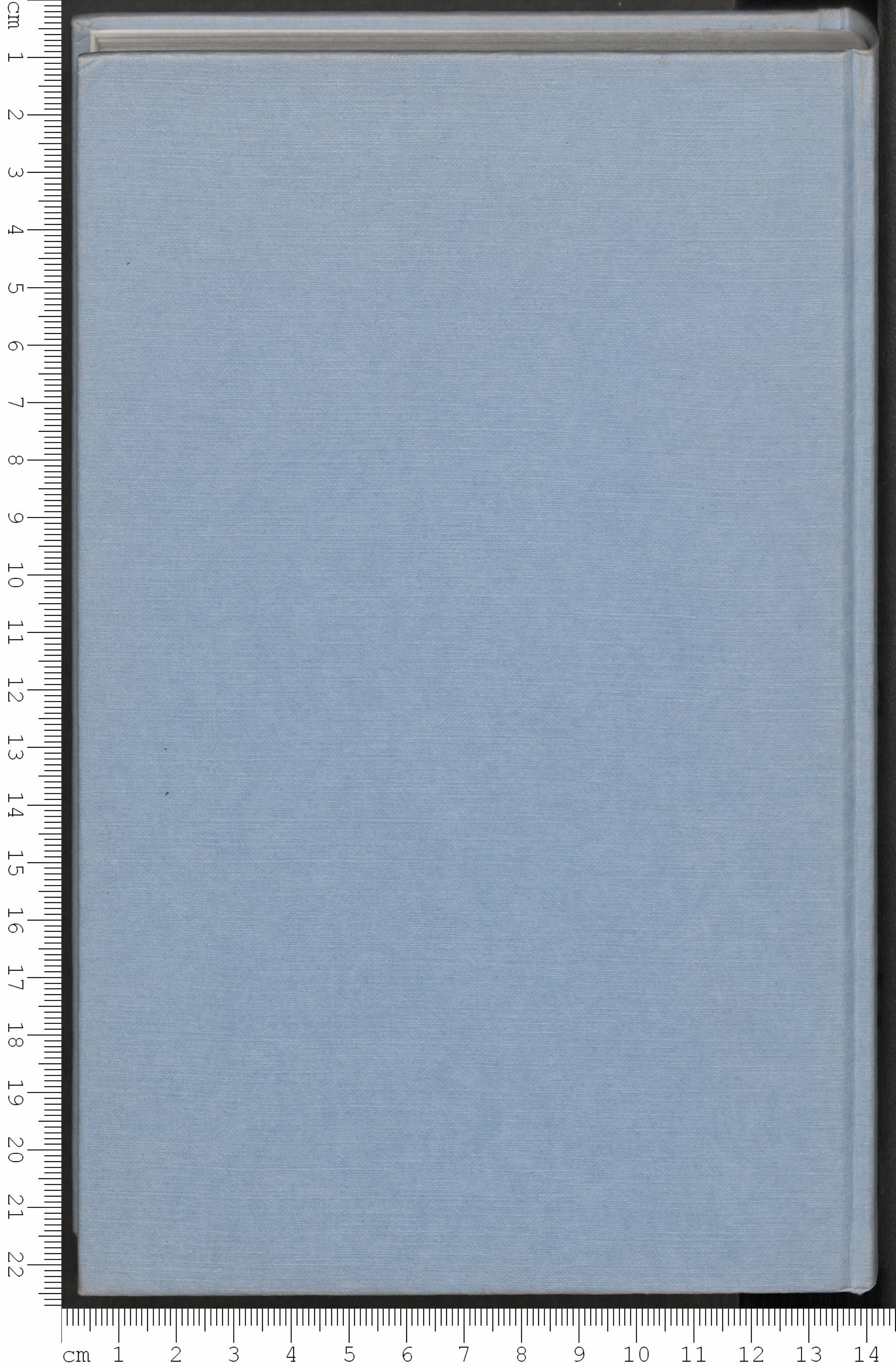
Wallin, Sigurd De svenska prästgårdarna som objekt för kulturhistorisk forskning. Fataburen 1918 Stockholm 1918

PERSONREGISTER

Gunnar W. Lundberg
Domaine de Valdemant
- Vaucluse 1974 -

Resa genom Uppland

är främst en upptäcktsresa bakåt i tiden, till åren mellan 1766 och 1876.

Vägarna bär från Enköpings Näs till Harnäs, Älvkarleby, Lövstabruk, Söderfors, Börstil och Östhammar. I trakten kring Katarina kyrka i Stockholm, ett stenkast från Upplandsgränsen, har några sjöfarare, som spelar en viktig roll i skildringen, bosatt sig.

Hantverkare, präster, bönder, riksdagsmän, bruksförvaltare uppträder i de olika miljöerna. Kvinnorna omkring dem kommer läsaren nära genom efterlämnade brev. Som dyrkar i sökandet efter det förgångna fungerar annars herdaminnen, riksdagsprotokoll, bouppteckningar, kyrkoarkivalier, skeppslistor etc.

Boken förmedlar ett stycke släkthistoria, men dröjer vid åtskilliga personer utanför den egentliga släktkretsen och vidgas därigenom till tidshistoria.

Raben & Sjögren

0

ISBN 91 29 46949 X

Forssberger Resa genom Uppland

Annalisa Forssberger

Resa genom Uppland

Rabén & Sjögren